

KADIR HAS ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

**OSMANLI DÖNEMİ'NDE YAZMA ESERLERİN
KÜTÜPHANELERDE KORUMA GELENEKLERİ**

NEGAR KAZEMİPOURLEİLABADİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSTANBUL, NİSAN, 2018

Negar Kazemipourleilabadi

Yüksek Lisans Tezi

2018

OSMANLI DÖNEMİ'NDE YAZMA ESERLERİN KÜTÜPHANELERDE KORUMA GELENEKLERİ

NEGAR KAZEMİPOURLEİLABADI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı Kültür Varlıklarını Koruma Programı'nda Yüksek Lisans derecesi için gerekli kısmi şartların yerine getirilmesi amacıyla Kadir Has Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'ne teslim edilmiştir.

İSTANBUL, NİSAN, 2018

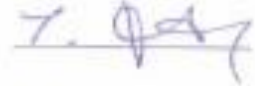
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KABUL VE ONAY

NEGAR KAZEMİPOURLEİLABADİ tarafından hazırlanan OSMANLI DÖNEMİNDE YAZMA ESERLERİN KÜTÜPHANELERDE KORUMA GELENEKLERİ başlıklı bu çalışma 2018.04.10 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

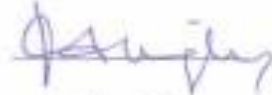
ONAYLAYANLAR:

(Doç. Dr. Yonca Erkan) (Danışman) (Kadir Has Üniversitesi)

(Prof. Dr. E. Füsün Alioğlu)

(Kadir Has Üniversitesi)

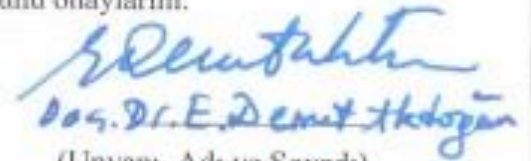

(Yrd.Doç. Faruk Tuncer)

(Kadir Has Üniversitesi)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. E. Demet Akdoğan

(Unvanı, Adı ve Soyadı)

Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ONAY TARİHİ: (Gün/Ay/Yıl)

ARAŞTIRMA ETİĞİ VE

YAYIN YÖNTEMLERİ BİLDİRİMİ

Ben, NEGAR KAZEMİPOURLEİLABADİ

- hazırladığım bu Yüksek Lisans Tezi tamamen kendi çalışmam olduğunu ve başka çalışmalardan yaptığım alıntıların kaynaklarını kurallara uygun biçimde tez içerisinde belirttiğimi;
- bu Yüksek Lisans Tezi/Projesi/Doktora Tezinin başka bir eğitim kurumunda bir derece veya diplomaya sunulan veya kabul edilen herhangi bir materyal içermediğini;
- "Yükseköğretim Kurulu Etik Davranış İlkeleri" uyarınca hazırlanan "Kadir Has Üniversitesi Akademik Etik İlkeleri"ni takip ettiğimi onaylıyorum.

Buna ek olarak, bu çalışma ile ilgili ortaya çıkabilecek herhangi bir haksız iddianın, üniversite mevzuatına uygun olarak disiplin işlemi ile sonuçlanacağını kabul ediyorum.

Ayrıca, çalışmalarımın hem basılı hem de elektronik kopyaları, aşağıda belirtilen şartlar çerçevesinde Kadir Has Bilgi Merkezi'nde saklanacaktır.

- Tezimin/projemin tamamı her türlü erişime açılabılır.

NEGAR KAZEMİPOURLEİLABADİ

NİSAN, 2018

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT	i
TEŞEKKÜRLER	iii
TABLolar LİSTESİ.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
1.1 Çalışmanın Amacı	1
1.2 Çalışmanın Kapsamı.....	2
1.3 Çalışmanın Yöntemi	2
2. KİTABIN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	3
2.1 Kağıdın Yapısal Özellikleri ve Osmanlı'da Kağıt Kullanımı	3
2.2 Osmanlı'da Kağıdın İşlenmesi Ve Kağıt Fabrikaları.....	5
2.3 Osmanlı'da Kitap Yapımı ve Özellikleri	8

2.4 Kütüphanelerin Tarihsel Gelişimi	11
2.4.1 Vakıf kütüphanelerinin kuruluşu ve gelişimi	14
2.4.2 Kitap vakfının gelişimi.....	16
2.4.2.1 Cami, medrese, hastane ve ribat yapılarına ait kitap vakıfları	18
2.5 Vakıf Kütüphanelerinin Düzeni Ve Yönetimi.....	19
2.5.1 Vakıf kütüphanelerinin iç düzeni	21
2.6 Türkiye’de Kitap Onarım Çalışmaları Ve Vakıfların Etkisi	24
3. OSMANLI DÖNEMİN’DE KURULAN KÜTÜPHANELER	26
3.1 Erken Dönem Kütüphaneleri	26
3.2 Osmanlı Kütüphanelerinde 16. ve 17. Yüzyıl	29
3.3 Osmanlı Kütüphaneleri’nin Gelişiminde 18.Yüzyıl Ve Sonrası	35
3.4 Osmanlı Kütüphanelerinin Mimari Müstakilliği	35
3.5 Kütüphanelerde Korumanın İlk Adımları	40
3.5.1 Yazılı belgeler ve kitapların toplanması ve ödünç verilmesi	41
3.5.2 Kitapların estetik özellikleri ve korumaya katkısı.....	43

3.5.3 Kütüphanelerde kitapların kataloglama işlemleri.....	45
3.5.4 Önsöz ve sonsözün kitapların korunmasında önemi	47
3.6 Osmanlı Dönemin’de Kütüphane Personeli	50
3.6.1 Nazır	52
3.6.2 Mütevellî	53
3.6.3 Hafız kütüp.....	54
3.6.4 Katibi kütüp.....	58
3.6.5 Mücellid.....	58
3.6.6 Bevvab ve müstahfız	60
3.6.7 Ferraş	61
3.6.8 Tamir ve bakım personeli	61
4.VAKIF KURUMU MÜHÜRLERİ VE KİTAPLARIN KORUNMASI.....	62
4.1 Mühürler.....	62
4.2 Mühürlerin Çeşitleri	66
4.3 Mühürlerin Yapımı.....	67

4.4 Osmanlı Mühürleri	71
4.5 Vakıf Mühürleri	88
4.6 Tasahüp Mühürleri Ve Temellükler	89
4.7 Tescil Yazıları	93
4.8 Tılsım Yazıları Ve Mühürleri	96
4.8.1 Tılsım mühürlerinde işlenmiş konular	97
4.8.2 Kebikec	100
5. SONUÇ	103
KAYNAKÇA	106

TRADITIONAL PRESERVATION OF BOOKS AND MANUSCRIPT IN OTTOMAN LIBRARIES

ABSTRACT

The importance of Islamic book culture and book art starts by transformation from a fleeting orally into a fixed and written text. This transformation played a central role in the artistic culture of the Islamic world. During the Ottoman empire, lots of books and specially Qur'ans were donated to public and religious institutions to express personal piety and secure power and prestige. This donation called "waqf" developed and during centuries as a foundation . This donation improved the spreading of libraries out through history. This survey aims to find out the role of traditional preservation methods in ottoman libraries that survived through centuries because of the careful and well documented stewardship that was set out at the time many of these foundations were endowed. The foundation rules written by foundation owner had an important role in books preservation. These rules were written in books or as a seal that describes short sentences about book preservation. "Possession notes" and "owners seals" were written in order to specify the owner and save them from the robbery. On the other hand "talisman" words or sentences were written as a guard to save books from damage or destroy. After all foundation labors had a great effect on book's preservation.

Keywords: Ottoman Book Culture, Ottoman Libraries, Foundation, Bookpreservation, Seals, Talisman

OSMANLI DÖNEMİ'NDE YAZMA ESERLERİN KÜTÜPHANELERDE KORUMA GELENEKLERİ

ÖZET

Kütüphanelerin gelişmesiyle birlikte, Kitap sanatlarının önemi günümüze kadar ulaşmıştır. Değerli içeriklere sahip olan kitaplar yada nefis bir şekilde hazırlanan kitapların korunmasında, vakıf kütüphaneleri önemli bir yere sahiptir. Vakıf kütüphanelerin gelişimi, bu kütüphanelerin yönetimi ile ilgili yazılan ve vakıf şartlarının belirtildiği kayıtlarda(vakfiyeler) kitapların korunması ve hizmete sunulması, varlıklarını sürdürmeleri istenmiştir. Vakfiyede belirtilen şartlara göre düzenli bir şekilde kitapların bakımlarının yapılması ve kitap koleksiyonlarının kataloglarının hazırlanmasının kitapların korunmasında önemli bir yere sahiptir olduğu anlaşılmaktadır. Vakıf yazılarının hazırlanması ve vakıf şartları, vakıf sahiplerine bağlı olarak değişmiştir. Vakıf kütüphaneleri, farklı kaynaklara bağlı olarak özel veya halka açık olarak vakfedilmiştir. Bu şartların, bağış şekline bağlı olarak değiştiği bilinmektedir. Osmanlı vakıf kütüphanelerin sistematik bir şekilde, yapısal özellikleri kitapların korunmasına yönelik yapıldığı, seçilen personelden mimari tasarıma kadar bu doğrultuda kurgulanmıştır. Yinede zaman içinde söz konusu vakıf şartlarının unutulması veya personel tarafından ihmal edilmesi, kitapların yok olmasına yol açmıştır. Vakfiye şartlarına ilgi çekmek ve onları önemli kılmak adına, vakfiye şartlarının kısa cümlelerle, mühür şeklinde kitaplara basılması veya el yazısıyla bir kaç satırda kitaplarda yazılması bir gelenek haline gelmiş ve çoğu kütüphane veya şahıs bu geleneğe uymuştur. Kitapların korunması adına yazılan bu tılsımlı yazıların genelde bir batıl inanç üzerine kurulduğu düşünülse de, bazı örneklerde, inancı destekleyen bir bilgi olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Kütüphaneleri, El Yazmalarının Korunması, Kitap Vakıfları, Vakıf Kütüphaneleri, Mühürler, Tılsımlı Yazılar

TEŞEKKÜRLER

Yüksek lisans eğitimi ve tezin yazım sürecinde sabırlı bir şekilde yardım eden tez danışmanım Doç. Dr. Yonca Kösebay Erkan' a minnet borçluyum. Eğitim döneminde bilgileri ve destekleriyle yardımcı olan Prof. Dr. Füsun Alioğlu'na teşekkür ederim. Tez yazımında arkadaşılığını ve yardımlarını esirgemeyen Azize Gelir Çelebi'ye çok teşekkür ederim. Sakıp Sabancı Müzesi el yazmaları koleksiyonunda araştırma imkanı sunan ve kağıt onarım labratuvarı yöneticisi, sayın Nurçin Kural Özgörüő'e Őükranlarımı sunuyorum. Kadir Has Üniversitesi Bilgi Merkezine ve sayın Didem Önal'a özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Kağıt ve kitap onarımıyla ilgili deneyimlerini benimle paylaşan değerli hocam Saadet Gazi'ye teşekkür ederim.

Aileme...

TABLolar LİSTESİ

Tablo-4.1 Şahıs vakıf mühürleri tablosu.....	60
--	----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil:2.1 Geleneksel metal bir Kur'an kabı	10
Şekil:2.2 Cildin farklı kısımları.	11
Şekil:2.3 Kontrol yazıları olan bir kitap örneği	18
Şekil:3.1 Kitabın sonunda yazılan bilgiler	27
Şekil:3.2 Bir Kur'an sandığı örneği	37
Şekil:3.3 Bir Kur'an rahlesi örneği	37
Şekil:3.4 Kitabın ismi ve katalog numarasının yazıldığı bir örnek.....	38
Şekil:3.5 Katip ve vakıf: İbrahim Sultan , Asitane kütüphanesi 15.yüzyıl	40
Şekil:3.6 Ali Bin İsmail tarafından vakfedilmiş, tarafından 12. yüzyıl vakıfname	40
Şekil:3.7 Kitabın bitiminde yazılan Hatım Duası	41
Şekil:4.1 Timur'un oğlu "Şahruh" döneminden son söz örneği.	42
Şekil:4.2 Al-sabah koleksiyonuna ait bir Safevi mührü.....	53
Şekil:4.3 Mühürleri saklama keseleri.....	54

Şekil:4.4 Hakkakların geçişi	55
Şekil:4.5 Mühürlerin taşınma şekli	56
Şekil:4.6 Sahaf mühürleri örnekleri	58
Şekil:4.7 vakıf mührü, vakfedilen bir kase üzerine basılmıştır.....	73
Şekil:4.8 farklı temellük kayıt örnekleri	74
Şekil:4.9 Mülkiyet yazısı örneği.	75
Şekil:4.10.Silinen vakıf yazıları örneği.....	76
Şekil:4.11.Süslemeli Bismillah yazısı hayvan ve bitkisel motifler.....	77
Şekil:4.12.Mihrişah Sultanın vakfettiği eserler için hazırlanan vakfiye.....	78
Şekil:4.13.Kitapların zamanında tamir edilmesine ilişkin bir yazı.	78
Şekil:4.15 Tılsımlı yazılar arasında tomarlar	79
Şekil:4.16 Hz. Süleymanın mührü.	80
Şekil:4.17 Tılsımlı elbiseler Şekil:27 Botanik bilimi kitabı.....	83
Şekil:4.18 Botanik bilgi kitabı.....	84

Şekil:4.19 kebkec kelimesinin tekrarlanarak yazılması.....84

KISALTMALAR

Bkz. = Bakınız

Œkl. = Œekil

Vb. = Ve benzeri

Yy. = Yüzyıl

VGMA. = Vakıflar genel müdürlüğü arşivi

1. GİRİŞ

Yazının bulunmasından önce, konuşmalar ve düşüncelerin yalnızca konuşan ve düşünenlerin belleklerinde yaşayabilmiştir, zamana ve mekâna bağlı olarak bu eksiklik ihtiyacının yerini, bilginin yazılı hale gelmesiyle birlikte, zaman ve mekân boyutlarını aşarak, başkalarına aktarılması imkânını sağlamıştır. Bu gelişim, bellek yerine, yazının geçmesine yol açmış ve iletilebilen bir aşamaya varmıştır. Bu gelişmenin ilk aşamasında kil tabletler ve ikinci aşamasında ise kütüphaneler önemli bir rol oynamıştır (Jochum, 2004:38). İslam'ın okumayı ve yazmayı teşvik etmesi ve Kur'anda okumaya ve öğrenmeye yapılan çağrı, yazılı belgelere olan ilginin başlangıcı olarak bilinmektedir.

Kitapların çoğalmasının önemli nedenlerinden biri kağıt yapımının 8. yüzyılda Araplar tarafından bilinmesi ve kağıt malzemesinin erişebilir olması olmasıdır. Daha sonra İslamiyetin Pers İmparatorluğu ile Yunan biliminin karşılaşması şiir, edebiyat ve bilim ile ilgili çokca yayının ortaya çıkmasının ana nedenidir. Daha sonraki dönemlerde kitaplar ve kütüphanelere olan ilgi, tarihsel bir süreç içinde gelişmiş ve farklı etkenler ile yaygınlaşmıştır. Kütüphanelerin gelişimi, kitapların toplumun hizmetine sunulması veya nefis ve özel koleksiyonların korunması ve içerdiği bilgi ve sanat açısından önemlidir.

1.1 Çalışmanın Amacı

Yazının ortaya çıkması, yazılı belgelerin toplu halde korunması ve bunlara erişebilirliğin sağlanması ilerleyen dönemlerde kitapların ve kütüphanelerin ortaya çıkması uzun bir süreç içinde gelişmiştir. Yazılı belgeleri ve kitapları bozulmaktan ve yok olmaktan korumak ilk dönemlerden beri önemsenmiştir. İster belge ister kitap şeklinde olsun yazma eser olarak adlandırılan bu yapıtlar içerikleri ve sanatsal özellikleri nedeniyle her kültürde önemli bir yere sahiptir. Çeşitli kültürlerde, farklı

yöntemler ve kurallar ile gelişen yazma eserlerin korunması kavramı, günümüzde bilimsel bir bakış açısı ile ele alınmaktadır. Yazma eserler, Türk kütüphanecilik mirasının önemli bir parçasıdır. Türk kütüphaneciliğinin ve vakıf sistemi altında gelişen kütüphaneciliğin kitapların ve yazılı belgelerin korunmasındaki rolünün incelenmesi, bu araştırmanın önemli amaçlarındadır.

1.2 Çalışmanın Kapsamı

Osmanlı döneminde kütüphanelerde yazılı belge ve kitapların koruma yöntemlerinin incelendiği bu çalışmada, kağıt ve kitapların tarihsel gelişimi, kitap sanatlarının Osmanlı döneminde önemi ve Osmanlı kütüphanelerinin tarihsel gelişimi ve vakıf kütüphaneleri ve vakfedilen kitapların kütüphanelerin gelişimindeki önemli rolü ele alınmıştır. Vakıfnamelerin ve vakfiye şartlarının kitapların korunmasındaki etkisi bu çalışmanın kapsamında araştırılacak önemli konulardandır. Kütüphanelerde kitaplara basılan mühürlere çalışan personele ve yazılan tılsımların koruma açısından değerlendirilmesi bu yazının önemli bir özelliğidir. Türkiye’de yaklaşık 300.000 yazma eser bulunduğundan dolayı bu mirasa karşı bir farkındalık ve bilinç gelişimi tespit edilmiştir.

1.3 Çalışmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında, kütüphane araştırması yaparak, Osmanlı kütüphaneleri ve yazılı belgeleri koruma geçmişlerini ele almak, Osmanlı kütüphaneciliği ile ilgili İsmail Erünsalın yazdığı kitaplardan faydalanılarak detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca Müjgan Cunbur’ un Osmanlı padişahları tarafından kurulan kütüphanelerle ilgili yazıları vardır. Özellikle vakıflarda kullanılan mühürler hakkında önemli bir kaynak Günay Kut ve Nimet Bayraktarın hazırladığı yazma eserlerde vakıf mühürleri önemli bir kaynaktır. Bu konuda arşiv kaynakları’da önemli ve araştırılması gereken konular arasındadır.

2. KİTABIN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1 Kağıdın Yapısal Özellikleri ve Osmanlı'da Kağıt Kullanımı

Geçmiş dönemlerden beri farklı malzemeler, yazı yazmak için kullanılmıştır. Bu malzemeler içinde en çok kullanılan, taş veya tahta parçaları veya sayfaları, kumaş parçaları, papirus, palmiye ağacı yaprakları, deri ve parşömen ve son olarak kağıt bunların yerini almış ve geniş bir şekilde kullanılmaya başlamıştır (Kathpalia, 1973:31). Kağıt bir selüloz yapılı malzemedir. Selüloz, çeşitli doldurucu ve bağlayıcı malzemelerle hamur haline getirilip, havuzların içinde kalıplar yardımıyla alınarak, ince bir yaprak şeklinde hazırlanmaktadır. Bu yapraklar daha sonra işlenerek, yazım için hazır bir hale getirilmekte ve kullanılmaktadır. Kağıtların selüloz bakımından daha saf olanı makbul olmuş ve rengi daha açık olan kağıtlar yazım için tercih edilmiştir. Selüloz yapısının saflığı, kağıdın kalitesine işaret olarak önemsenmiştir. Yinede selülozun doğal olarak içinde bulundurduğu yağlar ve reçineler kağıdın malzemesinin ömrünü kısalttığı için arındırılmaya özen gösterilmiştir. Bundan 500 yıl öncesinde yapılmış olan kağıtların daha dayanıklı ve kaliteli olduğu yazılmıştır, buda geçmiş 500 yıl içinde kağıt yapım yöntemi ve malzemeleri ile ilgili bir gerileme yaşandığını ortaya koymaktadır. Günümüzde kağıt olarak tanıdığımız materyal ilk olarak M.S 105 yılında Çinde yapılmıştır. İlk dönemde yapılan kağıtlar daha kaliteli ve uzun ömürlü olmuştur. Bu kaliteli kağıtların yapımı, zengin bir malzeme bilgisi ve yapılan deneyim sonucunda ortaya çıkmıştır (Kathpalia, 1973:32).

Müslümanların kağıt yapımında genellikle keten ve kendir kullandıkları bilinmektedir. Bunun için eski paçavralar ve halatlardan hazırlanan karışım, yapılan kağıtların yumuşak,

dolgunluk, dayanıklılık, opak ve saf olmasını sağladığı bilinmektedir. Hazırlanan hamur çok fazla dövülmeden kullanıldığından, kağıt yapraklarında lifler kümeler halinde görülmektedir. Bu yapısal özellik kağıdın çabuk nem almasına ve zaman içinde aşınmasına neden olduğu bilinmektedir (Sommer, 2016:250).

Kağıt yapımının paçavra ve kumaşlardan yapımı 17. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu dönemde kağıtların beyazlatılması için herhangi bir katkı maddesi kullanılmadığı ve sadece beyaz paçavraların kullanılması ile kağıt hamuru yapıldığı için kağıtların daha kaliteli olduğu öne sürülmüştür. Daha düşük kaliteli paçavra ve kumaş parçaları ise kitap ve yazım için kullanılmamış ve farklı ihtiyaçlar için kullanılmıştır (Kathpalia, 1973:32). 18. yüzyıldan sonra kağıt kullanımında hızlı bir artış olmuş ve kağıt yapımında ağaç lifleri kullanılmıştır. Kağıt liflerinde doğal olarak bulunan asitli bileşenlerin, kısa bir zaman içinde bozulmalara ve sararmalara yol açtığı bilinmektedir (Barrow, 1992:15).

Osmanlı'da kağıt kullanımı daha çok Doğudan gelen kağıtların işlenmesi ile başlamıştır. Özellikle Asya'dan getirilen kağıtlar farklı isimlerle anılmış, Devlet Abadi, Hariri-i Semerkandi ve çeşitli isimler bunlardan bazılarıdır. Bu kağıtların bazıları renklerinin güzelliği ve dayanıklılığı sebebiyle daha önemli ve pahalı oldukları bilinmektedir. Ticaret yollarıyla Hind'den ve Ortaasya'nın Türk illerinden getirilen kağıtların çoğu, 13. yüzyıldan başlayarak devam etmiştir. 14. yüzyılın sonlarına doğru, deniz yolu ile doğu ülkeleri ve Türkiye'ye Avrupa kağıtlarının dağıtımını başlamıştır. Avrupa'da yapılan kağıtların çeşitlikleri, üretiminde bulunan damgalardan anlaşılabilir. Bu damgalara su damgası veya "Filigran" ismi verilmiştir. 15. yüzyılda kağıt çeşitleri çok artmış ve çoğunlukla gönderdikleri yerlerde terbiye edilerek kullanılan kağıt çeşitleri yaygınlaşmıştır. Özellikle bu kağıt çeşitlerinin Akdeniz şeridindeki şehirlerde bolca kullanıldığı bilinmektedir.

İstanbul'un fethinden sonra Venedikliler ve diğer Akdeniz ülkelerinden Avrupa kağıtları Türkiye'ye getirilmiştir. Doğu'dan gelen kağıtlar için daha çok kervan yolları kullanılmıştır (Ünver, 1962:740). Avrupa'dan gelen kağıtları Doğu'dan gelen kağıtlardan ayıran fark, Avrupa kağıtlarının en ve boy çizgileri ve filigranlı olmasıdır. Enlerinde silik

boylarında bariz çizgiler vardır. Ama Doğu'dan gelen kağıtlar, bu çizgilere sahip değildir. Işıktaki Doğu kağıtlarının elyafı Avrupa kağıtlarına göre daha karışık görülür ve özellikle Doğu'da üretilen ve pahalı olan "Abadi" kağıdı böyle farkedilebilir. Doğu'da yapılan kağıtlar genellikle yapıldıkları şehirlerin isimleri veya sipariş veren kişiler tarafından adlandırılmıştır (Ünver, 1962:739). Avrupa'dan gelen kağıtlar daha çok Venedik ve Orta Avrupa'nın kuzey ve İtalya limanlarından ve merkezi bölümlerinden olan "Elikorne" adlı şehirden gelmiştir. Bu isim tahrif edilip genelde halk tarafından liman kağıdı anlamında Avrupa'dan gelen kağıtlara "Ali Kurna" ismi verilmiştir. Bu isimle anılan kağıtlar her çeşit filigranları oldukları görülmektedir. Türkiye'de Doğudan gelen kağıtlar daha çok nefis ve nadide yazıların yazılması ve sanat eserlerin yapılmasında kullanılmıştır. Batıdan gelen kağıtlar daha çok devlet dairelerinde kullanıldığı bilinmektedir (Ünver, 1962:740).

Osmanlılar'da yazılacak olan metin veya gönderilecek kişiye bağlı olarak kağıt seçimi yapıldığı bilinmektedir. Önemli padişahlara gönderilen mektuplar için en kaliteli kağıtlar, genellikle abadi kağıdı kullanılmıştır ve daha alçak mertebeli kişilere daha az kalitede olan kağıtlar kullanılmıştır (Aktan, 1988:231). Osmanlılar'da kullanılan mürekkep genellikle çok dayanıklı olarak bilinen is, su ve arap zamkından hazırlanmıştır. Özellikle 16. yüzyıla kadar tek renk olan yazılar, bu tarihten sonra farklı renklerde olan mürekkeplerle süslenmiş ve tezhipler çizilmiştir (Aktan, 1988:231). Yazılan mektuplarda "Divani" hattı kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle Doğuya gönderilen mektuplarda hattın güzelliğine daha çok önem verilmiştir ve bu hassasiyet kendisinde hattat olan III. Ahmed döneminde ön plana çıkmıştır (Aktan, 1988:232).

2.2 Osmanlı'da Kağıdın İşlenmesi Ve Kağıt Fabrikaları

Genellikle kağıtların ham şekilde getirilip, İstanbul'da terbiye edildiği bilinmektedir. kağıtlar üretim aşamasından sonra cilasız ve pürüzlü bir yüzeye sahip olurlarını bilinmektedir, buna bağlı olarak kalemin kağıt üzerinde hareketi zorlaştığı bir gerçektir. Kağıt yüzeyi, mürekkebi emerek ve yazının yayılmasına neden olmasıdır (Somer, 2016:251). Kağıtlar terbiye edilirken, aherlemek, boyamak ve mührelemek aşamalarında

geçtirilir. Osmanlı döneminde özellikle sarayda hazırlanan yazılı eserler ve kitaplar için özel kişilerin çalıştığı bilinmektedir (Ünver, 1962:740). Aher kelimesi¹, farklı malzemelerden yapılan bitkisel veya hayvansal reçinelerle verilen isimdir ve kağıdın üzeri sıvanarak daha güçlü ve dayanıklı olması sağlanırdı. Bu sıva hem kağıdın mürekkebi düzgün bir oranda emmesine, hemde bu yolla mürekkebin kağıdın liflerine daha az teması sağlandığından, kağıdın yapısında kimyasal bozulmamaların oluşmasını engellemiştir (Kathpalia, 1973:32) (Barrow, 1992:86).

Mühre camdan veya çakmak taşından yapılan yüzeyi saf ve pürüzsüz bir aletin adıdır ve kağıtların üzerini pürüzsüzleştirmek için kullanılmıştır (Aktan, 1988:228). Mühürlenmek istenen kağıt “pesterek” adı ile anılan bir tahta üzerine konulur ve daha kaygan bir zemin oluşması için kağıda sabun sürülür daha sonra mühre ileri ve geri hareketle kağıdın pürüzsüz ve parlak bir yüzey oluşmasına yolaçar. Günümüze ulaşan örneklerin bazıları sadece tek yüzü bazılarınınmsa çift yüzü mührelenmiştir. Mühreleme işleminin kağıdın aheri kuruduktan 1 hafta sonra yapıldığı bilinmektedir (Derman, 1968:342).

Boyanacak kağıtlar, boyacıya, düz mühre vurulacak kağıtlar mühreciye ve eğer kağıdın su geçirmez bir üst yüzey oluşturulması istenirse, aherciye verilirdi. Bu iş bölümü genellikle çok sayıda kağıt olduğu zaman yapılır, az sayıda kağıt için bir kişi tüm işleri tek başına yapardı (Ünver, 1962:741). Aherlemenin pahalı bir işlem olduğu çok zaman ve malzeme gerektirdiği yazılmıştır ama kağıdı mührelemek daha basittir. Devlet daireleri ve resmi kütüklerde sadece ahersiz ve mühreli kağıtlar kullanılır, çünkü mürekkebi nescine geçer ve silinmesi imkânsız hale gelir ve yazıların silinerek değişimi imkânsız hale gelir. Buna karşılık, hattatlar ve tezyinat sanatları için aherli kağıt kullanılır

¹Nışasta aheri, un aheri, yumarta sarısı aheri veya salatalık suyu ile hazırlanan ve kullanılan çeşitli aherler kullanılmıştır (Nefes zade 1939:31-32). Daha detaylı bilgi için bk: Nefes zade 1939:31-32 güzel sanatlar akademisi neşriyatından,İstanbul.

ve daha pahalı olan aherli kağıtlar üzerine yazılar ve süslemeler yapılır. Kur'an-ı Kerimler hep aherli kağıtlar üzerinde yazılmıştır. Bu kağıtlar "Mutena kağıtlar" adı ile anıldığı ve bu geleneğin İstanbul'da kurulduğu bilinmektedir (Ünver, 1962:742).

15. yüzyılda İstanbul'un çeşitli yerlerinde kağıt yapımı veya terbiye edilmesi için fabrikalar kurulduğu biliniyor. Bazı rivayetlere göre günümüzde aynı isim ile tanınan kağıthane, buradaki kağıt fabrikası nedeniyle bu isimle anılmıştır. Yinede bu konu çok araştırılmamış ve kanıtlanmamıştır (Ünver, 1962:739). 15. yüzyılda Amasya'da ve Bursa'da kağıt fabrikaları olduğu yazılmıştır. Ama bu fabrikaların nasıl faaliyet verdiklerine bir bilgi günümüze ulaşmamıştır. Doğudan gelen kağıtlar 16. ve 18. yüzyıllar arasında çokca görülmüş ama 18. yüzyıl'dan sonra azalarak sona ermiş ve bu tarihten sonra Avrupadan gelen kağıtlar kullanılmıştır (Aktan, 1988:228). Menakib-i Hünerveran adlı kitapta 16. yüzyılda kullanılan kağıt türleri, en düşükten en yükseğe olarak sıralanmıştır, bu yazı hattat Mustafa Ali tarafın'dan hazırlanmıştır. Buna göre kağıt türleri:

Haşibi, Dimişki (Şam kağıdı), Semerkandi, Semerkand'da üretilen ve Buhara kağıdı adı ile de anılır, koyu renk ve kaba yapısı ile bilinir ve üzerinde iğne delikleri gibi bir dokusu vardır. Sağlam bir yapısı vardır. Devletabadi-Hind abadisi Hindistan'ın, Devletabad şehrinde yapılan bir kağıt türü ve en çok beğenilen kağıtlar arasındadır. Hatayı üzerine rahatça yazı yazılabilen bu kağıt türü, çabuk kırılmanlaştığı için uzun ömürlü değildir. Adilşahi, Hariri adilşahi, Hariri samerkandi Semerkand'da yapılan bu kağıdın ipekten yapıldığı bilinmektedir. Hindi, Nizamşahi, Kasimbeygi, Hariri Hindi, Gune-i Tebrizi İran'da yapılan şeker renginde bir kağıt türüdür. Muheyzer İranda yapılan ve şeker rengindedir (Somer, 2013:244) (Galitekin, 2013:26). Yine aynı yazıda Diyarbakır'da kaliteli kağıt üretildiği yazılmıştır (Somer, 2013:244). 15. yüzyıl başlarında Amasya'da II. Bayezid dönemine kadar üretim yapan bir kağıt fabrikası olduğu biliniyor. Yine bu yüzyılda Bursa'da bir kağıthane olduğu biliniyor. İstanbul'da Bizans döneminden itibaren 1509 yılına kadar işleyen kağıt değirmeni olduğu yazılmıştır. 16. yüzyılda kullanılan bir kağıdın ismi "kağıd-ı İstanbul" olarak kayıda geçmiş ve Süleymaniye Camii'nin inşasında kullanılan kağıd-ı İstanbulun miktarı yazılmıştır (Ünver, 1962:743). Daha

sonraki yıllarda Türkiye'deki kağıt fabrikaları ile ilgili 1744 yılında kurulan Yalova Kağıt Fabrikası (Yalakabad) olduğu bilinmektedir. Bu kağıt fabrikası, Türkiye'de ilk olarak matbaa'nın kurulduğu dönemlerde, kağıt ihtiyacı'nın artmasıyla, kağıt ihtiyacını karşılamak amacıyla çalışmaya başlamış ve 10-15 yıla yakın bir dönem çalışmıştır. 18. yüzyılda III. Selim (1789-1807) Döneminde İstanbul Kağıthane'de kurulan kağıt fabrikası daha sonra, ekonomik olmaması nedeniyle kapatılmış, daha sonra II.Abdulhamid döneminde (1876-1909) başka bir kağıt fabrikası kurulmuş ve uzun sürmeden kapatılmıştır (Somer, 2013:247). 19. yüzyılda kurulan "Hamidiye Kağıt Fabrikası" çok kısa bir süre çalıştığı için üretilen kağıtları ile ilgili bilgi yoktur (Galitekin, 2013:40).

Osmanlı'da devletin ve memleketin kağıt ihtiyacı, "kağıt eminliği" tarafından yönetilmiştir. Daha sonra 19. yüzyılda yarı aherli kağıtlar İngiltereden getirilmiş ve kullanımı gelişmiştir. Bunun sonucunda, Türkiye'de kağıtların terbiye edilmesi durgunluğa uğramıştır (Ünver, 1962:743).

2.3 Osmanlı'da Kitap Yapımı ve Özellikleri

Türk kitap kaplarının ilk örnekleri Selçuklu ve Beylikler döneminden sonra kendine özgü özellikleri ile ilk olarak 15. yüzyıldan sonra, ortaya çıkmıştır (Tanındı, 1993:422). Yazılı kağıtların bir araya toplanması ve bir kapak yardımıyla korunması, yazılı belgelerin ömrünü uzaltmak ve yazılı eserleri bir arada korumak amacıyla yapılmıştır. Arapca'da "cilt" kelimesi Türkçe "Deri" anlamındadır. Kitapları bir kapak ile korumak ciltcilik veya mücellitlik kelimesi ile tanımlanmış ve bu işi yapan kişi mücellit olarak adlandırılmıştır. Yazılı eserleri birbirine dikerek veya yapıştırarak, oraya çıkan ve üzeri deri ile kaplanan kitapların yapımı gelişerek devam etmiş ve daha sonra özellikle Kur'anlar için özel süslemeli ciltler yapılmıştır. Ciltcilik bir sanat dalı olarak Osmanlı sarayında yüksek bir seviyede işlenmiş ve önemsenmiştir. Bu sanat sonucunda günümüze çok sayıda yazılı eser korunarak ulaşmıştır (Binark, 1975:3). 16. yüzyıldan sonra çeşitli sanatkarlar sarayda kitap sanatlarıyla çalışmış ve önemli eserler ortaya çıkarılmıştır (Binark,1975:3).

Doğu'da yapılan yazma eserlerin ciltleri kendine has olan özellikleri vardır. Bu ciltler genel olarak dört bölümden oluşmuştur. Birincisi sayfaların altını ve üstünü koruyan üst kapak, ikincisi kitabın arkasını örten sırt, dip üçüncüsü, sertap vasıtasıyla alt kapağa bağlanan ve ucu üç köşe olan mıklep, kitabın tamamen örtülmesi veya sayfalara işaret konulması için yapılmıştır. Dördüncü bölüm kitabın ön kısmını örten, mıklebi alt kapağa bağlayan bölüm, ayrıca hareket etmesini sağlar (Somer, 2016:258). İlk dönemde yapılan ciltler genellikle tahtanın üzeri deri ile kaplanıp, üzerine basit geometrik şekiller yapılarak süslenmiştir. Daha sonra, tahtaların yeri işlemei daha kolay olan mukavvaların aldığı görölmektedir (Çığ, 1971:7).

Cilt ve kitabın ayrı ayrı hazırlanıp daha sonra birleştirildiği bilinmektedir. Kitabın gövdesinin oluşmasında, kağıtlar katlanarak formlar halinde hazırlanır daha sonra sayfaların dikilmesi ve şirazenin² örülmesiyle bitirilirdi. Şiraze kitap gövdesinin alt ve üst kısmında kitabı korumak ve ezilmemesi, hemde daha zarif olması için yapılan bir işlem olarak bilinir ve el ile örölmektedir. Bu örgünün çeşitli yöntemleri vardır ³(Somer, 2016:258).

Zahmetli ve meşakkatli aşamalardan sonra hazırlanan kitaplar ve özellikle Kur'anların korunması için "Cilbend" adı verilen beş tarafı kapalı ve sadece bir tarafı açık mahfazalar yapılmıştır. içinde bulunan deri şerit yardımıyla kitap çıkarılabılırdi, mahfazaların yapımı bir âdet şeklini almış ve genellikle kitabın cildiyle aynı şekilde süslenmiştir (Şkl:2.1) (Özen, 1998:10).

² Kitapların "sırt" veya "dip" kısmına verilen isim.

³ Daha fazla bilgi için bk: Çığ 1971:11.

Şekil:2.1 Geleneksel metal bir Kur'an kabı (Kural 2010:41).

Doğuda yapılan ciltlerin genel olarak Batıda yapılan ciltlerden ayırtıran noktalar:

-elle örülen şiraze

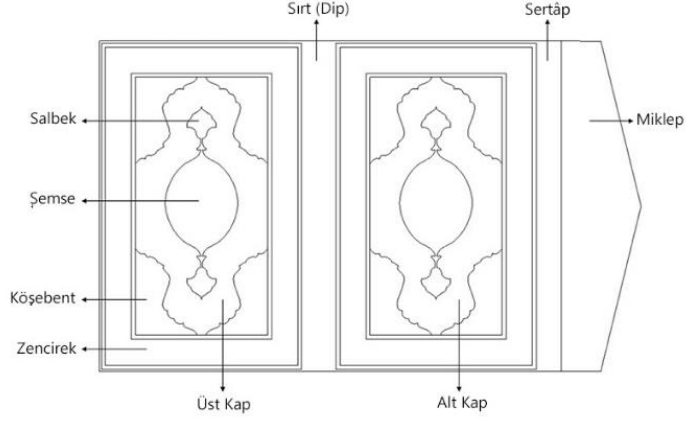
-kitap ciltlerinin kitabın sayfalarıyla aynı boyutta olması ve dışarı taşmaması

-kitap sırtlarının düz olması

-sırtta yazı bulunmaması

-kitap sırtlarında bazı istisnalar dışında bezeme olmaması

-miklep ve sertap bulunması (Şkl:2.2) (Özen, 1998:10).

Şekil:2.2 Cildin farklı kısımları
(<https://İslamiturksanatlari.wordpress.com/cilt-sanati>).

2.4 Kütüphanelerin Tarihsel Gelişimi

Belli bir düzen içinde eserleri korumak ve onlara erişim sağlamak, kütüphanenin sağladığı önemli gelişmelerdendir. Kütüphanelerin gelişimi birkaç dönemde incelenebilir. İslamiyet'in doğuşundan 12. yüzyıla kadar geleneksel Arap kültürü içinde gelişen kütüphaneler görülmektedir. Bu dönemin sonlarında, Arap kültürünün Yunan ve Pers ile tanışması ile bu kütüphaneler değişerek şekillenmiştir. Ortaçağ Arap-İslam coğrafyasındaki parçalanmış toplumsal yapıya bağlı olarak kütüphane kültürü gelişmiştir. Bu süreç 16. yüzyılın sonlarına kadar sürmüş ve daha sonra Arap ve İslam toplumunun kültürel ve ekonomik durgunluk dönemine girmesiyle birlikte, 18. yüzyıla kadar durgun bir dönem yaşamıştır. Kütüphanelerin gelişim sınıflandırması “Klasik”, “Ortaçağ”, “Erken modern” ve “Modern” şekilde’de özetlenebilir (Gianni, 2016:9-10).

İslam dünyasında kütüphanelerin 7. ve 8. yüzyıllar arasında ortaya çıkan “Beytül Hikme” veya “Darül Hikme” adı verilen ve sadece saray mensupları, dönemin alimleri ve sarayda görevli kişilere açık olduğu bilinmektedir. Bu kütüphaneler 10. yüzyılın sonlarına kadar bu geleneği devam ettirmişler ancak bu dönemin sonunda, değişime uğrayarak “Darül ilim”

şeklini almış böylece bir vakıf kurumu çerçevesinde ve halka açık bir şekilde hizmet sunmaya başlamıştır (Elayyan, 1990:120). Bu dönemde toplumun her sınıfından insanların kitapları kullanmalarına izin verildiği bilinmektedir. Kitap sayısı çok olduğundan kitap odaları “Darül Kütüp” adı ile de adlandırılmıştır. Darül İlme ve Beytül Hikmeler’in ortak özellikleri, bu kurumsallaşma dini ilkeler tarafından şekillendirilmiştir (Erünsal, 2014:460). Arşiv ve kütüphaneler genel olarak, Anadolu ve çevresi uygarlıklarda kral veya yüksek yöneticiler tarafından, bir güç göstergesi olarak kurulmaktaydı. Buradan hareketle, kütüphanelerin yapımında kentler ve kültürler arasında bir rekabetin olduğu ve eğitimin toplumsal yaşamda önemli olduğu anlaşılmaktadır. Kütüphane kurumuna bakış açısı yıllar boyu değişmeden Anadolu’da sürmüştür (Yılmaz, 2013:55).

Kütüphanelerin gelişmesinde önemli adımlardan bir diğeri “Zaviyelerin” ortaya çıkması olmuştur. Değişik zamanlarda ve coğrafyalarda, Tekke, Hankah, Dergah, Ribat, Asitane, Buk’a, Imaret, Düveyre, Savmaa, Mihrap, Tevhidhane ve Harabat olarak da anılmıştır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde genellikle Tekke, Hankah ve Asitanenin, Zaviye yerine de kullanıldığı biliniyor (Hacıgökmen, 2016 :82). Kitaplara olan ilginin artmasıyla, artan ihtiyaca cevap verebilmek için, kitapların çoğaltılması ihtiyacı doğmuştur. Bu durum Tekke ve Zaviyelerin sadece ibadet için kullanılmadığı, ayrıca bir bilgi alışveriş mekânı da olduğunu gösteriyor (Öcalan, 2007:185). Zaviyeler 9. ve 12. yüzyıllarda kuruldukları zaman daha çok “Tasavvufa” özgü bir yapı olarak bilinsede daha sonra özellikle Anadolu’da 13. yüzyılda gelişmiş ve buradan ticaretin gelişimi ve “Ahi”⁴

⁴ Ahilik yetkin bir insan yetiştirmeyi ve toplumu bilinçlendirmeye yönelik daha çok esnaf eğitimine dayalı bir sistemdir. Fatih tarafından yapılan üstü açık havuzun saraçhanede olarak kullanılması, saraç çocuklarının sabahları fatih medresesinde derslere katılmaları için yapılmıştır. Ahi teşkilatı medreselerin yeni kurulduğu bir dönemde ekonomik ve sosyal açıdan ihtiyaçları sağladığı ve eğitimin devlet görevi görülmediği bir dönemde zaviyelerin formal ve informal eğitim verildiği bir kuruluştur (Detaylı bilgi için bkz. Temel 2007:76).

gelenekleri ortaya çıkmıştır (Hacıgökmen, 2016: 81).⁵ Özellikle Ahi zaviyeleri bir bakıma toplumun eğitimini üstlenmiş sivil kurumlarıdır. Bu mekânlar bir taraftan halk eğitim merkezleri olarak bilinmekteydi ve eğitim genellikle sözel anlatma olarak şeklinde yapılmıyordu. Verilen eğitimde eski Türk destanları, Kutadğu Bilig, Ahi Evran kitapları fütüvvetname denilen ahiliğin tüzüğünü, ahlak ve adabı işleyen kitaplar okunuyordu. Bunların yanında Kur'an-ı kerim, tasavvuf, tarih, semah, müzik, hal tercümelere, Türkçe, Arapça ve Farsça edebiyat eğitimi de verilmekteydi. Ahilik yetkin bir insan yetiştirmeyi ve toplumu bilinçlendirmeye yönelik olup, daha çok esnaf eğitimine dayalı bir sistemdir. Ahi teşkilatının medreselerin yeni kurulduğu bir dönemde ekonomik ve sosyal açıdan ihtiyaçları sağladığı, devlet hizmetlerinin verilmediği bir dönemde zaviyelerin formal ve informal eğitim veren bir kuruluş olduğu bilinmektedir (Temel, 2007:76).

Özel kütüphaneler İslamiyetin ilk çağlarında, farklı bilim dallarına ilgi duyan kişiler tarafından kurulmuştur. Bu özel kütüphanelerde bazen sayıları oldukça yüksek kitaplar bulunuyordu. İran, Mısır ve İspanya' da padişahlar ve vezirler tarafından kurulan saray kütüphanelerinde 18.000-40.000 aşkın kitaplar olduğu bilinmektedir. Özel kütüphanelerin çok zengin olduğu Doğuda'da, bütün Batı kütüphanelerinde bulunan kitap sayısından çok daha fazla olduğu biliniyor (Elayyan 1990: 122). Bu özel kütüphaneleri İslam dünyasının'da öğrenmek isteyen öğrencilere ve araştırmak isteyen öğretmenlere açık olduğu biliniyor. Halifenin özel kütüphanesinin camilere ve halk kütüphanelerine geçiş yaptığı muhtemeldir. Herkesin kitaplara erişebilme özgürlüğü devlet adamları ve Halife tarafından kabul edilmesi üç farklı tür kütüphanenin ortaya çıkışına yolaçmıştır. 1- Halifenin kütüphanesi, 2- Cami kütüphanesi 3- Medrese kütüphanesi (Elayyan, 1990: 126).

⁵ Özellikle Bursa'nın fethinden sonra buraya başlayan göçler daha çok ilim ve irfan sahibi insanlar tarafından yapılmış ve burada eğitim verilmiştir. Bursa'da yapılan çok sayıda zaviyelerin zaman içinde büyümesi de bu mekânlara artan ilginin göstergesidir. Kitaplar eğitimin önemli parçaları olarak burada önemle korunmuş ve hizmete sunulmuştur (Öcalan 2007:185).

Cami kütüphaneleri, ilk dönemlerde yazılı metinlerin toplanıp, insanlara ulaştırma işlevini üstlenmiştir. Kütüphanelerin bu işlevi Ortaçağ toplumunun gelişiminde en büyük rol oynamıştır. Camilerin İslam dininde önemli yeri vardır. Bu rollerden en belirgin olanlar arasında, eğitim ve kültürel olanlar öne çıkmaktadır. Camiler günümüzün okul ve eğitim merkezi olarak biliniyorlardı. Bu eğitimi Kur'an ve başka konular ile ilgili kitaplar üstlenmekteydi. Daha ileri seviyede bir eğitim için, büyük kütüphaneler devreye girmektedir.

2.4.1 Vakıf kütüphanelerinin kuruluşu ve gelişimi

Osmanlı ve Türk medeni hukuklarında vakıf kavramı aynı anlamları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu doğrultuda vakıf bir malın belli bir amaç için kullanımı anlamına gelmektedir. Vakıf belli bir gaye için tahsis edilmiş tüzel-kişiliğe sahip bir mal topluluğudur (Eren, 1983:195). Osmanlı hukukunda vakıf kurumları için “menfaati insanlara ait olmak üzere bir malı mülkiyeti tanrıya ait olarak, daimi bir şekilde temlik ve temellükten bağımsız olarak vakfeden kişinin arzu ettiği gibi yönetilmesi ve kullanılmasıdır (Eren, 1983:196).

Vakıfların sahibi veya ortağı yoktur. Vakıflar için yönetici veya mütevellî adı verilen kişi, ve vakfın sağladığı menfaatten yararlanan kişi vardır (Eren, 1983 :195).

Vakıflar Osmanlı devlet düzeninde hayri, dini, iktisadi, sosyal ve kültürel nitelikte olan ve kamu hizmetine bağlı olarak sosyal dayanışma ve yardımlaşma fikrine dayalı olarak gelişmiş ve toplumda adaletin yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur (Eren, 1983:195).

Osmanlı döneminde 26.300 civarında vakıf yapısı olduğu bilinmektedir. Bu sayı vakıfların önemini vurgulamaktadır. Farklı amaçlar için yapılan vakıflar hayır için veya dini bir sebeple vakfedilmiştir (Eren, 1983:195).

Genellikle vakıf kurumları 10. yüzyıla kadar yavaşta olsa geliştiğini ve bu Dönemde müslüman ülkelerin çoğunda “Vakıf Divanı” kurulduğu biliniyor. Bu divanın amacı,

vakıfları denetlemek ve kurallar çerçevesinde işleyişini kontrol etmektir. Vakıflarla ilgili bir kusur işlendiğinde vakıf mütevelliden alınıp, bunun zararını ödemesi istenirdi (Mohammadnia, 2010:115).

Vakıflar dini inanç ve düşüncelerin güçlü olduğu kurumlardır. Vakıf sisteminin ortaya çıkmasının ana nedenleri, dini inançlar, ikincisi sosyal sebepler ve üçüncü olarak kültürel sebeplerdir. Ekonomik sebepler bunların en önemlilerindedir (Akbulut, 2009:65). Vakıf sistemi eskiye dayanan ve temelinde yardımlaşma olan bir sistemdir. Osmanlı Döneminde vakıf sistemi bir düzeni oturtulmuş ve bir eğitim merkezi niteliğine ulaşmıştır (Deniz, 2016:333). Vakıflar sadece İstanbulda değil, Kahire, Şam, Tunus ve Bağdat gibi bütün Osmanlı topraklarında görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet döneminde (1451-1481) vakıf sistemi çok gelişmiş ve sayısı artmıştır, ancak daha sonra bunun devlet sistemini zarara uğrattığı düşünüldüğünden, yavaşlatılmıştır (Deniz, 2016:335).

Orhan Gazi döneminden beri başlayan ve daha sonra devam eden padişahlar veya saray mensupları tarafından kurulan ve yönetilen vakıflara “Selatin Vakıfları” veya “Mazbut Vakıf” ismi verilmiştir. Mütevelliler tarafından kurulan ve yönetilen vakıfların genellikle kadınlar tarafından denetlendiği bilinmektedir. Bir malın vakfedilmesi için vakfeden kişi veya “vâkıf” adı verilen kimse olması gerekir, bu kişinin resmi olarak reşid ve akli başında bir kişi kadın veya erkek olması gerekmektedir. Ayrıca vakfedilen mal veya mevkuf adı verilen taşınmaz olması gerekmektedir. Kitap gibi taşınabilen malların vakfedilebilmesinde tartışmalar vardır. İrade beyanı olması, vakfeden kişinin kendi isteğiyle ve bir şüphe olmadan malını vakfettiğini açıklayan belgenin olması gerekir. Vakıftan yararlanan kişiler, vakfedilen malın kullanılmadan durması, istenilen birşey değildi ve vakfedilen herşey kullanılması gerektiği yazılmıştır (Akbulut, 2009:67). 18. yüzyıldan sonra vakıf sisteminde bozulma meydana gelmiştir (Deniz, 2016:336). “Vakf edilebilen” genellikle taşınmazlardan ibaret olsada, bilime ve okumaya olan ihtiyaç ve ilgi, İslam dininde de çok sözü geçen bir konu olmuştur. Buna dayanarak ulemalar, kitapların vakfedilmesini bir ayrıcalık tanıyarak caiz etmişlerdir. Kütüphanelerin yanında kitapların’da vakfedilmesi, Kur’anlar ile başlamıştır. Kitap vakfının doğru bulmama nedenleri, kitapların zarar görebilen ve yok olabilen bir nesne oldukları ve vakıf

kavramının “daimi olmak” şartını sağlayamadığı gerçeğidir. Bu konu kitaplara daha özel bir ilgi göstererek onları koruma ve yok olmalarını önlemek için tedbirler almalarını gerektirmiştir. Daha sonra Kur’an ve Mushafların vakfedilmesi kabul edilmiştir. Bazı kitaplar sadece aile fertlerinin kullanımını için vakfedilmiştir. Buna “özel vakf” adı verilmiştir (Mohammadnia, 2010:115). Sadece öğrencilere veya özel bilim insanlarının kullanımını için vakfedilen kitaplar için “yarı özel“ vakıf adı verilmiş ve bir sonraki vakıf şekli, cami, medrese, hastane, mezarlık veya hangah olabilir ve özel bir kitleye hitap etmeden herkesin kullanımına açık olan kitapların vakfedilemsi, halk vakfı adı verilmiştir (Mohammadnia, 2010:115-116).

Kütüphane kurma eylemi özellikle 10-12 yüzyıllar’da, önde gelen kişiler tarafından gerçekleştiği bilinmektedir. Bir bölgede egemenlik kurmak için hâkimlerin birbiriyle kültürel rakabet içinde olmaları kütüphanelerin gelişiminde önemli rolü vardır. Hâkimlerin kendilerini kültüre ve sanata bağlı ve meraklı gösterme istekleri ve bu yöntemle toplumda ve tarihte daha bilinir ve özel bir yere sahip olmak ve kendilerini ölümsüzleştirme isteklerinden doğmuştur. Bilim ve bilginin yayılmasına yardımcı olması için geliştirilen kütüphaneler bu amaçla toplumun kültürel gelişimini desteklemek, nüfuz sahibi kişiler tarafından bilinen yöntemlerden olduğu muhtemeldir. Toprak geliştirmek ve hâkimler tarafından, başka bir topluma kendilerini kabulettirme çabası ve kültürel bir değişime uğratmak için kütüphanelerden yardım alınmıştır. Bir başka bakış ile kitap toplamak bir hobi olarak yapılmış ve kitap sevgisi olan kişilerin kitapları, imkânı olmayanlar için erişilebilir olması isteklerinden doğmuştur. Dinin okumaya ve yazmaya verdiği önem ve dini eğitim ve kitapların toplumdaki önemi nedeniyle ön plana çıkmıştır (Sajadikhorasgani, 1996:125).

2.4.2 Kitap vakfının gelişimi

Kitap vakfı, toplumun ilme olan sevgisi ve eğitime olan çağrısı sonucunda, kitapların daimi olmasalarda, menkul malların vakfedebilirliğine dayandırarak, genellikle hayır ve ihsan sahibi kişiler tarafından başlamıştır. Eski kaynaklarda özel kütüphanelerin ve bazı şahıs kitaplarının vakfedilmesi istediği vasiyet nağmelere özellikle islamdan sonra 3.

yüzyıla kadar bir bilgi elegeçmemiştir (Cüneyd, 2009:34). Genelde kitapları cami dolaplarında konulan hayırseverler bulunduğu gibi, kitapları belirli bir yer veya yerleşime bağışlayanlarda vardır. Vakfeden kitapları serbest bırakan kişiler olduğu gibi, vakfedilen kitaplar için özel şartlar getirilen vakıflarda vardır. İslam tarihinde çok çeşitli kütüphanelerin olduğu bilinmektedir. Genellikle vakf edilen kütüphaneler, medrese, mescid, hastahane, ribat, rasathane ve hanlar için vakfedilmiştir. Bazı kitaplar kişiler tarafından öldükten sonra ilim adamlarına vakfedilmiştir. Özel olarak vakfedilen kitaplar ve kütüphaneler bakım ve çalışanların maddi masraflarını karşılamak için sabit bir gelir temin etmeleri gerekmektedir. Bazı kütüphaneler zaman içinde zenginleşmek ve koleksiyonunu geliştirmek için özel bir gelir kaynağına sahip olması gerekmektedir (Cüneyd, 2009:35).

Özellikle Kur'an kitaplarının vakfına "Mushaf Vakfı" adı verilmiştir (Yegane, 2015:2). Kitap vakfı zaman içinde çok yaygınlaşmıştır ve İslam hâkimiyetinde olan şehirlerin her birinde vakfedilmiş kitaplara erişim mümkün olmuştur (Yegane, 2015:7). Kitapların vakfedilmesi, kütüphanelerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kitap vakfı ilk olarak vakfiye hazırlayarak 10. yüzyılda Şamda "Ümeyye" Camisi'nde yapılmıştır. Türkiye'de, Artuklular tarafından, 12. yüzyılda Mardin'de "Hüsameddin Bin Artuk" tarafından vakfedilen kitaplar için vakfiye düzenlendiği biliniyor (Gianni, 2016:21). Daha sonra yine Mardin'de 14. yüzyılda bir Sufi hangahında kitapların vakfedilmesi için vakfiye düzenlendiği belirtilmiştir (Gianni, 2016:47).

Vakıflar için kitap seçimi önemli bir konu olmuştur. çok özel ve nefis kitaplar bazı vakıflar için özel olarak yazılmış ve vakfedilmiştir. Daha önce vakfedilmiş kitapların tekrardan vakfedilmesi, kitapların korunarak geleceğe aktarılmasına yolaçmıştır (Cüneyd, 2009:140). 14. yüzyılda Bursa'da çeşitli medreseler olduğu biliniyor ve Eynebey Subaşı Medresesi'nin bir kütüphanesi olduğu bilinmektedir. Ancak kütüphanenin koleksiyonu hakkında bir bilgi yoktur. 15. yüzyılda yine Eynebey Subaşı tarafından Balıkesir de I. Bayezid döneminde kütüphane kurulduğu bilinmektedir. 1422 yılında Gazi Mihâl Bey tarafından Edirne'de bir cami kütüphanesi kurulduğu bilinmektedir (Gianni, 2016:51). 15. yüzyılda I. Mehmed tarafından Merzifonda bir

kütüphane kurulduğu bilinmektedir. 1435 yılında II. Murad tarafından Edirne’de kurulan Darül Hadis’te öğrenciler ve öğretmenlerin kullanımı için 70 cilde yakın kitap sahibi olduğu ve bunların Arapça olduğu bilinmektedir. Yine bu dönemde II. Murad tarafından Edirne’de yapılan Saatli Medresi’nin kütüphanesi olduğu bilinmektedir. 15. yüzyılda Umur Bey tarafından Bursa’da yapılan kitap vakıfları 300 cildi geçtiği bilinmektedir. Yazıcıoğlu Mehmed Efendinin şiirlerinin yer aldığı Gelibolu’daki kütüphanesi yine 16. yüzyılın önemli koleksiyonlarından olduğu bilinmektedir (Gianni, 2016:51). Bu gelişmeler Türkiye’de koleksiyonculuk ve müzecilik faaliyetlerinin de önemli adımlarındandır (Kural, 2010:40). Osmanlı Dönemin’de genel olarak eserlerin özel kütüphaneler veya vakıflar tarafından korunduğu bilinmektedir. Bu alanda koruma ile ilgilenen görevlilerin, eserlerin bugüne ulaşmasında önemi büyüktür (İlden, 2010:120).

2.4.2.1 Cami, medrese, hastane ve ribat yapılarına ait kitap vakıfları

İslam’dan sonra yapılan cami ve mescidlerin bünyesinde ihtiyaç duyulan yazılı eserler hizmete sunulmuştur. Özellikle Kur’an kitapları burada tutulmuş ve hizmete sunulmuştur. Bundan dolayı ilk olarak vakfedilen kitaplar, Kur’an kitaplarıdır. Daha sonra camilere Kur’an vakfedilmesi bir gelenek olarak kabuledilmiştir (Cüneyd, 2009:65). M.S. 8. yüzyıldan itibaren Kur’an vakıfları, ve başka kitapların vakfedilmesi, İslam ülkelerinde ilmi faaliyetlerin gelişimine yolaçmıştır. Cami ve mescidlerde kurulan kütüphaneler daha sonra, kurulacak büyük kütüphanelerin çekirdeğini oluşturmuştur (Cüneyd, 2009:68). Cami ve mescidlerde oluşan ders halkaları ilim öğrencilerinin gerekli bilgi kaynaklarına erişimleri sağlanmasından ibarettir. M.S. 11. yüzyıla kadar bu kütüphanelerde olan kitaplar, Kur’an kitapları ve farklı konulardaki kitapların vakfedilmeside gelişmiştir.

Medrese vakfeden kişilerin, medreselerin en temel ihtiyacı olan kitap ve kütüphanede vakfettikleri bilinmektedir. Bu nedenden dolayı, eski şehirlerin en uzak noktalarına bile yapılan mereseler için kitap vakfı yapıldığı bilinmektedir (Cüneyd, 2009:80). Özellikle baskı ve matbaa’nın gelişmediği bir dönemde ve kitapların el yazısıyla çoğaltıldığında, kitapların öğrenmek isteyen kişiler için önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. vakıf kurucuları ise kütüphanelerinde kitapları bulundurmak, okumak, yazmak veya

karşılaştırmak için önemli bir merkez olduklarını vurgulamaktadır. Aynı zamanda vakıf kurucuları kitabın korunması içinde ayrıca çaba gösterdikleri bilinmektedir. Kitap vakfedilmesi sadece kütüphane veya medrese vakfedenlere bağlı değildi, kitap vakfı bir gelenek olarak maddi olanaklara sahip olan herkes tarafından yapılabiliyordu (Cüneyd, 2009:100).

Rubat veya ribat olarak bilinen yapılar daha çok fakirler, yoldan geçenler veya yabancılar için yapılan yapılar olarak bilinmektedir. Bu yapılara kütüphanelerin yapılması ayrıca medreselere yakın olarak inşa edilmesi, kütüphanelerin buradaki öğrencilerin yararlanması için önemli olduğu yazılmıştır. Ribat kütüphaneleri daha uzun süre veya 24 saat açık olduğundan öğrencilerin ders saatleri dışında kitaplardan yararlandıkları yazılmıştır (Cüneyd, 2009:105). Kesin bir şekilde genel olarak cami medrese ve büyük mescid kütüphanelerin haftanın bütün günleri sabahtan akşama kadar açık olduğu bilinmektedir(Cüneyd, 2009:159).

2.5 Vakıf Kütüphanelerinin Düzeni Ve Yönetimi

Özellikle vakıf kurumları, müslüman toplumlarında, kütüphanelerin kuruluşunda temel taşı olmuştur. Vakıflar kütüphanelerin kuruluşu yanı sıra, düzen ve yönetimi için şart ve kurallar belirlemiştir (Cüneyd, 2009:123).

Kitap vakfın özellikleri:

-Kitabın üstündeki vakıf yazı

-Şer'i mahkemede vakfın amaçları ve kullanımı ile ilgili yazılan belge

-Kitabın kapağı veya başka sayfalarında vakıf olduğu ile ilgili basılan mühür

Tüm vakıf kurucuları arasında vakıf belgesinin itimad edilip uygulanan belli başlı bir ifade tarzı yoktur.Çünkü bu konuda kitabın üzerindeki yazı veya müstakil bir belge veya

mühür olarak çeşitli ifade tarzları ve değişiklikleri olduğu bilinmektedir (Cüneyd, 2009:124). Vakfiyenin oluşturulması için gerekli belgelerin hazırlanarak, yazılan senetlerin mahkemede onaylanması ve şahitlerin olması gerekiyordu. Bu vakfedilen kitapların, vakıf kurallarına uyması gerekiyordu. Bu kurallar uzun bir dönem için vakfedilen eserler için geçerliydi. Vakıf yolu ile gelişen kütüphanelerde, “ragba” adı verilen ve bağ, ev veya mağzadan elde edilen gelirin kitapların korunmasında, yenilenmesinde veya onarımında kullanılması istendiği bir gelenek haline gelmiştir. Vakfedilen kitapların isimleri ve vakfiye kapaklı bir defter şeklinde hazırlanıyordu (Mohammadnia, 2010: 115).

Vakıf kütüphanelerinin yönetimi, gerekli hizmetlerin sunulması ve kitapların korunmasına önem veriliyordu. Nezaret işlevi genellikle kütüphaneyi vakfeden kişi tarafından üstlenir ve daha sonra oğullarına devredilirdi. Ama bazen yönetimin başkalarına geçtiği de görülmüştür.

Kitapları emanet veren kişide olması gereken özellikler:

-Güvenilir birisi olması

-Nezahet sahibi olması ve şüpheden uzak olması

-Kitapların hizmetini ifa edecek birisi olması

-Kitapların düzenini bilmesi

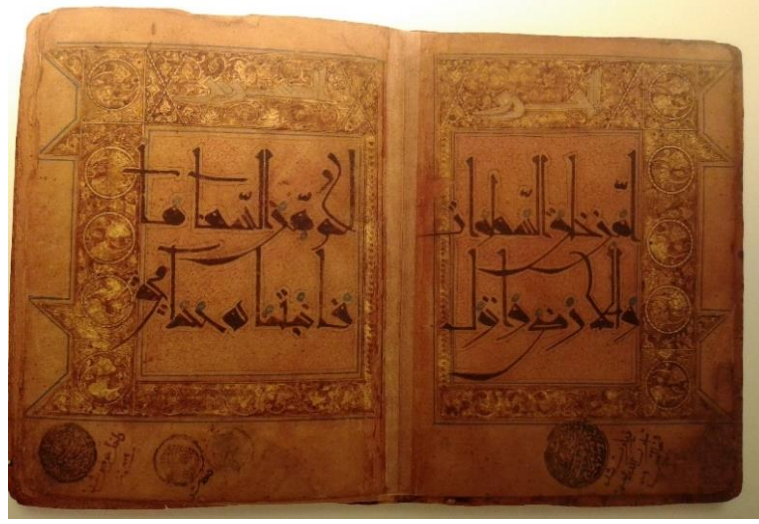
En önemli özellikleri olarak bilinmektedir (Cüneyd, 2009:143).

2.5.1 Vakıf kütüphanelerinin iç düzeni

Kitaplar genellikle konuları doğrultusunda düzenlendiği bilinmektedir. Her ilim dalının kitapları, mevzularına göre aynı sırada yanyana rafta yeralırdı ve her kütüphanede kitapların isminin yer aldığı bir fihrist kataloğu vardır.

Kütüphanelerin işletmesi zaman içinde değişmiştir, özellikle vakıf kütüphanelerin işletimi sultanlardan, veziri azama, şeyhulislama ve kadiya devredildiği biliniyor. Ama bu eldeğişimi yavaş ve karmaşık bir yoldan ilerlemiştir. Bunun için işletme kurumu her türlü kütüphane işletimi ve kontrolünü , II. Mahmud Dönemi'nde (1826) kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti bırakmıştır. 1869 Maarif-i Umumi Nizamnamesi, Maarif Nezareti tarafından yayınlandı ve kütüphaneler maarif nezareti kurumu altında yer almıştır (Anameriç and Rukancı, 2009:154).

Kütüphanede kitapların özellikle kontrol edildiğini gösteren kitapların içinde kilişe olarak yazılan cümleler, günümüze ulaşmıştır. Burada bir veya iki cümlede, kitaplar kontrol edildi, “bakıldı” veya “ziyaret edildi” anlamında cümleler yazılmıştır ve yanına kontrol edildiği tarih yazılmıştır (Şki:2.3). Özellikle önemli kitaplarda bu yazılara rastlamak mümkündür. Bu yazılar daha çok 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar değışime uğramadan sürdürülmüştür (Rettig, 2017:177).

Şekil:2.3 Kontrol yazıları olan bir kitap örneği (Rettig2017:177).

Medreselerin gelişimi ile birlikte kütüphaneler medreselerin ayrılmazı olarak yer almış kütüphanecilik gelişmiş ve kitapların önemi artmıştır (Marashi, 2005:4).

Kitaplar üzerinde ve belgelerde, kütüphanelerden yararlanmak için bir çok kural ihtiva edildiği görülmektedir (Cüneyd, 2009: 151). Burada iki konu kesinlikle açıklık getirilerek üstünde durulmuştur, yararlanacak kesim ve yararlanma yolu, Birinci şartta genellikle talebe veya ilim talibleri için vakfedilmiştir ve vakıfnamelerde farklı şekillerde ifade edilmiştir:

“ medresedeki ilim talebelerine vakfedilmiştir”.

“ müslümanlardan yararlanacaklar için ...vakfedilmiş”

Her ne kadar kitaplardan yararlanmaları için fırsat tanınmış olsa da yine vakıf metinlerinde yazılan esaslar ve kaideler aracılığı ile kitapların kayıp olmaması ve gerekli itinanın gösterilmesi istenmiştir (Cüneyd, 2009: 152). Kütüphaneden yararlanmak için kütüphaneye gelen kişiler kitap okumak, özel bir kitap veya konularla ilgili kitapları ödünç almak veya kitapları kopyalamak ve istinsah etmek için kitaplara başvurular

vardır. Kütüphane vakfiyelerinin bazılarında kitapların istinsahına izin verilmesede bazılarında bu izin verilmiştir (Cüneyd, 2009: 158).

Kitaplar, vakıfların kuruluş amacı doğrultusunda yazılıp veya vakf ediliyordu. Bazen kütüphaneler bir binadan daha fazlasına ihtiyaç duyduğu bazen de, sadece bir dolapta saklandığı görülmüştür.

Vakfiyelere göre eski Türk kütüphaneciliği yönetimi iki farklı yöntemle yapılmıştır:

1. Külliye'nin Bir Parçası Olan Vakıf Kütüphaneleri

Bu başlık altında yeralan örneklerden biri, Fatih Sultan Mehmed'in Fatih Külliyesidir. 1470 yılında külliye'nin içinde kurulan kütüphane, daha sonra yıkılmış ve günümüzde yeri tam olarak bilinmemektedir. Her medresenin bir kütüphanesi olduğu bu dönemde vakfiyede bahsedilen kütüphanenin buranın merkez kütüphanesi olduğu muhtemeldir. 1574 yılında kurulan Selimiye Kütüphanesi hem medrese kütüphanesine hem'de cami kütüphanesi yapısına yakındır. Köprülü, Atıf Efendi ve Ragıp Paşa kütüphaneleri müstakil birer yapıda yapılmışlardır. II. Selim'in Edirne'deki Selimiye Külliyesinin, burada kurulan kütüphane müstakil bir binası yoktur ve cami içinde mihrabın solunda, Hünkar mahfiline karşı kurulmuştur ve Köprülü Kütüphanesi bu listede yer almaktadır (Cunbur, 1962: 6).

2. Müstakil Vakıf Kütüphaneleri

Bu başlık altında yeralan kütüphane örnekleri, Atıf Efendi ve Ragıp Paşa kütüphanesinin binası ile ilgili sibyan mektebi, çeşme, türbe, kitap deposu okuma salonunun ortasında yer almıştır. Yusuf Ağa Kütüphanesi'de bu listede yer almaktadır (Cunbur, 1962: 8).

Kütüphanelerde koruma geleneğinden kastedilen konu sadece genel kitap koruma anlayışı ve çalışan personelle sınırlı kalmamıştır. Burada geliştirilen mimari yapıda, uzun

vadeli bir koruma amaçlanmıştır. Bu konudaki en eski ve önemli bilgi kaynağı “Vitruvius” ’ün Mimarının 10 Kitabı adlı eserinde olup yaklaşık 2000 yıl önce yazılmıştır. Özellikle kütüphane binalarının Doğu ve Kuzey yönlerinde yapılması önerilmiştir. Batı ve Güney yönlerinde yapılan binalar böceklerin ve biyolojik organizmaların saldırısı açısından risk altında kabul edilmiştir (Koller, 1994: 1). Bu konuda yapılan bir başka araştırmada mimari yapıların doğaya yönelik yapıldıkları, yazılı eserler ve kitapların, rüzgarın etkisi ile Güney ve Batıdan gelen nemli havadan korunduğu belirtilmiştir (Yılmaz, 2013: 63).

Kütüphane mimarisi özel mekanlar yaratılarak işleve uygun olarak geliştirilmiştir. Şiraz, Kahire ve Kordoba’daki kütüphanelerde farklı mekanlarda okuma salonları, depo alanları, galeri ve raflarda sergi alanları, eserleri kopyalamak için odalar ve müzik salonları bulunur. Burada ayı zamanda tartışma ve toplantı odaları’da vardır (Elayyan, 1990: 126). Türkiye’de Vakıf kütüphanelerin mimari özellikleri ile ilgili inceleme yapan “Behçet Ünsal” Osmanlı dönemi kütüphaneleri ile ilgili ortak mimari özellikler bulmuştur. Burada kütüphanenin bir avlu içinde sakin bir ortamda yer alması güneş ışığının doğru yönde içeri girmesi ve rahatsız etmemesi için yapıların güney doğuya yönlendiği görülmektedir. İçerinin aydınlık olması için iki sıralı pencereler yapılmış ve kütüphanenin döşemesi daha az nem alması için topraktan yüksekte yapılmıştır. Burada duvarlar sese ve neme karşı çift cidarlı tasarlanmıştır. Kapıların yangın tehlikesine karşı genellikle demirden yapıldığı görülmüştür (Erünsal, 1991: 277).

2.6 Türkiye’de Kitap Onarım Çalışmaları Ve Vakıfların Etkisi

Türkiye’de kitap onarım çalışmaları ilk olarak vakıf kütüphanelerinde ortaya çıkmıştır. Kütüphane kurucuları, düzenledikleri vakfiyelerde vakfın yönetim ve gelirini vakıf senetlerinde belirlemişlerdir. Bu vakıflar, her zaman kendilerine özgü kurallar dahilinde yönetilmiştir (İlden, 2010: 120). Vakıf senetlerinden elde edilen bu bilgiler, eserlerin önemlerinden kaynaklanan bir bilinç oluşumunun ilk adımlarının nasıl geliştiğini ve geleneksel bir nezaret işleminin nasıl oluştuğunu gösteriyor. Vakıfların kurulması koruma anlayışını’da beraberinde getirmiştir. Kütüphaneler için vakfedilen kitapların korunması

ve hizmete sunulması önemli bir yere sahiptir. Özellikle saray ve vakıf kütüphanelerinde önemsenen kitapların korunmasının önplanda olduğu yazılmıştır. Bu korumaya bağlı olarak, kitapların onarımlarının özellikle yıpranan sayfa kenarlarına ek sayfalar yapıştırılarak yapıldığı bilinmektedir. Kütüphanelerde genellikle kitapların ciltlerinin onarılması ve yenilenmesi istenmiştir. Bu yenileme işlemi için, genellikle vakıf şartlarında eskisiyle aynı renkte olan cilt yapılmasına önem gösterilmesi istenmiştir (Erünsal, 1991: 227).

3. OSMANLI DÖNEMİN'DE KURULAN KÜTÜPHANELER

3.1 Erken Dönem Kütüphaneleri

Sanat eserlerinin değerli olmaları, barındırdıkları bilginin önemli olması, eski bir tarihte yazılması yada önemli bir kişiye ait olmalarından kaynaklanır. Yapıldıkları malzeme, fiziksel değerler ve Estetik güzellik’de yine eserleri önemli kılan faktörlerdendir. Ciltleri, sayfalarda bulunan minyatürler, ebru, hat ve tezhib işlenmesi, yazıları görsel olarak destekleyen ve önemlerini arttıran özelliklerdir (Odabaş, 2011: 145).

Osmanlı döneminde padişahlar tarafından kütüphanelerin kuruluşuna önem verilmiştir. (Tali, 2013: 197). Saray kütüphanesinde kitapların yanısıra, pek değerli haritalar, batı dünyasından eski baskı kitaplar bulunmaktaydı. İslam dünyasına ait onbeşbin civarında elyazmalarının minyatürleri vardır. Süleymaniye Kütüphanesi günümüzün en büyük el yazması koleksiyonuna sahip olup, yüzotuz koleksiyon sahibidir. Türkiye kütüphaneleri, müzeleri ve diğer kurumlarda yaklaşık ikiyüz elli bin islami elyazması eser bulunduğu sanılıyor. Saray kitaplıkları hazine kütüphanesi, Osmanlı padişahlarının hazinede bulunan kitaplardır. Bu kitaplıkta hat, tezhip ciltlerin en önemli ve zarif işlenmiş örnekleri vardır. Bu koleksiyonda özellikle 12-19 yüzyıllar arası eserler bulunmaktadır. Emanet hazinesi kütüphanesi, padişahların Has Oda dairesinde bulunuyor (Taha Toros Arşivi Siyaset 85: 8).

Orhan Gazi, İznik'in fethinden sonra burada bir medrese kurmuştur. I.Murad ve Yıldırım Bayezid döneminde de bazı medrese kütüphaneleri yapılmıştır (Erünsal, 2000: 20). II. Murad döneminde özellikle Edirne'de kurulan medreselerde de kütüphane bulunduğu ve yine bazı camilerde kitaplar olduğu ve burada kütüphaneler kurulduğu bilinmektedir. II.Murad döneminde Darü-l Hadis medresesi kütüphanesi, İshak Bey Kütüphanesi (Üsküp 1445), Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey Kütüphanesi (Bursa 1440) önemli örneklerdendir (Erünsal, 2000: 21).

Osmanlılar kütüphanecilik alanında zayıf bir başlangıç yapmışlardır. İsmail Erünsal'ın yaptığı araştırmalara göre Bunun önplana çıkan nedenlerinden Osmanlıların Bizans'tan aldıkları bölgelerin, farklı kültüre sahip olmasıdır. Bu nedenle, bu dönem'de Ortaçağ İslam ülkelerindeki küçük kütüphanelerin kitap sayısı beş-on bine ulaşması, Osmanlı'da görülmemektedir (Erünsal, 2000: 187). Daha 15. yüzyılda yapılarla ortaya çıkan ve küçük koleksiyonlara sahip olan "Türk yazma" Kütüphaneleri'nde zaman içinde gelişmiş kendilerine has bir gelenek ve yönetim düzeni vardır (Cunbur, 1962: 21). Bu düzenin temeli kitapları ve içerdiği bilgiyi korumaktır. Kütüphanelerin kurucuları, yazılı belgeleri uzun bir geleceğe aktarmak için kurallara ve nizamla baş vurmuşlardır. Bu kurallar ve yapılan yapıların başka ülkelerdeki yapılara göre çok gelişmiş olduğu açıktır (Cunbur, 1962: 21).⁶

⁶Özellikle bu gelişmiş kütüphane yapısını Avrupanın aynı dönem içinde Kilisede var olan kitaplar ve koruma kurallarıyla kıyasladığımızda burada çok gelişmiş bir kültür olduğunu anlayabiliriz. 15. yüzyıldan sonra Ortaçağ'ın oluşturduğu sıkı yönetim ve katı kuralların hakimiyeti, bilginin sadece toplumun özel bir kesimine ait olarak biliniyor. Kitaplar ve kitapların kullanımı sadece bu özel guruplara aitti. Bu kitaplara erişim bu kesimden başka insanlar için imkansızdı. Dönemin ruhu, binalarda ve hatta kütüphane düzeninde görmek mümkündür. Kilisenin hakimiyeti kitapları masalara zincirlemek yöntemiyle, kitapları korumak ve içindeki bilgiyi seçici olarak insanlara sunmaktaydı. Bu dönemde meydana gelen kağıt ve matbaanın

İstanbul’da ilk kurulan vakıf kütüphanesinin hangi yapı olduğu ile ilgili iki farklı görüş vardır. Mahmud Paşa Medresesi’nin kütüphanesi veya Eyüp Külliyesi Kütüphanesi (1459) olduğu yönündedir. Ancak Mahmud Paşa’nın Medresesi’nin kütüphanesi daha eski bir tarihe dayanması muhtemeldir (Cunbur, 1962: 22).

Erken Osmanlı Dönemin’de Beyliklerden Osmanlıya başlayan ulema akışı ve gelişen iletişim sonucunda bilim kaynaklarının alışverişinin hızlandığı düşünülebilir (Erünsal, 2015: 5). Daha sonra Yıldırım Bayezid Döneminde kültürel anlamda gelişmeler yaşanmış ama yinede savaşlardan etkilenerek bu süreç yavaşlamıştır. Bu dönemde Osmanlı topraklarının dışından gelen ulemalar da vardır (Erünsal, 2015: 5). II. Murad Döneminde medreseler için kurulan kütüphanelerin var olduğu biliniyor ama bunlar için yazılan vakfiyelere günümüzde ulaşamamıştır. Bu dönemde Edirne’de iki kütüphane inşa edilmiştir. Bunların biri “Gazi Mihal Bey” tarafından camide kurulmuş ve ikincisi “Fazullah Paşa” tarafından yapılmıştır. Bu dönemde Edirne ve İstanbul dışında bulunan kütüphanelerin vakıf kayıtları vardır. Kuruluş devri adı ile anılmış ve genellikle küçük koleksiyonlu kütüphaneler camilerde ve medreselerde kurulmuştur. Bu tür küçük koleksiyonların 16. asrın sonuna kadar cami, zaviye ve medreselerde görülüyor (Erünsal, 2015: 9).

Orta Doğunun büyük bir kısmı 16. yüzyılın ortalarına kadar Memlukler egemenliği altındaydı. Osmanlıların bu toprakları alması, kitapların çoğunun İstanbul’a getirilmesine yolaçmıştır. Kitapların İstanbul’a getirilmesinin birkaç nedeni vardır. I.Selim (1512-1520) yıllarında Osmanlıların güçlenmesi, batı sınırlarının korunması için, ipek yolu ve baharat yolunun kontrol altına alınması ve Akkoyunlular’dan mesafeli olması, Mısır ve Akdeniz

gelişimi henüz çok etkisini gösteremesede, 16. yüzyılda artık gelişmiş ve kütüphanelerin gelişimini etkisi altına alabilmiştir (Francis and Fasket, 1994:953).

ticaret yolunun egemenliği altına alması bu nedenlerin en önemlilerindedir. Bu nedenlerden dolayı, kitaplar ganimet olarak İstanbul'a getirildi. Kitapların İstanbul'a yerleştirilmesinin başka bir nedeni, padişahların geleneksel kütüphane sistemine göre yerleştirilmesi (padişahlar tarafından geliştirilmiş sistem) bu kütüphanelerden toplanan kitaplar "Hazine-i Amire" kütüphanesine (I.Selim) yerleştirildi. Orta Doğu Kütüphaneleri farklı kütüphanelerden toplanan kitaplardan içerdiği için önemlidir. Burada Suriye, Mısır ve İran'dan gelen kitaplar vardır. Ayrıca Hindistan, İspanya, Kuzey Afrika ve Türkistan'dan toplanan kitaplar'da bulunur. İran kitapları Safevi Döneminde (16-17. yüzyıl) Anadolu'ya gelmiştir (Anameriç and Rukancı, 2009: 146-147).

3.2 Osmanlı Kütüphanelerinde 16. ve 17. Yüzyıl

16. yüzyılda Osmanlı döneminin ilk halk kütüphanesi olarak adlandırılabilcek kütüphane "Peremeciler Kethüdası Mahmut Bey" in İstanbul'da "Cihangir Cami" de kurulmuştur (Erünsal, 2014: 90). Bu kütüphanenin vakfiyesi ve çalışma saatleri halkın kütüphaneden yararlanması için düzenlendiğini açıklıyor. Bu dönemde medreselerin çoğunun kütüphaneye sahip olduğu ve kütüphanelerin medreselerin ayrılmaz bir bölüm olarak nitelendirildiği düşünölmektedir. Daha sonra II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan kütüphanelerin küçük koleksiyonlar oldukları bilinmektedir.

Kütüphanelerin vakfiyelerinde mahalle halkına hizmeti için oluşturulduğu bildirilmektedir. Daha sonraki yıllarda ortadan kalkmasının ana nedenlerinin yeterli gelire sahip olmadıkları için koleksiyonların koruyamadıkları belirtilmiştir (Erünsal, 2014: 90). Osmanlının yükseliş dönemi adı verilen 1579 yılına kadar olan süreçte kültürel gelişmeler bu dönem vakıf sisteminin gelişimine neden oldu (Anameriç and Rukancı, 2009: 147).

I. Sultan Süleyman döneminde kurulan ilk kütüphane "Asitane Hz. Ali" ve "Musa Kazım" mezarında Bağdat'da kuruldu. kütüphanelerin çoğu İstanbul'da kurulmasına karşın bu dönemde diğer Osmanlı şehirlerinde kurulan kütüphaneler olduğu örneğin Bozcaada, Bursa, Kastamonu, Kayseri ve Merzifon'da Mostar (Bosnia), Girit (Crete),

Midilli (Lesbos)'da 17. yüzyıl öncesinde kütüphaneler kuruldu bilinmektedir (Anameriç and Rukancı, 2009: 147).

17. yüzyıl başlarında kütüphaneler daha çok büyük merkezlerde kurulmaya başlamış, daha önceden varolan kütüphanelerin koleksiyonları da bağışlanan kitaplar ile zenginleştirilmiştir (Erünsal, 2015: 85). Kütüphanelerin en önemli görevlerinden biri olan kitapları korumak, tarih boyunca önemli olmuş ve günümüzde de devam etmektedir. Kitapların çoğaltılması işlemi kütüphane çalışanları tarafından yapılmıştır. Kitapları çoğaltmak için yüksek bir maliyet gerekmektedir. Kağıt üretiminin az olması, kitapların el ile yazılması, kitap yapımını yüksek maliyetli bir hale getiriyordu (Tali, 2013:196).

Kütüphaneleri, müzelerden ayıran nokta, kütüphanede kitaplar ve yazılı belgelerin korunmasının nihayi bir amaç olmaması, yazıları, içerlerinde barındırdıkları konuların değerlendirilmesi ve aktarılması amacı ile insanlara sunmaktır. Burada malzemeyi korumaktan daha önemli olarak ele alınan, barındırdığı ve içerdiği bilgiyi korumak ve bu bilgiyi paylaşmaktır. Bu kütüphanelere verilen bir yükümlülüktür (Alkan, 2007:14). Müzelerde eserleri korumak söz konusu olduğunda, daha çok tarihi bir gelişime tanıklık eden bir nesnenin görselliğini ve bütünlüğünü korumak amaçlanır.

Fatih Sultan Mehmed döneminde “Fatih medreseleri” ve cami kütüphanesinin 800 kitabı olduğu belirtilmiştir. II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde kütüphanelere önem verildiği biliniyor. II. Bayezid Edirne, İstanbul ve Amasya’da yaptırdığı medreselerle biliniyor. II. Selim ve III. Murad kütüphanelerde bir değişim meydana gelmiş ve farklı bir biçimde kullanılmıştır. Medrese, cami, tekke, okul, ev ve rasadhanelerde kütüphaneler yapılmış ve kitap ödünç verme kuralları yazılmıştır. Edirne’de II. Bayezid Darül-Hadisî müderrisi Mevlana Emir Hüseyin 1535 tarihli vakfiyede kitapların nasıl ödünç verileceğine dair metin bulunmaktadır.

" Kitaplar rehni kavisüz ve kefil-i melisüz verilmeye, ve dahi şart eyledi ki, bir kitap bir kişide müddet –i medid durmaya. Belki o kişi mütalasından fariğ olduktan hafızı- ı kütüp olup ahara vire ta ki intifadan muattal olmaya ve ziya dan emin ola." (Erünsal, 2015: 85-95).

Fatih devri kütüphaneleri genellikle kuruluş yöntemleri 2 yoldan yapılmıştır:

Birincisi Fatih tarafından halkın faydalanması için kurulan özel kütüphanesi ve ikincisi Fatih devrinde devlet adamları ve bilge kişiler tarafından kurulan kütüphaneler vardır. Fatih ilk özel kütüphanesini Manisa'da “Şehzadeler Sarayı”ndadır. Bu kütüphanedeki kitaplara Fatih'in şehzadelik dönemine ait oval şekilde mührünün üstüne Muhammed ibni Murad Han yazısı vardır. ikinci kütüphaneyi ise Edirne'de kurmuştur (Cunbur, 1957: 2).

Edirne Kasrı'nda (Sarayı Cedidi-Amire) kurulan kütüphanenin Fatih tarafından Manisa Valisi olduğu dönemde kurulmaya başladığı ve daha sonra Edirne'de tahta geçtiği zaman kitaplarını buraya getirdiği bilinmektedir. Buradaki kitaplarda Fatih'in veya oğlu II. Bayezid'in mühürlerine rastlamak mümkündür. Topkapı sarayının enderun kütüphanesinin temelini atmıştır (Cunbur, 1957: 2). Daha sonra yeni kütüphane, yani Topkapı sarayda “koğuşlar kütüphanesi” kurulmuş ve her kitabın hangi kütüphaneye ait olduğunu göstermek için o “koğuşun Mührü” kullanılmıştır. Fatih kendi külliyesini kurmadan önce Eyüp külliyesini kurar. Bu kütüphaneyi Fatih tarafından İstanbul'da kurulan ilk kütüphaneler arasında sayılabilir. Medreselerde kurulan önemli kütüphaneler, “Zeyrek “ve “Ayasofya” dan sonra “Fatih külliyesi“ yapılmıştır. Fatih külliyesinin bazı kitapların ilk sayfalarında yer numaraları kitapları bulmak için yazılmıştır. Burada her dört medresede bir kütüphane olduğu yazılmıştır (Cunbur, 1957: 2-5).

İstanbul'da kurduğu ilk özel kütüphane “Eski Saray” da kurulan kütüphanedir. Burada bulunan kitaplar daha sonra yeni saray yani Topkapı sarayına nakledilmiştir (Cunbur,1957: 2-5).

Fatih külliyesinin vakfiyesinde kitapların nasıl korunması ve kayıtlarının tutulması gerektiği ve ödünç verilmesi hakkında bilgiler yer almaktadır.

“ ve medaris-i mübarekelerine vakf buyurdıkları kütüb-i şerife kütüphanesi için bir Hafız-ı kütüb tayin oluna ki esami-i kütüb-i mevkufeyi ehl-i medaristen diriğ etmeyip hıfz-ı kütüb-i mevkufelerinde say-i belîğ eyleyip hasıl-ı evkaf'ı şeriften külle yevmin 6 akçe vazifeye mutasarrıf ola ve hafız ül- kütüb için bir katib-i arifi cami 'ül

maarif tayin buyurdular ki dar ül-kütübde olan kütüb-i şerifenin kemmiyet ve esamisi defterinde mazbut ve mahfuz ve her kime ne makule kitab verdildi ise defterinde mukayyed olmağa malum ve melhuzu ola ve bi'l-cümle katib-i emin marifetiyle hafız ül,kütüb talibine talibine lazım oldulça kütüb-i mevkufigi tefrik ve bade eda-i kaza il-vatar geri cemi ve telfik eyleyip vakf-ı şerifeden bir varak zayi etmemeğe sa'yi ekid ve erbab-ı hacatı redd-i na'ifile reddetmeyip hacetlerin reva etmeğe cehd-i cehid eyleyip hacetlerin reva etmeğe cehd-i cehid eyleyip vazife-i katib külle yevmin 4 akçe ola ve nazzır-ı vakf-ı şerifeleri her şehir tamamında kütüb-i mevkufigi teyakkut ve ziya ve tevedan hizf ve siyanete külli tekayyüt eyleye” (Cunbur, 1957:10).

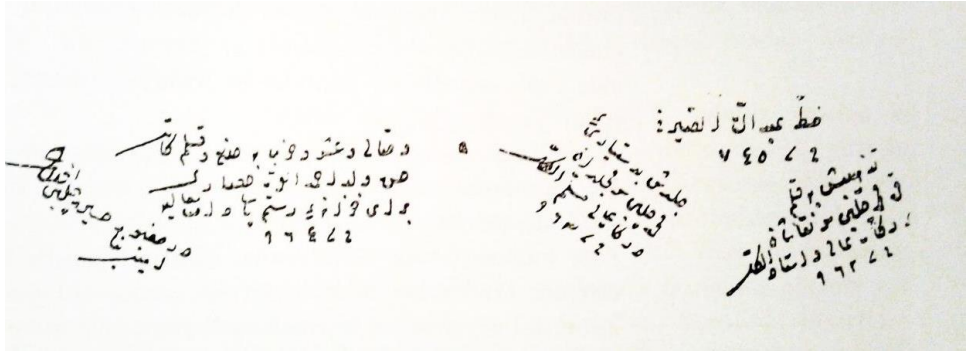
Kitapların bağışlanması ve çoğalması açısından önemli bir kaynak, yüksek kademeli Osmanlı devlet adamlarının çeşitli kutlamalarda hediye ettikleri kitaplar ve Osmanlılar tarafından daha sonra bu hediye edilen nushaların kopyalanması ve çoğaltılması yolu ile elde edilmiş. Bu dönemde kitapların çoğalması ve kütüphanelerin zenginleşmesi açısından önemlidir (Taha Toros Arşivi Siyaset 85: 8).

Kanuni dönemi'ne kadar inşa edilmiş kütüphanelerdeki eserler, Fatihin İstanbul'da kurduğu külliye, II. Bayezidin Amasya ve Edirnedeki kütüphaneleri, Yavuz'un Mısır fethinden sonra getirdiği kitaplar, Topkapı Sarayına yerleştirilmiş ama özel kütüphane yapılmamıştır. I. Selimin karısı “Ayşe Hafsa Sultan” tarafından Manisa'da yapılan iki kütüphane günümüze ulaşmıştır.18. yüzyıla ait bir defterde bu kütüphanede 311 cilt yazma eser olduğu bildirilmiştir (Cunbur, 1968: 138).

16. yüzyılda ve özellikle ikinci çeyreğinde gelişen ortam sarayda, sarayın nakkaşhanesinde bezemeli kitapların ortaya çıkmasına ve sarayın içinde ve dışında kütüphane tesis edilmesiyle sebep olmuştur. Bu gelişmelerine “Darussade Ağaları”nın çevrelerindeki güç gurupları tarafından desteklendiği biliniyor. Daha sonraki dönemlerde 16. yüzyılda oluşan kitap sevgisi ve kütüphaneye olan ilginin devamı görülür (Tanındı, 2002: 53). Topkapı sarayında islam dininin kutsal eşyaları yer almış ve daha sonra “Emanet-i Mukaddese” dairesi ismi verilmiştir. Burada 3118 kitap vardır ve çoğu Osmanlının ünlü hattatlarının yazdıkları Kur'anlardan oluşur. En erken 8-9. yüzyıldan “Kufi hattı” ile yazılmış örnekler ve 19. yüzyılakadar örnekler bu koleksiyonda bulunur (Taha Toros Arşivi Siyaset 85: 8).

Kanuni Sultan Süleyman Dönemin’de (1520-1566) çok özel yazma eserler saray nakkaşhanesinde üretildi ve çok sayıda eser toplandı. Eski Kur’anlar ve Kur’an cüzleri saray nakkaşhanesinde onarıldı. Bu dönemde Şehnamecilik kurumu oluşturulduğu biliniyor. Bu kurumun amacı şiir diliyle Padişahı ve önceki Osmanlı Padişahlarının hayatlarını anlatmak, zaferleri ve savaşları ve önemli olayları kayıt altına almaktı. Bu kitaplar nefis bir şekilde hazırlanmıştır. Bu kitapların özellikleri resimlerde figürsüz ve topoğrafik minyatürlerin, ilginç kent yapısının resimlenmesi, bu dönemden sonrada etkisini sürdürmüştür (Taha Toros Arşivi Siyaset 85: 8). Bu döneme kadar kütüphane kurmanın bir gelenek halini aldığı bilinmektedir. Kanuni tarafından kurulan kütüphaneler İstanbulda kurulan Süleymaniye Külliyesidir. Bu külliyenin vakfiyesinde kesin olarak kütüphane kurumu ile ilgili yazı yoktur ama medreseye kitap sağlandıktan sonra, hafızı kütüp ve katibi kütüp tayini hakkında yazı vardır. Kısa zamanda kitaplar temin edilmiş ve daha sonra katalog hazırlanmıştır. Hazırlanan katalogda, kitab adı, yazar adı ve kitabın kaç cild olduğu yazılmıştır. Süleymaniye kütüphanesinde farklı olarak Kur’an ve Mushaflardan sorumlu “Hafızı Mesahiflik“ adı verilen ve “Mushafların Koruyucusu” görevlinin tayin edilmesidir. Kanuni tarafında kurulan başka bir kütüphane ise “Şehzade Mehmed” kütüphanesidir (Cunbur, 1968: 140).

13. ve 14. yüzyıllarda ünlü hattalar tarafından yazılan Kur’anların cilt ve tezhib özelliklerinin 16. yüzyılın ikinci yarısında yenilendikleri ve onarıldıkları bilinmektedir. Zeren Tanındı’nın hazırladığı yazıda, bu dönemde yapılan onarımlar ve yenilemelerin tanımlanması, dönemin renk zevki, cilt ve tezhipleri Osmanlı Saray nakkaşhanesinde hazırlanmıştır (Tanındı, 1986: 143). Bazı kısımlarda, metnin kenar sayfalarında yenilemeler yapılmış ve satır araları ve Sure başlıklarına 16. yüzyıl döneminin zevkinde renklerle cetveller çizilmiştir. Sayfa kenarlarına yapılan eklemeler ve sayfaları tamamlamak için yapılan tümlemelere “Vassale” adı verilmektedir. Genelde eserlerin son kısmında, eseri hazırlayan sanatçıların isimleri yazılmıştır.

Şekil 3.1 Kitabın sonunda yazılan bilgiler (Tanındı, 1986: 144).

I. Hat Abdullh el-Sayrafi fi sene 745.

II. tezhibeş be kalem-i Kara Mehmed Çelebi Ser nakkaşan-ı dergah-ı Ali üstadü'l-küttab fi sene 963.

III. cildeş be destyari-i Mehmed Çelebi Ser mücellidan-ı dergah-ı Ali müsellemü'l-küttab fi sene 963.

IV. Vassali(e) vü aşir ü hizb be sun'u kalem-i katib Hasan veled-i Ahmed el-Karahisari baray-i hizane-i Rüstem Paşa Damat mealih fi sene 964.

V. der mezbur (?) Hüseyin Çelebi Efendi(?) emin-i bina.

Kanuni Dönemin'de özellikle yenileme faaliyetlerinin nakkaşhanede önemli bir yeri olduğu ve bu konuya önem verildiği, sayılı eserlerin ortaya çıkmasıyla biliniyor. Eskiye ait yazılı belgelerin nakkaşhanede, sanatçılar tarafından onarım ve yenileme çalışmalarıyla, tazelik kazandırıldığı ve dönemin zevkinin eserlerde uygulandığı biliniyor (Tanındı, 1986: 152).

3.3 Osmanlı Kütüphaneleri'nin Gelişiminde 18.Yüzyıl Ve Sonrası

17. yüzyıldan sonra Osmanlı Avrupa'dan aldığı yenilgilerle, güç kaybına uğradı ve Ekonomik, Toplumsal ve Politik krizler yaşamıştır. Osmanlının bu Ekonomik krizleri eğitim ve kütüphaneciliğe pozitif bir etki ile yansımış ve vakıf sisteminin daha çok gelişmesine ve kütüphane sayısının artmasına neden olmuştur. III.Ahmed in Sadarzamı ve damadı Şehid Ali Paşa'nın, İstanbul dışına kitap çıkarılmasını yasaklandığı bilinmektedir. Bu döneme ait olan mühürlerde ve vakfiyelerde kitapların kütüphaneden çıkarılmaması istenmiştir (Kut and Bayraktar, 1984: 87).

Orta Doğu'da kütüphanelerin gelişimi 18. yüzyılda gerçekleşmiştir. III.Ahmed (1703-1736) I. Mahmud (1730-1754) ve III. Osman (1754-1757) dönemlerinde önemli kütüphaneler kurulduğu biliniyor. Geniş koleksiyonlu kütüphanelerin kadroları da genişlemiştir. Özellikle I. Mahmud dönemi Türk kütüphaneciliğinin altın devri olarak adlandırılmıştır (Erünsal, 1991: 279). I. Abdülhamid (1774-1789) döneminde İstanbul'da kurulan kütüphanelerle Anadolu'da kurulan kütüphaneler kurulmaya başlaması önemli bir konudur (Erünsal, 1991: 279). Anadolu'da ilk kütüphaneleri ise 18. yüzyılda görmeye başlamaktayız. Bu kütüphaneler çeşitli merkezlerde kurulmuş ve zengin kitap koleksiyonlarına sahip kütüphanelerdir. Halil Hamid Paşa (Isparta 1783), Yusuf Ağa (Konya 1795), Raşid Efendi (Kayseri 1797), Hacı Ahmed Ağa (Antalya), Zeynelzade (Akhisar 1797) bu kütüphanelerdendir (Erünsal, 2000: 21). Ayrıca bu dönemin sonunda Osmanlı padişahlarının Anadolu'da doğup büyüdüğü şehirlerde kütüphane yaptırdıkları görülüyor. Bu dönemde değişen başka bir konu katibi kütüplüğün kütüphane personelinden kaldırılmasıdır. Bu kişinin artık kütüphane görevleri için ihtiyaç duyulmaması, bunun için yazılan nedenler arasındadır (Erünsal, 1991: 280).

3.4 Osmanlı Kütüphanelerinin Mimari Müstakilliği

1566-1699 yılları arasında, kütüphanelerde gelişim çok verimli olmasada, daha sonraki dönemlerde, önemli gelişmeler yaşandı. Bu dönemde mimari açısından kütüphanelerde değişim meydana geldi. Bu döneme kadar, kütüphaneler medrese, cami veya türbelerde yer alırken, Köprülü kütüphanesi 1678 yılında bağımsız bir yapı olarak inşa edildi. Yeni

mimari sistemi daha sonra Osmanlının başka şehirlerinde gelişmeye başladı (Anameriç and Rukancı, 2009: 147). ulema ve talebelere açık Medrese, Türbe kütüphaneleri, halka açık olan Cami ve Tekke kütüphanelerinin müstakil binaya sahip olmaları sonucunda, kütüphane çalışanları başka bir işte çalışmamaları istenmiştir. Bu kütüphanelerde yeni bir gelişme olarak ibadet ve eğitim verilmesi biliniyor. Müstakil kütüphanelerin ilk örnekleri:

Köprülü kütüphanesi (1678), Şehid Ali Paşa (1715), III Ahmed (1719), Hekimoğlu Ali Paşa (1734), Ayasofya (1740), Atıf Efendi (1741), Fatih (1742), Galatasaray (1753), Nuruosmaniye (1755), Ragıp Paşa (1763), Veliyuddin Efendi (1768), Hamidiye (1781) (Erünsal, 2015: 85-95).

Köprülü Kütüphanesi (1678)

Köprülü kütüphanesi, Osmanlı Devleti'nde bağımsız ve müstakil binaya sahip olan ilk vakıf kütüphanesidir. 1678 yılında Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kütüphane koleksiyonu köprülü ailesi tarafından bağışlanan kitaplar ile zenginleşmiştir. Vakfiyesi 1678 yılında yazılmıştır. Bu kütüphanenin rehin ve kefil karşılığında 6 ay boyunca kitap ödünç verdiği biliniyor. Ödünç vermek kitapların çoğu zaman kütüphaneden çalınması ve zarar görmesine yol açmıştır. Kütüphanede kayıp olan veya zarar gören kitapların listesi "kadimen zayidir" adı ile tanımlanmaktadır. Bu kütüphanede bulunan kitaplar 3 ana başlık altında toplanır. "Köprülü Mehmet Paşa" 'ya ait Arapça eserler, oğlu "Köprülü Fazıl Ahmed Paşa" 'ya ait Arapça ve Türkçe tarih ve edebiyat konulu eserler. "Mehmet Asım Bey" 'e ait yazma ve basma eserler. Farklı yıllarda sayım ve katalog çalışmaları yapılmış bu kütüphanede, ilk kataloglama, vakfiyesinde yapılmıştır. Daha sonra ciddi bir şekilde "Devr-i Hamidi" fihristleri veya defterleri II. Abdülhamid (1876-1908) döneminde 1883-84 yılları arasında yapılmıştır. Bu dönemde İstanbul'da 48 kütüphane kataloğu hazırlanmış ve Köprülüzade Mehmet Paşa kütüphanesinde "Mahfuz kütüb-i mevcudenin defteri" adı ile yer almıştır. 1864 yılında 3245 cilt kitap sahibi olan kütüphane daha sonra 1900 yılında 3118, 1910'da 2760, 1999'da 3634, 2004'de 3568 cilt kitap bulunmaktaydı. Bunların 2775'i yazma ve 813'ü

basma kitaplardı. 2005 yılında ise 2775 yazma ve 2810 basma eser olarak toplam 5585 kitaba ev sahipliği yapmaktadır (Tali, 2013: 200).

III. Ahmed Kütüphanesi (1719)

Sultan III. Ahmed döneminde, Kara Ağaları içinde en fazla kitaba sahip olan ve adına kütüphane yapılan, Darüssaade ağası, Beşir Ağadır. 1718 yılından sonra yeni sarayda yapılacak kütüphane için kitap hazırlanmasına başlanır. Bu kütüphanenin yapılmasının fikri daha önceki yıllarda, saray hazinedarı olan, Beşir Ağaya aittir. Daha sonra Ayasofya içinde kurulan ve içi çinilerle dolu kütüphane kurulmasında'da etkili olduğu bilinmektedir. Saray kütüphanesi Revan kitaplığında çok sayıda minyatür ve kitapta onun mührü ve mülkiyet kaydını görebiliriz. yazılı kaynaklar, mühürler ve mülkiyet yazıları, kitapların önsöz ve sonsözlerinin elde edilen bilgilere dayanarak, sanat alanında ortaya çıkan hareketlilik daha çok sarayın önde gelen kişileri tarafından gelişmiştir ve sultanın daha az bir rolü vardır (Tanındı, 2002: 53). Hacı Beşir Ağa vakfiyesinde, hafızı kütübün medrese dışından bir bilgili kişi ve dindar birisinin seçilmesini istemiştir. İkincisi ve üçüncüsü medresede kabiliyetli kişiler tarafından seçilmesini istemiştir ve vakfiyesinde belirtmiştir (VGMA 736 S.4) (Erünsal, 2015: 193).

I. Mahmud Kütüphanesi

Bu dönem Patrona Halil İsyanı'ndan hemen sonraki yıllarında meydana gelmiştir. Bu isyanın doğurduğu tahribatları tamir etmek ve daha sonraki dönemlerde İran, Avusturya ve Rusya savaşları bu dönemde önemli gelişmeler oldu. Bu dönemde Yalova fabrikası ve matbaa'nın yeniden faaliyete geçmesinden başka yenilikler yapılamadığı yazılmıştır. Yinede bu dönemde üç büyük kütüphanenin açılması, bu dönemin önemli gelişmelerindendir. vakıf kütüphanelerin altın çağı olarak adlandırılan bu dönem özellikle vakıf kütüphanelerinin koleksiyonlarının gelişmesi, müstakil binalara sahip kütüphanelerin yaygınlaşması, kütüphane binalarının daha bağımsız hale gelmesi ve buna bağlı olarak, vakıfnamelerin daha detaylı gelişmesi önemlidir. Bu dönemde "kütüphanede eğitim" ortaya çıkmıştır ve kütüphanelerin fonksiyonuna bir yenisi eklenmiştir. Buna

“Dersiam” adı verilmiştir. I. Mahmud’un İstanbul’da yaptırdığı kütüphaneler arasında Ayasofya Kütüphanesi hepsinden önemlidir. Bu kütüphanenin mimarisi ve zengin koleksiyonu dolayısıyla önemli bir kütüphanedir (Erünsal, 2014: 199). I. Mahmudun kuruluş döneminde pek zengin olmayan koleksiyonuna, daha sonraki dönemlerde kitap bağışları yapılmıştır. 18. yüzyıla ait bir buyruldu mecmuasında yer alan kayıta kütüphanede bulunan kitapların sayısı, 3600 olduğu biliniyor (Erünsal 2014:202) Süleymaniye caminde 18. yüzyılda, parmaklıklarla ayrılmış sağ köşede kütüphane yapılmıştır. Buranın vakfiyesi bugüne ulaşmadığı için yeterli bilgi yoktur. Bu döneme ait bir vazife defterinde, burada beş hafız kütüp ve beş ferraş vardır, hafız kütübün görevleri ile ilgili yazılarda, bu bilgiler vardır:

“Haftada iki gün açılmayup, ma’ada beher yevm vakft-i subhdan vakt-i asra değin açılıp istifade ve istinsaha ve kütüb-i nefise isti’are tarikiyle kitabhaneden taşra çıkarılmayup bi-nefsihi eda-i hizmete riayet şartıyladır.” (Erünsal, 2014: 205)

III.Osman ve III.Mustafa Kütüphanesi

III. Osman, I. Mahmud’un ölmeden önce kurmaya çalıştığı bazı kütüphanelerin kuruluşunu devam ettirdiği bilinmektedir. Bu dönemde tamamlanan “Nur-u Osmaniye” kütüphanesinin, adının seçiminde etkili olmuştur. Buradaki III. Osman ve I. Mahmud’un vakfettiği kitapların üstündeki vakıf kayıtları kapatılmış veya kazıtılmış ve yerine kendi mühürlerini basmışlardır.⁷ Buradaki vakfiyede kütüphanenin miras yoluyla ağabeyine devredilmesini ve ayasofya ve fatih kütüphaneleri şartlarına buradada uyulmasını istemiştir (Erünsal, 2014: 213). III. Osman’dan sonra tahta geçen, III. Mustafa, ilim ve irfan sahibi kişileri desteklemesi ve sarayda düzenlenen ilim toplantıları

⁷ bk.nuruosmaniye kitap 622,1134,3873,2697. Esat serezli, nuruosmaniye kütüphanesi türkiye turing ve otomobil kurumu bülleteni, no 76,İstanbul1948,s.19.

yapıldığı biliniyor. III. Mustafa İstanbulda Laleli Cami medresesinin yanında ve birde Bostancılar ocağında bir kütüphane kurmuş. Süleymaniye kütüphanesinin Laleli bölümünde çoğu kitapta III. Mustafa'nın vakıf mührüne rastlamaktayız (Erünsal, 2015: 216).

I. Abdülhamid ve III. Selim Kütüphanesi

İstanbul'da I.Abdülhamid döneminde çeşitli kütüphaneler yapılmıştır, Murad Molla kütüphanesi(1775) nakşibendi tekkesinde kurulan kütüphanenin temelini oluşturmuştur. İkinci tekke kütüphanesi tophanede kurulan kadri tekkesi (1787) yılında Şeyh Şerif Ahmet tarafından kurulmuştur. Bu kitapların konusu genel olarak tasavvuf ve edebiyatla ilgilidir (Erünsal, 2014: 226).

Özellikle 18. Yüzyıl Abdülhamid Kütüphanesinin 1779 yılında kurulmuştur, burada Halife Ömer, Osman ve Ali tarafından yazıldığı bilinen peygamberin ilk dönemlere ait yazılar varolduğu biliniyor. ama bu kütüphanenin kuruluş yılı farklı olarak yazılmıştır. Kitapların zehriyesinde padişahın vakıf mührü ve evkafı harameyn müfettişi, Ali Behçet Efendinin mührü ve tescil yazısı vardır.

I. Abdülhamidin vakıf mühründe olan yazıda,

"İlâhi be-hakk-ı Kur'ân-ı mecid

Arâyiş-i gülzâr ola Abdü'l-Hamid"

Yazısı vardır (Cunbur, 1962: 29).

II. Mahmud

II. Mahmud döneminde kütüphaneler üzerinde devlet kontrolü arttığı görülüyor. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulması, kütüphaneleri merkezi bir yönetim ile kontrol alma isteğini gösteriyor. Bu dönemde İstanbul'u ziyaret eden seyyah camilerin veya tekkelerin yanında veya içinde kütüphanenin olması gelişmiş ve yaygınlaşmış olmasını gösteriyor. Osmanlı kütüphaneleri cumhuriyete kadar evkaf ve maarif nezaretinde kontrol edilmiştir (Erünsal, 2000: 73).

18. yüzyılda kütüphanelerde önem verilen başka bir konu, kütüphanelerde "ibadet" konusudur. Bu konuyla hafızı kütüplerin ilgilenmeleri istenmiştir (Atıf Efendi kütüphanesi için yapılan ek vakfiyede yazılmıştır) (Erünsal, 2014:199).

3.5 Kütüphanelerde Korumanın İlk Adımları

Yazılı belgelerin öneminin anlaşılması, bu eserleri korumak ve barındırdığı bilgiyi geleceğe taşımak, kütüphanelerin ortaya çıkması ve koruma olgusunun gelişmesini sağlamıştır. Kitapların ve yazılı metinlerin ortaya çıkması önemli bir yatırım gerektirdiğinden, kitapların korunma ihtiyacını önemli kılan faktörler arasındadır. Bu belgelerin kütüphane ortamında veya kitapların saklı tutulduğu ortamlarda, çeşitli yollardan zarar görebilecekleri biliniyordu. Yüksek bir malzeme bilgisiyle beraber, kağıtların buldukları doğal ortam koşulları ve hava durumuna bağlı olarak çeşitli bozulmalara karşı kalabilecekleri bilinmekteydi. El yazmaları ve kitapları koruma kaynaklarında bozulma kelimesinin anlamı "kabuledilemez değişim" anlamında kullanılmıştır. Yüksek ısı ve güneş ışığı, nem ve toz kağıtları kötü etki altında bırakan önemli nedenlerdendir. Bu konulara eserlerin bağışlandığı "Vakıfnamelerde" dikkat çekilmiş ve yazılı belgelerin özellikle "tozdan" uzak tutulmaları istenmiş ve "Hafızı Kütüplerin" bundan sorumlu oldukları yazılmıştır. Bu konuya özellikle 1549 yılında kurulmuş olan Mihrimah Sultan Külliyesi'nin kütüphane vakfiyesinde rastlamaktayız (Kural, 2010: 41).

3.5.1 Yazılı belgeler ve kitapların toplanması ve ödünç verilmesi

Antik dönemde savaşlardan getirilen ganimetler en önemli yazılı belge toplama yolu olarak biliniyor, bunun dışında krallar tarafından bağışlanan yazılı belgeler yer alıyor. Bu belgeler ilk dönemlerde kil tabletler üzerinde yazılmış, İşlam’dan önce 3. yüz yılında, Mısırda, Papirus yapımının çoğalması ile birlikte Papirusler kil tabletlerin yerini almıştır. Pergamon-Bergama da yapılan yazı taşıyıcısı deriden yapılmıştır. Bu dönemde ağaç levhaları da kullanılmıştır. Kitap olarak adlandırabileceğiniz yazılı belgelerin biraraya toplanmış hali, M.S 6. yüzyılda, “Kodeks” adı verilen kitapların ilk hali olarak biliniyor ve daha çok Hristiyanlıkla birlikte geliştiğı muhtemeldir (Yılmaz, 2013: 84). Kur’an ların yazılıp süslenip kitap haline gelmesi, M.S 8. yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. Özellikle yazıların ilk sayfalarına daha süslemeli ve gösterişli olması istenmiştir (Tanındı, 2017: 99). Kütüphanelerin en önem verdikleri konuların arasında başka yerlerden gelen kitapların kayıt altına alınması, yıpranan kitapların onarılması ve tercümesinin yapılmasıdır. Kitapların çoğaltılması ve kopyalarının hazırlanması önemli bir gelişme noktasıdır (Yılmaz, 2013: 63). Osmanlı’nın çeşitli dönemlerinde dini, bilimsel ve edebiyat ile ilgili konularda kitap toplama ve kütüphane oluşturma, geleneksel bir hal almıştır. Kuruluş döneminden itibaren Padişahlar, Sadrazamlar, Padişah hanımları, Şehzadeler, Darüssaade ağaları, Defterdarlar, Şeyhülİşlamlar ve birçok devlet görevlisi eğitim kurumları, ibadethaneler, külliyeler ve bu kurumların içerisinde ya da bağımsız binalara sahip kütüphaneler kurmuşlardır (Anameriç, 2006: 57). Osmanlının kurulduğı ilk dönemlerde kurulan kütüphaneler ile ilgili çok detaylı bilgi olmasa’da, ilk medreseler, kitap ve kütüphaneleri bir ihtiyaç haline getirmiştir. Osmanlı’ların İzniki fethinden birkaç sene sonra burada ilk merdesenin kurulduğı biliniyor. Bu dönemde kitapların bir dolap içinde saklandıkları muhtemeldir (Erünsal, 2015: 5). Bu gelenek Selçuklularda ve Beyliklerde yaygın olan ve medrese kütüphanleleri adı ile bilinen ve medreselerin yaygınlaşmasıyla çoğalmıştır. Bu dönemde kurulan kütüphanelerin bazen şehir merkezlerine uzak olduğı bilinmektedir (Erünsal, 2015: 90).

Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti olarak, İstanbul yazılı belgeler ve kitapların bir merkezi haline gelmiştir. Başkent İstanbulla kitaplar fetihlerle veya eğitim amaçlı getirilmiştir. Burada kitap alışverişi bilinen ve giderek yaygınlaşan bir ticaret olmuştur.

İstanbul’da vakıf yolu ile kütüphanelerin kurulması 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. Orpelyan, “Mecelle-i Ulûm” adlı yazısında, “Memâlik-i Şahane Kütüphaneleri” nde İstanbul kütüphanelerini anlatmıştır. Süheyl Ünver tarafından yapılan araştırmaya göre, I. Murat’tan başlayarak II. Selim’e kadar olan Osmanlı padişahlarının kendilerine ait hususi kütüphaneler kurdukları ve sonrasında bu koleksiyonlarının’da çeşitli İstanbul kütüphanelerine dağılmış olduğu anlaşılmıştır (Aydın, 2010: 334).

Özellikle Doğu kültürü ve Osmanlı’da kitap ve yazılı belgelere olan sevgi çeşitli cümlelerle anlatılmış ve günümüze aktarılmıştır, Süheyl Ünver özellikle yazdığı bir makalesinde bu cümleleri bir araya toplamış ve şarkta kitap sevgisi başlığı altında yayınlamıştır:

“kitabımın kağıdının bir köşesini herkim nişan için bükerse, bana hançer çekmiş,kanımı dökmüş bir kaatildir.”

“İade etmek için kitap verdiklerimin gadr elinden ziyanım okadar hesapsızdır ki muvakkat bile olsa kimseye kitap vermeye tövbe ettim”.

“bu kitap benim ruhumun ve ömrümün mahsulü gibidir,ben ölünce nadan birine kalacak diye korkarım.”

“bu kitap bana ölmez bir oğuldur, zira bana kıyamet gününde hayır ile andırır.”

“ kitapları toplamak değil bunların içeriklerini öğrenmekle meşgul ol. Bunları dolaplarına koyup, kitleyenler ve bunları istifade etmek isteyen kimselere mani olanlar, bu hareketleriyle, bu kitapları bir nevi helak ve tahrip etmiş oluyorlar. Bazı cahiller vardır ki bunlar, bu kitapların muhtevalarına ve bunları okuyan insanlara karşı şiddetli boğuz beslerler, ve bu kitapları yok etmek isterler”(Ünver, 1956: 173).

Topkapı Sarayı’nın koleksiyonun zenginleşmesi farklı kaynaklardan sağlanmıştır. Bunlardan en bilinenleri farklı ülkelerden gelen hediyelerdir. Özellikle İran Safevi Döneminden Şah Tahmasb’ın Sultan II. Selimin tahta çıkması için gönderdiği hediyeler arasında 250’den fazla minyatür içeren Şehname olduğu biliniyor. Kazanılan Savaşlardan elde edilen ganimetler bu alanda koleksiyonun zenginleşmesinde önemli yere sahiptir

(Taha Toros Arşivi Siyaset 85: 8). Arşivi, Siyaset85: 8). Özellikle 17. yüzyıldan sonra şehirlerin büyümesi ve nüfus sayısının artması kütüphanelerin de büyümesini ve koleksiyonların zenginleşmesine yolaçmıştır (Erünsal, 2015: 231).

Johnson' a göre İslam dünyasında ilk halk kütüphanesi, Şam' da 689' da çeşitli yerlerden toplanan kitaplar ve yazılı belgelerle kurulmuştur. Moğolların istilasına kadar (1236), burada gelişmiş bir kültürel başarı kazanılmıştır. 1238 “Yakut Al Hamawi” nin yazdıklarına göre Merv kütüphanesinden bir seferde 200'e yakın kitap ödünç almak imkânı vardı. Bu anılan kütüphenin kitap sayısında çok zengin olduğunu göstermektedir. 13.yüzyıldan itibaren kütüphaneler kitap ödünç işlevini kolaylaştırmak için, para karşılığında kitapları ödünç vermeye başlamışlar (Elayyan, 1990: 126). Kitapların ödünç verilmesiyle ilgili en güvenilir bilgilere vakıfnamelerden ulaşmak mümkündür. Bu konuda özellikle önemli vakıfnamelerden birisi 14. Yüzyıla ait İlhanlılar dönemi Tebrizde yapılan önemli bir yapı olan “Reb-i Reşidi” imaretidir. (Afşar and Minavi, 1972: 110). Burada yazılan vakıf yazısında göre kitapların şehir dışına çıkarılması yasaklanmış ve kitabın yaklaşık iki kat değerini karşılığında ödünç verildiği yazılmıştır (Afşar and Minavi, 1972: 115). Bu gelenek çoğu kütüphanede yaklaşık 18. yüzyıla kadar devam ettiği ve daha sonra, yaşanan kitap kayıpları sonucunda kitapların çoğu kütüphaneden dışarı çıkarılmaması kararı alındığı bilinmektedir (Erünsal, 1991: 112).

3.5.2 Kitapların estetik özellikleri ve korumaya katkısı

Özellikle Kur'an kitaplarına verilen değer, ciltlerine ve sayfalarına gösterilen özen ve süslemelerle ön plana çıkmıştır. Dini kaynaklara gösterilen bu önem daha sonra, sosyal içerikli kitaplarda da görülmüştür. Hat sanatı, tezhip, ebru ve ciltcilik bu kitaplara değer katan en önemli özellikler olarak biliniyor. Bir dönem veya bir bölgeye ait olan motifler ve süsleme özellikleri zaman içinde kültürler arası etkileşim sonucunda gelişmiştir. Özellikle padişaha sunulan veya sarayda yapılan eserlerin önemli bir bölümü çok özel bir şekilde süslenmiştir. Burada yazılan mürekkepten, seçilen kağıda kadar estetik önplandadır. Osmanlı'da yazılar için “Divani” yazı türü daha çok kullanılmış ve özellikle

imparatorluğun son dönemlerinde “Mühürler” ve “Pencelerle” eserlerin değeri ve estetiği vurgulanmıştır (Odabaş and Odabaş, 2008: 547).

Kur’anların geçmiş dönemlerden bugüne ulaşmalarının en önemli nedenlerinden biri onların kutsal olduğu düşüncesidir. Yinede en çok tahribat, savaşlar ve doğal afetler dışında, toz ve toprak ve aşırı kullanma sonrasında yaşanmıştır. Genellikle Şiraze kısmı kullanıma bağlı olarak kopmuş ve cilt ve kitap ayrılmıştır. Bazı cami ve medreselerde olan odalarda tutulan özel kitaplar onların daha iyi korunmalarında yardımcı olmuştur. Birden fazla cildi olan kitaplar kutularda ve tek cildli kitaplar özel kumaş çantalarda saklandığı bilinmektedir. çok nefis eserler sadece Cuma günleri okumaya sunulduğu bilinmektedir. Bu kitaplar özel Rahleler veya Kürsülerde sunulur ve okunduktan sonra özel yerine tekrar alınır (Şkl:3.1) (Kural, 2010: 41) (Khalili, 2004: 34).

Kur’anların ve kitapları yere koymamak ve daha rahat okuyabilmek için rahleler kullanılmıştır. Rahleler kitapların yerle temas etmemesi ve kir ve topraktan uzak tutulması açısından önemli olduğu bilinmektedir (Şkl:3.2) (Kural, 2010: 41). Genelde çok kullanılmış ve eskiyen ve ayrılan sayfalar depolanıp, bazen senelerce bekletilirdi. Bu depolar Kahire, Sena ve Şam’da bulunmuştur. Özel ve nefis yazılı Kur’anların içinde bulunan vakfiyeler, bazen sayfaların bir parçası olarak hazırlanıp, tezhipte süslenirdi, bu yazılar genellikle ulema veya kadı tarafından tescillenmemiştir. Diğer bir vakfiye şekli, daha sonra metine eklenip, tezhipsiz bir şekilde olduğu bilinmektedir ve bazen kadı’nın mühür ve imzasını taşımaktadır. Kütüphnelerde yeralan kitapların hepsi, aradabir kontrol edilip, kontrol tarihi de kitabın içinde yazılırdı (Khalili, 2003: 24).

Şekil:3.1 Bir Kur'an sandığı örneği (Rettig, 2017: 34).

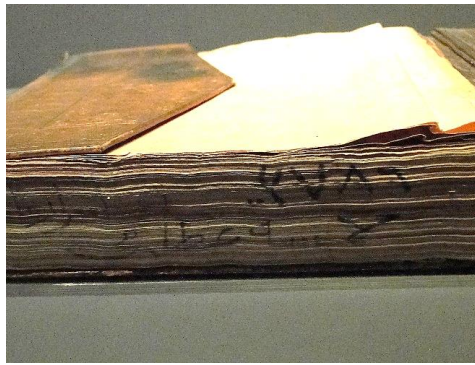
Şekil:3.2 Bir Kur'an rahlesi örneği (www.osmanlielsanatlari.com).

3.5.3 Kütüphanelerde kitapların kataloglama işlemleri

Kataloglama işlemi Antik dönemden beri yapılmış ve ilk olarak Roma kütüphanelerinde, Roma ve Yunan kitapları ve yazma eserleri ayrı ayrı sıralanmıştır (Yılmaz, 2013: 63). Genelde eski kütüphanelerin koleksiyonu develerle taşındığı için zenginlikleri “Deve yükü” terimi kullanılmıştır. Bu nedenle sayı olarak kitapların bilinmesi daha sonraki dönemlerde kullanılmıştır. Kur'an kitapları genelde diğer kitapların üst katında yer almıştır (Elayyan, 1990: 129). Antik çağdan itibaren kitap sayısının artması ile kitapların alfabelik listesi hazırlanmış ve konu tasniflemesi yapılmıştır. Antik çağdan

döneminden kütüphaneler sistematik bir şekilde çalışmaya ve kitapların düzenli bir şekilde kataloglama ve yerleştirmesine önem verilmiştir. Kütüphanelerin sorumlu oldukları önemli bir konu, okuyucuya verilen hizmetlerdir (Yılmaz, 2013: 63).

Eski yazma eserler genellikle kütüphane kurucuları tarafından bağışlanmıştır. Daha sona zaman içinde bağışlanan kitaplar, kütüphanelerin zenginleşmesine ve kitap sayısının artmasına neden olmuştur. Kitap sayısının artmasının diğer yolu, kitapların kopyalanmasıdır. Hazırlanan kataloglar genellikle ilkel bir şekildedir. Bu kataloglarda kitabın isimleri ve özellikler kısaca yazılmıştır. hazırlanan bibliyografik künyelerde, kitapların adı, yazarın adı, tezhib ve cedvel olursa özellikleri yazılmıştır. Yazı çeşidi, Müstensihî (Hattat), Muellif hattı olup olmadığı, kullanılmış kağıdın ismi, cildi ve yaprak sayısı ve bazen satır sayısı verilmiştir (Cunbur, 1962: 18). Bu özellikler kitaplarda bir değişim yapılmaması ve korunması ve sayfaların koparılmaması, yazılara ekleme ve çıkarma yapılmaması ve kitapların orijinal hallerinin korunması açısından önemlidir (Odabaş and Odabaş, 2008: 553). Özellikle Doğu'da kitap isimlerinin dış sayfa kenarlarına yazılması bir gelenek olarak bilinmektedir. Bu yazılar kitapların raflarda veya dolaplarda yatay bir şekilde sıralandıklarında katalog numaraları ve isimlerinin daha kolay bulunması için geliştirilmiş (Şkl:3.3) bir yöntemin olarak bilinmektedir. "Joseph von Hammer" da "İstanbul ve Boğaziçi" eserinde, kitapların tel kafesli dolaplarda yatay olarak üst üste dizilmiştir. Kitapların isimleri Avrupada olduğundan daha farklı olarak, sırtlarında değil, cildin etek kısmında veya, ara kapaklarında yazılıdır. (Tali, 2013: 200).

Şekil:3.3 Kitabın ismi ve katalog numarasının yazıldığı bir örnek (İstanbul İslam Eserleri Müzesi, Negar Kazemi).

3.5.4 Önsöz ve sonsözün kitapların korunmasında önemi

Yazılı belge ve kitapların her bölümü farklı bir isimle anılmaktadır. Önsöz ve sonsöz kitapların ilk sayfa ve son sayfasında yazılan nota verilen isimdir. Bu sayfalar genellikle Ebru sanatıyla süslenmiştir. Zahriye, yazının iç kapağı olan sayfaya verilen isimdir. Burada eserin adı, müellifi, kimin adına yazıldığı kaydedilmiştir. Serlevha, iç kapaktan sonra gelen sayfadır veya metnin başladığı sayfanın üst kısmında genellikle dikdörtgen veya üçgen şeklinde görülür. Özellikle süsleme unsurları, zahriye ve serlevhalarda daha fazla görülmektedir. Bu kısımda genellikle besmele veya kitabın adı yazılır (Odabaş, Odabaş 2008:548). Tezhipte bezenen bölümde genellikle, Temellik kaydı veya hatimi (kitabın sonunda yazılan not) yer alır. Satır aralarına yapılan süsleme estetik değer yanı sıra, metine daha sonradan, yazı ilave etmek durumu ortadan kalkmış ve belgenin değişimini önlemek adına önemlidir (Odabaş and Odabaş, 2008: 553).

Kitaplarda vakfiye⁸ yazıları'nın genellikle ilk sayfada veya son sayfada yazıldığı bilinmektedir. Vakıfname bazen kitabı yazan hattat tarafından veya daha sonra kitabı vakfeden kişi tarafından yazılmıştır (Motaghedi, 2015: 46). Bu durumda yazının pek de güzel bir yazıyla yazılmadığı görülür. Kitabın hattatı tarafından yazılan vakıfnamelerde, kitabın yazıldığı hatla yazıldığı görülür ve ayrıca kitabın yazılmasını isteyen kişinin adı ve kitabı vakfeden kişinin adı yazılmıştır. Bunun önemli örneklerinden biri İbrahim Sultan'a ait vakıf yazısıdır (Şkl:3.4) (Motaghedi, 2015: 46).

⁸ Vakıf kelime anlamı olarak, durmak, duraksamak, bekletmek anlamına gelmektedir. Vakıf kelimesi bir malın, tanrı yolunda zabt edilmesi ve kullanılması anlamında kullanılmıştır. Bu durumda vakıf malının bağışlanması, hediye edilmesi, alım ve satım işlemleri mümkün değildir (Mohammadnia, 2010:115).

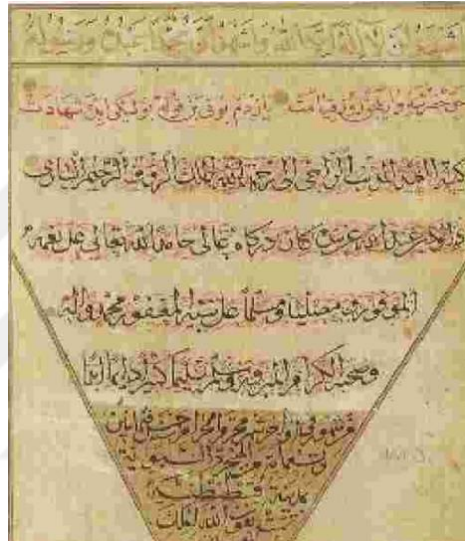
Şekil:3.4 Katip ve vakıf: İbrahim Sultan , Asitane kütüphanesi 15.yüzyıl
(Motaghedi, 2008: 46).

Vakfiye yazımı genelde kitabın yazıldığı tarihte veya yıllar sonra yazılmıştır ve bu örnekler bir öncekinden daha fazla görülmektedir. Vakıfnamelerde vâkıf kendi ismini, vakfın şartlarını ve vakıf tarihini yazmıştır. Ayrıca bu yazının altında mühür basıldığı görülmektedir. Ayrıca vakıf zamanında kitapların kontrol edildiğine dair bir yazı veya tekrarlanan bir cümle yazıldığı görülmektedir (Şkl:3.5) (Motaghedi, 2015: 49).

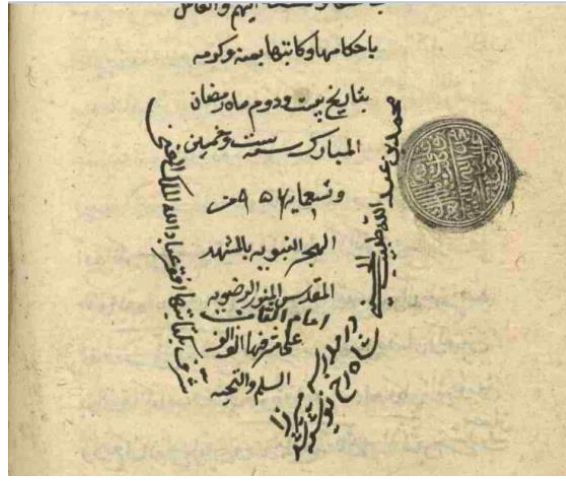

Şekil:3.5 Ali Bin İsmail tarafından vakfedilmiş, tarafından 12. yüzyıl yazılan
vakıfname (Motaghedi, 2015: 49).

15. ve 16. yüzyıllardan itibaren İranlı hattatların kitapların son sayfalarına, “Hatım duası” yazdıkları bilinmektedir (Şkl:3.5) (Khalili, 2003: 11). Bu dua adından anlaşıldığı üzere Kur’anın yazısının bittiği için yazılan bir şükran duasıdır. İkinci olarak yazılan “Falname” adı verilen yazı, nazardan korumak ve iyi bir etki bırakması için yazılmıştır ve Arapça harflerin önemi ve şifresini anlatan ve geleceği bu harflerle öngörme yöntemlerinin anlatımıdır. Genellikle bu yazının çok güzel bir Hat ve tezhipte süslendiği bilinmektedir. Bu dönemde Osmanlı’da kullanılan tezhip süslemesi daha önceki dönemlere nazaran azalarak, sadece ilk ve son sayfa ile sınırlı kaldığı görülmektedir (Şkl:3.6) (Khalili, 2003: 11-12).

Şekil:3.6 Kitabın bitiminde yazılan Hatım Duası (Khalili, 2003: 242).

Şekil:3.7 Timur'un oğlu "Şahruh" döneminde İran'da yazılan bir kitabın son söz örneği (Jafarian özel koleksiyonundan bir örnek).

3.6 Osmanlı Dönemininde Kütüphane Personeli

Vakfiyelerin yazılarında kütüphanelerin nasıl yönetildiklerini ve vâkıf kişilerin hangi şartlar altında kitapların korunması ve ödünç verilmesi yazılmıştır. Günümüze ulaşan vakfiyeler, bu yönetim kurallarına ışık tutmaktadır. Erken Osmanlı dönemi'nde kurulan kütüphanelerin küçük bir koleksiyona sahip oldukları, bu kütüphanelerde çalışanların düşük bir ücret aldıkları ve görevliler daha çok hayır kurumundan vazifeli kişiler seçilmiştir. çoğu zaman bu kütüphanelerin görevlisi olmadığı bilinmektedir (Erünsal 2015: 14). Geleneksel olarak kütüphane ortamlarında, kitapları korumak için nazırlar ve hafızları kütüpler, kitapları sayfa sayfa, satır satır kontrol edip, yazının yazıldığı kağıdın ismi, yazıldığı mürekkebin rengi, satır sayısı gibi detaylı bir belgeleme işlemi yapılmasına dikkat etmişlerdir (İlden, 2010: 120).

Kütüphanelerde farklı isimler verilen görevliler olduğu bilinmektedir buna bağlı olarak kütüphanelerin hepsinde kalıplaşmış personel yoktur. Kütüphanelerin zenginlikleri ve gelirleri doğrultusunda personel tayini yapıldığı, bazen bir kişinin farklı işlerle görevlendirilmesi mümkündür. Bu kütüphanelerde yaygınlaşan kötü bir gelenek olduğu biliniyor. yinede kütüphane görevlilerinin işleri "evladiyelik" olması yani "babadan oğula

geçmesi” kütüphanelerde gelişen ve sonuçları kütüphanelerin zararına olan bir gelenektir (Cunbur, 1962: 13). yinede en önemli personellerden hafızı kütübün en az bir kişi olarak, genellikle kütüphanelerde var olduğu bilinmektedir. Vakfiyelerde’de en çok hafızı kütüplerden bahsedilmiştir (Erünsal, 2015: 23). Bu gelişme ilk olarak 16. yüzyıldan başlayarak daha sonra 17. yüzyılda kitap sayısının artmasıyla birlikte gelişmiştir. Bu dönemde külliye ve medreselerde kurulan kütüphaneler bu ihtiyacı doğurmuştur. Daha sonra müstakil kütüphanenlerin ortaya çıkması görevlilerin sayısının artmasının ana nedenidir. Genel olarak her vakfiyede, kitap sayımlarının yapılması, kitapların belirli zaman dilimlerinde kontrol edilmesi, kitapların temizliği, bozulan ve eskiyen kitapların tamirleri ile ilgili Nazırlar, Hafızı kütüpler ve Mücellitlerin tayin edilmesi gerektiği bilgileri yer almaktadır. (Erünsal, 2015: 26).

Fatih vakfiyesinde seçilen personelin özellikleri ile ilgili yazılan “ *Esami-i kütüb-i mu'tebereye arif ve müderris ve mu'id ve müstaidinin muhtac oldukları kütübün tefsiline vakıf*” olmaları istenmiştir. Bunun anlamı kitapların isimlerini bilmeleri yanında, kitapların konuları hakkında bilgi sahibi olmaları ve bilgi vermeleri istenmiştir (Cunbur, 1962: 10).

Personelde aranan özellikler bilgili ve emin kişiler olmaları, dikkatli ve titiz bir şekilde işlerini yapmalarıdır.

Personelin görevleri vakfiyelerde alt başlıklarda özetlenmiştir:

-Kitapların muhafazası

Vakıf sahipleri kitapların korunması üzerinde durmuş ve en çok bununla ilgili yazılar yazılmıştır. Yazma kitapların az ve pahalı olması bunun önemli bir nedenidir.

-Okuyucu hizmetleri

Kitapları okumak isteyen kişilere ulaştırmak önemli bir konudur. Çoğu vakfiyelerde kütüphaneden kitap isteyen kişiler eliboş döndürmemek emredilmiştir. Bunun sonucunda bir kitabın farklı nushaları olması kaçınılmaz olmuştur ve kitap isteyen kişileri bekletmemek için bir kitabın farklı nushaları kopyalanmıştır. Burada deyinmesi önemli olan bir konu, bir kaç nushada kopyalanan eserin artık nadir ve değerli olmasının azaldığıdır (Erünsal, 1991: 117).

-Kütüphanelerin kontrolü ve revizyonu

Bu işlem genelde kütüphanenin nazırı kütüb tarafından yapılmaktaydı. Vakfiyelerde kitapların ayda bir kere veya 6 aydan bir veya yılda bir kere kontrolü yapılması istenmiştir. Bu kitap sayısı, kitapların kayıp olmaması ve bir bozulma veya zarar görme durumunda, müdahale yapılması amacıyla istenmiştir. Bu sayım yapımı sırasında kütüphane personelinen, evkaf müfettişi, müteveli, katib, hafızı kütüp ve yamakları bulunması gerekiyordu (Cunbur, 1962: 19).

3.6.1 Nazır

Nazırlar, vakıf nazırı adıyla da anılır ve mütevellinin vakıfla ilgili olarak yaptığı işleri kontrol edip vakıf senedine göre idare edip edilmediğinin tesbitinden görevlidir. vakıf kurucuları, Vakfiyelerinde nazırların kim olacaklarını belirtmiştir. Nazırlar genellikle sadrazam, şeyhülİslam, darüssade ağası, anadolu ve rumeli kazaskerlerinin nezaretinde bulunduğu yazılmıştır. Nazırların görevi vakfın işleyişini kontrol etmenin yanında, vakıf personelinin seçiminde’de söz sahibi kişilerdi. Bazı kütüphane vakfiyelerinde nazırların görevleri belirlenmiştir. Bu görevler arasında, belirli zamanlarda kütüphane sayımı önemli görevlerindedir. Bunu bizzat kendisi veya müfettişlerle birlikte yapması istenmiştir. nazırlar arasında bazıları daha önplanda olmuştur. Darüsaade ağaları nazırlar içinde en nüfuzlü kişilerdendir ve en çok onlar nazır olarak tayin edildikleri biliniyor. Bu kişiler önemli kararları müzakere etmek için her çarşamba, “Çarşamba Divanı” kurarak karara vardıkları yazılmıştır (Erünsal, 1991: 150). Sadrazamların işlerinin çok olduğu için, nezaret görevini reisülkuttalara devrettikleri biliniyor. 18. yüzyılın ortalarından

sonra, kütüphane kurucularının vakıflarına nazır tain edilmiştir. Bunun yanında, kütüphanelerin işleyişini daha iyi kontrol etmek için, nazırı kütüb veya nazırı kütüphane tayin edilmiştir.

Nazır tayin edilmeye karşı bazı kütüphanelerde nazırı kütüb tayin edilmemiş ve “hasbi nazır” adı verilen kütüphanenin mahalleli tarafından gönüllü nazırlar tarafından denetlenmesi istenmiştir.⁹(Erünsal, 1991: 150-152).

Kütüphane veya kütüb nazırlığının ortaya çıkmasının nedenlerinden biri kütüphane kurucularının devletin ileri gelenlerinden seçilen vakıf nazırlarının kütüphane gibi yakından kontrolü gerekli kurumların denetiminde yeterince etkili olmayacaklarını düşünmeleridir. Bu görev kitapların daha etkili korunabilmesi için ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılda Nur u Osmaniye (1755), Bostancılar Ocağı(1767-68), Galata sarayı(1753-54), Kılıçali Paşa (1801) ve Raşid Efendi (1797) kütüphanelerinde birer nazırı kütüb olduğu biliniyor.

Nazırların önemli görevleri kitapların belirli zamanlarda sayımının yapılması, sayımına nezaret etmek, kütüphanenin açılış ve kapanış saatlerinin nezareti ve kitapları korumadan görevlidir. Bedreddin Mahmud’un Vakfiyesinde kitap mahzeninin iki anahtarından biri nazırın elinde olması ve nazır olmadan mahzenin açılmaması şart koşulmuştur.

3.6.2 Mütevellî

Osmanlı kütüphaneleri sultanlar veya vezirler veya başka kişiler tarafından kurulmuş ve özel çabalar tarafından teşkil edilmişler. Kütüphanelerin gelirleri vakıflar tarafından sağlanmış ve mütevellîler bu gelirlerin sorumlusu olarak görevlendirilmişlerdir.

⁹ Bursa Tenmiya Mahallesinde Mehmed Efendinin 1612 yılında kurulan kütüphanesi

Mütevellilerin görevleri vakfın gelirini düzenlemek ve yönetmektir. Gelirlerin toplanması ve cabi adı verilen görevliler ve katiblerle birlikte hesapları tutmak için çalışdıkları bilinmektedir (Cunbur, 1962: 9).

3.6.3 Hafızı kütüp

Fetihden sonra İstanbul'da kurulan saray kütüphanesinde Molla Lütü'nin bir süre hafızı kütüp olarak çalıştığı biliniyor (Erünsal 1991: 16).

Hafızı kütüpler için çeşitli görevler öngörüldüğü, farklı vakfiyelerde rastanmaktadır, Sinan Paşa (1586) yılında, hafızı kütübün kitaplarda oluşan tahribatı yazması ve onların onarımı için gerekenlerin yapılmasını istemiştir (Kural, 2010: 41).

-Hafızı kütüpte olması gereken özellikler

Kütüphanelerin tarihsel gelişimi ile birlikte geliştiği ve sayısının çoğaldığı biliniyor. İlk dönemlerde, her kütüphaneye bir hafızı kütüp seçilirken daha sonraki dönemlerde özellikle 18. yüzyıldan sonra Aya sofya gibi önemli kütüphanelerde 20 kişiyi aşkın hafızı kütüp olduğu biliniyor. Özellikle vakıf kurucuları vakfiyelerde hafızı kütüp tayini üstünde durmuşlar ve vakıfnamelerde en çok hafızı kütüpten bahsedilmiştir. Bu yazılarda hafızı kütüplerde aranan özellikler ve nasıl tayin edildikleri, hangi durumlarda azledildikleri ve kütüphanedeki görevleri anlatılmıştır. Bu yazılarda bazen hafızı kütüplere farklı isimler verilmiştir, emini kütüp, hazin ve hazini kütüb, zabiti kütüb veya kitabdar, kütüphaneci ve kitapçı aynı anlama gelen isimlerdir. Genellikle vakfiyelerde belirtilen hafızı kütüplerde aranan vasıflar bu görevin toplumun üst düzey kişilerine ait olduğu bilinmektedir. Bunu farklı vakfiyelede görmek mümkündür. Ulema sınıfı adı verilen kişilerden seçilen hafızı kütüplük, yinede farklı dönemlerde ihtiyaca göre farklı vasıflar aranmıştır. Arapça veya farsça bilmeleri, dört işlemi yapabilmeleri ve birkaç haneli rakamları okuyabilmeleri gerekmektedir. İlk dönem kütüphanelerinin vakıfnameleri günümüze ulaşmadığı için, özellikle bursada ve balıkesir'de kurulan "Eyne Subaşı", medresesinin kütüphanesi, Bolu Yıldırım Bayezid medresesinin kütüphanesi ve

Merzifonda Çelebi Mehmed medresesi kütüphanesi ilk dönem kurulan kütüphaneler olduğunu biliyoruz. İlk bilinen hafız kütüp görevlendirilmesi II. Murad'ın Edirne'deki "Darulhadisinde" 1435 yılında yapılmıştır (Erünsal, 2015: 330).

-Hafız kütübün seçilmesi

Hafız kütübün hangi özellikleri olması ile ilgili ilk olarak Fatih vakfiyesinde, burada hafız kütübün kitapları adlarına, konu ve içeriklerine bilgi sahibi olmaları istemişler. Bu dönemde kütüphanedeki kitaplar numarayla sıralanıyordu. Bu kitapları daha rahat bulmak için böyle bir özellikleri olması istenmiştir. Fatih dönemi'nde kurulan başka kütüphanelerde hafız kütüp ile ilgili bilgi yazılmamıştır (Erünsal, 2015: 337).

Bazı kütüphane vakfiyelerinde kütüphanelerin kurulduğu yerin hafız kütüp seçiminde etkili olduğu yazılmıştır. Bunlardan bazıları hafız kütüplerin tekkenin şeyhinin, türbedar veya tekke çalışanlarından seçilmesi istenmiştir. Bazı kişiler kurdukları kütüphanelerin hafız kütüplüğüne kendileri yapmışlardır. Hafız kütüplerin üç kişi olarak seçiliyordu, genelde yazılan vakfiyelerde birinci hafız kütübün tembel olmaması ve bekar olması istenmiştir.

Kütüphane kurucularının ait oldukları tarikatlardan hafız kütüp seçilmesini istemişler ve kütüphanelerde bu ayinin yürütülmesini istemişlerdir.¹⁰ (Erünsal, 2015: 342).

16. yüzyılda Bedreddin Mahmud tarafından Kayseride kurulan kütüphanede hafız kütübün kitapları koruyabilmesi şart konulmuştur. 16. yüzyılda II. Selim Dönemi'nde Padişah tarafından Edirne'de yaptırılan medresenin kütüphanesinde üç hafız kütüp

¹⁰ Mustafa Efendi Medresesinde(1836) kurduğu kütüphanelerde vakfiyenin ek şart koymuştur(Erünsal, 2015: 342).

seçilmesini, ikinci ve üçüncü hafızı kütübün hat sanatı ve resim sanatında kabiliyetli olması istenmiştir (Erünsal, 2015: 338).

17. yüzyılda kurulan kütüphanelerin vakfiyelerinde hafızı kütüplerde aranan özellikler değişmemiştir. Bu vakfiyelerde genellikle aynı özellikler kelimeler bile değiştirilmeden kullanılmıştır. “Salih, güvenilir, dinine bağlı ve müslüman” anlamında sıfatlar sıkca kullanılmıştır. En önemli görevlerinden olan “kitap alıp vermeği bilen” özelliği bazı vakfiyelerde yazılmıştır.

18. yüzyılda III. Ahmed dönemi’nde özellikle Topkapı sarayı ve Yeni camide yapılan kütüphanelerin vakfiyelerinde hafızı kütüplerle ilgili farklı kayıt bulunmamıştır. Bu dönemde geçen yüzyıllarda yazılan kuralları devam ettirdikleri görülüyor. Bu asrın ikinci yarısında kurulan Veliüddin kütüphanesinde hafızı kütüplerin hangi özelliklere sahip olmamaları da yazılmıştır (Erünsal 2015: 340). Tanzimattan sonra hafızı kütüplerin seçimi için bazı kurallar ve şartlar getirildiği biliniyor (Erünsal, 2015: 344).

18. yüzyılda kurulan kütüphanelerin çoğunda üç hafızı kütüp bulunduğu bilinmektedir. Özellikle İstanbul’da kurulan büyük kütüphanelerde hafızı kütüp sayısı diğer şehirlerden daha fazladır (Erünsal, 2015: 365). Daha sonra 18. yüzyılın sonlarında Anadolu’da kurulan müstakil kütüphanelerde hafızı kütüp sayısı genellikle üç kişidir (Erünsal, 2015: 365). Sayısı birden fazla olan hafızı kütüpler numaralarla tanımlanmıştır. Birinci hafızı kütüp(evvel) ikinci(sani) üçüncü(salis) adı verilmiştir. Birinci hafızı kütüp baş hafızı kütüp adı’da verilmiştir (Erünsal, 2015: 365).

-Hafızı kütüplerin görevleri

Hafızı kütüplerin özellikle ilk dönemlerde birden fazla görevleri olduğu bilinmektedir, Timurtaş Paşanın oğlu Umur Beyin Bursa, Bergama ve Biga’da kütüphaneler kurduğu ve bu kütüphaneler için düzenlediği vakfiyelerde bu konulara değinmiştir. Bergama kütüphanesine vakfettiği kitaplar için kesinlikle kütüphaneden dışarı çıkarılmaması ve caminin müezinini bu konuda görevlendirerek hafızı kütüp görevinide vermiştir

(Erünsal, 1991: 10). Bursa kütüphanesi için yazılan vakfiyede yinede kitapların Bursa şehri dışına çıkarılmaması ve burada herkim Şeyh olursa, hafızı kütüp görevi’de ona verilmesi istenmiştir. Buradan kitap çıkarılması sadece emin kişilerin kefil olması şartıyla sağlanacaktır. Muhtemelen vakfiyesinde ilk olarak kitapların şehir dışına çıkarılmamasını isteyen ilk kişilerden birisi, Umur bey olmuştur. Yinede kitapları kullanmak isteyen herkese vakfettiği ve hafızı kütübün bundan sorumlu olduğunu vakfiyesinde yazmıştır (Erünsal, 1991: 11). Yinede bu vakfiyelerde çelişen bazı noktalar vardır. Araştırmalara göre muhtemelen bu çelişkiler Osmanlının bu döneminde kütüphane kurma konusunda uygulanacak bir gelenek oluşmadığıdır (Erünsal, 1991: 12). Daha sonra Edirne’de II. Murad döneminde üç şerefeli caminin kurulması ve daha sonra İstanbul’da medreselerinin kurulması, bu sürecin devamında gelmiştir (Erünsal, 1991: 12).

-Hafızı kütüplerin ücretleri

Hafızı kütüplerin ücretleri iki farklı konu ile ilgili değişim göstermiştir. Özellikle 16. yüzyıldan sonra 17. yüzyılda görülen fiyat artışları, daha sonra hafızı kütüplerin ücretlerini de etkilemiştir. Farklı dönemlerde hafızı kütüplerin birkaç işte birlikte çalıştıkları yazılmaktadır. 18. yüzyıldan sonra bazı önemli kütüphanelerde hafızı kütüplerin ücretlerinde bir artış vardır ama kütüphanelerin hepsinde paralel olarak bir artış değildir (Erünsal, 2015: 358). Özellikle bazı kütüphanelerin vakfiyelerinde birinci hafızı kütübün haftanın altı günü kütüphanede bulunmaları istenmiştir bu hafızı kütüplerin ek işte çalışmaları mümkün olmadığı için en çok haftalık ücret aldıkları yazılmıştır.¹¹(Erünsal, 2015: 359). Buna karşılık III. Mustafa, Bostancılar Ocağında 1767 yılında kurduğu kütüphanesinde hafızı kütüplerin sarayda’da çalıştıkları için daha düşük ücret aldıkları yazılmıştır. Ragıp Paşa ve Hamidiye Kütüphaneleri 18. yüzyılda kurulan iki önemli kütüphanede hafızı kütüp ücretleri 19. yüzyılın başlarına kadar değişmeden

¹¹ Ragıp Paşa 1762 yılında yazılan vakfiyesinde birinci hafızı kütübün 120 akçe ücret aldığı yazılmıştır (VGMA.82, S.6)(Erünsal, 2015: 359).

devam etmiştir (Erünsal, 2015: 359). Genelde hafızı kütüplerin ücretleri vakfiyede yazılmıştır. Vakıfnamelerinde ücreti yazılmayan hafızı kütüpler genelde hayır sahiplerinin kütüphaneye yapılan bağışlardan ödenmektedir. Ücret almadan çalışan hafızı kütüplere “hasbi hafızı kütüp” adı verilmektedir (Erünsal, 2015: 360).

-Hafızı kütüb yamağı

Hafızı kütüplerin yamağı olarak seçilen kişiler,bir kaç kütüphanede vardır. Hafızı kütüpe yardımcı olarak seçilen kişiler önemli kütüphanelde çalıştıkları bilinmektedir.

3.6.4 Katibi kütüp

Katibi kütüp ismi ile kayıtlı en eski belge II. Murad tarafından Edirne’deki vakıflarına ait muhasebe defterinde bulunmaktadır. Katıby kütüp, hafızı kütüp için çalışan bir personel olduğu biliniyor. Muhtemelen katiblik ortaya çıktıktan sonra kanuni süleyman döneminde katibi kütüp olarak değişmiştir. Daha sonra katibi kütüp görevine süleymaniye camisinde ve bu görevlilerin veziriazam tarafından seçildikleri yazılmıştır. Yine katibi kütüblük görevi süleymaniyeden 100 yıl sonra Turhan valide sultan yeni camide görmek mümkündür. Burada katibi kütübün görevi ödünç verilen kitapların isimlerini yazmak ve kayıda geçirmek olduğu yazılmıştır. Burada katibi kütüplerin görevlerinde değişiklikler olduğu görülmektedir (Erünsal, 2015: 369).

3.6.5 Mücellid

Kütüphaeneleri vakfeden kişiler tarafından kitapları tamir ve bakımı ve yenilemesini yapmak için mücellid tayin edilmiştir. Mücellid İle ilgili olan bilgilere dayanarak, merzifonda, 1417/820 yılında Çelebi cami ve medresesi için mücellid tayin edilmesi istenmiştir. Mücellid cildlerin tamiri için görevlendirilmiştir. Kayıtlara bu şekilde geçmiştir.

“ ecza-i şerife'nin ve kütüb-i fikhıyyenin cildlerini tamir için yevmi iki akçe ile mücellid olan...”(Erünsal, 1991: 8).

Eskiye ve yıpranan ciltlerin yenilenmesi ile ilgili önemli bir yazı, II. Selim'in kızı İsmihan Sultan, Eyüp'deki medresesinde 1568 yılında hazırlattığı vakfiyesinde medresede görevli mücellitlerin yeni ciltleri yapım şartlarıyla yazılara rastlamaktayız. Bununla ilgili kitaplar için yapılan yeni ciltler eski ciltlere benzer olması ve farklı yapılmaması istenmiştir.

“şart eylediler ki mürrur-ı eyyam ve şühur ile mesahif ve kütüb-i atiyetü'z zikren cildleri eskiyip tecdid olunmaklık olsa, yine evvelki cildlerin mümasil cildler ile cildlene taki teblis ve tedlîsden ve tebdîlden ba'id ola” (Erünsal, 1991: 187).

Genellikle Kur'an kitaplarının tamiri için çalışmışlardır. Fatih Devri'nde kurulan kütüphanelerde sadece Eyüp camisinde mücellid olduğu biliniyor. Bu dönemde kitapların onarımı ve bakımı için sarayın personelinden yararlı oldukları muhtemeldir. Kanuni'nin oğlu Şehzade Mehmed için İstanbul'da yapılan külliyyede Mehmed b. Ahmed in burada cüzlerin ve kitapların tamircisi olarak yazılmıştır. Özellikle ciltlerin yenilenmesi için yazılan kuralların bazılarını vakfiyelede yazılmıştır. II. Selim'in kızı İsmihan Sultan Eyüp'deki medresesi 1568 yılında mücellitlerin, yeni yapılan ciltlerin eski ciltlere benzer bir şekilde yapılmasını istenmiştir. 16. ve 17. yüzyılda kurulan kütüphanelerin çoğunda mücellid yoktur. 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın ilk yarısında Halep Feyzullah Efendi ve Osman Paşa'nın medresesinin kütüphanesi'nde mücellidin kitapları kütüphaneden çıkarmadan tamir etmesi istenmiştir. Burada rastladığımız önemli bir konu, cildi olmayan kitaplar için cilt yapımı, önemli kaynak olmayan kitaplardan mukavva olarak kullanılması istenmiştir (Erünsal, 2015: 373). Gaziantep'te 1689 yılında kurulan Alay Bey cami yakınındaki medresenin kitaplarının ciltlenmesi için kütüphanenin kurucusu Mustafa b. Mehmed el-Amidi böyle istemiştir:

“muteber olmayan dua name evrakları ve sair muteber kitaplardan olmayan evrakları mukavva idüp kitaplara cilt eyleye. Lazım oldukça yahud ol mukavva olacağı satup tamirine sarf eyleye” (Erünsal, 2015: 373).

18. yüzyılın ilk yarısında kurulan kütüphanelerin çoğunda mücellid olduğu biliniyor.III. Ahmedin hem Topkapı (1719) ve Yeni cami(1725-26) kütüphaneleri için mücellitlerden kitapları dışarı çıkarmadan tamir etmeleri istenmiştir (Erünsal, 2015: 373). 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyılın ilk yıllarında genellikle mücellitlerin az sayıda kütüphanede görevlendirildikleri görülüyor. Buna karşılık kütüphaneler eskiyen ve yıpranan kitapların yenilenmesi ve onarılması için bir miktar para ayırdıkları muhtemeldir (Erünsal, 2015: 375).

19. yüzyılın başlarında Mehmed Ali Paşa tarafından Kavala’da kurulan kütüphanesinin vakfiyesinde, eskiyen ve yıpranan kitapların toplanması ve vakfın gelirlerinden bir kısmı bu kitapların tamiri için kullanılması istenmiştir (Erünsal, 2015: 374) (VGM.580.S.275).

3.6.6 Bevvab ve müstahfız

Bevvab kütüphanelerin kapısını belirli saatlerde açıp kapatan kişiye verilen addır. Genellikle hayır kurumlarında kapıcı bulunmaktadır. Kütüphanelerin müstakil yapılara geçtikten sonra ortaya çıkmıştır. Farklı ek görevler alarak genelde ismi değişimlere uğramıştır. Kütüphanenin korumasından görevli bevvablar “müstahfız ve bevvab” adı verilmiştir. Bazı kütüphanelerde kitapların bekçiliğini yaptıkları bevvablara Bekç-i kütüb adı verilmiştir (Erünsal, 2015: 375). Genellikle kütüphanelerde bir bevvab vardır. Zengin koleksiyonları olan kütüphanelerde birden fazla bevvab olması muhtemeldir. Nur u Osmaniye kütüphanesinin altı müstahfızı ve üç bevvabı vardır (Erünsal, 2015: 376).

Kütüphanelerin geceleride emniyette olması için geceleri nöbetçiler tayin edilmiştir. Kütüphanelerde biri büyük, ikincisi küçük odalar, geceleri muhafazların kalması için yapılmıştır. Bu sadece ragıp paşa kütüphanesinde görülen bir durumdur (Cunbur,1962: 20).

3.6.7 Ferraş

Kütüphanelerin müstakil bir yapıya sahip olduktan sonra ortaya çıkan ferraşlık görevi, daha çok kütüphanenin temizliği, kütüphaneye gelen okuyucular için minderleri ve üzerinde oturdukları hasırların düzenlenmesi gibi görevleri olduğu biliniyor. Bu görevli ile ilgili çok bilgi bulunmamakla birlikte, I. Mahmud ve Veziriazam Köse Mustafa Bahir Paşa tarafından yeniden düzenlenen Süleymaniye camisinin vakıf kaydında, ferraşın yukarıda bilinen görevleri dışında, kütüphaneye gelenlerin elindeki kitapkarıda kontrol etmeleri istenmiştir. Vakfiyelerde yazıldığına göre III. Ahmed döneminde Topkapı sarayı(1719), Ayasofya(1740), Fatih(1742), Süleymaniye(1751-1752), Nuruosmaniye(1755) ve Bostancılar Ocağı(1767-1768) kütüphanelerinde birden fazla ferraş görevli olduğu bilinmektedir (Erünsal, 2015: 377).

3.6.8 Tamir ve bakım personeli

Kütüphane binasının onarm ve bakımı için farklı kütüphanelerde, Su yolcu, Marangoz, Meremmetci veya tamirci kurşuncu ve sedefçi olarak adlandırılan çalışan personel müstakil kütüphanelerde görevli olduğu bilinmektedir (Erünsal, 2015: 378).

4.VAKIF KURUMU MÜHÜRLERİ VE KİTAPLARIN KORUNMASI

4.1 Mühürler

Mühür kelimesi Türkçeye Farsça'dan geçmiştir. "Hatem" kelimesi Türkçede Mühür anlamında kullanılmıştır ve Aramiceden Arapçaya ve Türkçeye geçmiştir. Daha sonraki dönemlerde özellikle Osmanlı'da Mühür önemli bir yere sahip olmuştur (Kut and Bayraktar, 1984: 11-13). Mühürler en eski dönemlerden beri bir gelenek olarak devam etmiştir. Uzun bir dönemde taş, maden ve başka malzemelerden yapılmıştır. Genellikle değerli madenler ve taşlardan ve mücevherlerden yapılmıştır. Ama yinede basit malzemelerden yapılan mühürlerde vardır. Mühürlerin yapım malzemeleri çok geniş olmayarak, altın, gümüş, bronz ve pirinç den yapılmıştır. Bu malzemeler uzun bir zaman kullanılabilmesi ve dayanıklı olduğu için seçilmiştir ve oval, daire, köşeleri kesik dikdörtgen ve kare şekillerinde yapılmıştır. Mühürlerin üstünde çeşitli hatlar kullanılmış bunlardan en yaygın olarak görülen sülüs, talik, nesih, reyhani ve divani olarak biliniyor(Tali, 2013: 196-197) (İşbilir Aydın, 2007: 29). Özellikle 16. ve 17. yüzyıl mühürcülüğün en parlak dönemi olarak bilinmektedir(İşbilir Aydın, 2007: 16). Mühürlerin önemsenmesi iki önemli nedenden kaynaklanmıştır: birincisi gücü ve devleti gösteren bir sembol olması, ikincisi bir tılsım veya doğüstü güç olarak görülmesi. Güç ve devleti gösteren mühürler, padişaha veya halifeye ait olan mühürlerdir. Bunun yanında mühürler bazen tılsım anlamında'da bilinmektedir ve koruyucu veya şifa verici bir güç olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda kişisel veya kurumsal kullanımın yanında, şifresel ve tılsım anlamında bir kullanımı'da vardır. Bu anlamda mühür ve mühür basımı otorite ve güç gösterisi yanısıra, kötülükten, hastalıktan ve zarar görmekten koruyucu bir etken

olarak kullanılmıştır (Gruber, 2012: 4). Bu gelenek insan oğlunun yerleşik hale geçtikten sonra mühürlerin belge doğruluğunun göstergesi yanısıra, taşıyanı koruyan veya şans getiren bir amulet gibi kullanıldığı bilinmektedir (İşbilir Aydın, 2007: 16).

Mühür kullanımının ilk dönemleri Muhammed Peygamber ile birlikte başlamıştır ve genellikle yüzük şeklinde olan mühür “Hatem” kelimesiyle anılmıştır. Bu mühür peygamber tarafından Sasani ve Bizans’a yazılan mektuplarda, üzerinde “Tanrının elçisi” , “Tanrı tarafından gönderilen” anlamında cümle yazıldığı bilinmektedir ama mühür günümüze ulaşamamıştır. Bu mührüre ait tek örnek, Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan bir parşömen üzerine basıldığı eserde görülmektedir (Gruber, 2012: 6) (Kut and Bayraktar, 1984: 11-13).

Daha sonraki dönemde kullanılan mühürler arasında hem kullanım açısından hemde yapısal anlamda farklılıklar ve benzerlikler vardır. Mesela Safevi Dönemi’nde yapılan şahıs mühürlerinin genellikle peygamberin yüzüyü gibi gümüşten yapıldığı bilinmektedir. Bu mühürler şahıs isimleri barındırıp, genellikle otoriter bir baskı uygulamak için önemlidir. Safevi dönemi mühürlerinin en önemli farkı yüzük şeklinde olmalarıdır. Bir dikey çubuk üzerinde taşınan mühürün altında tutmak için bir delik vardır. Bu deliklerden ipe geçip, kayb olmaması için asmak mümkündür. Bu dönemde yapılan mühürler daha çok süslemeli oldukları, Arapça örneklerle kıyaslandığında anlaşılmaktadır. Genellikle “Ali” ismi veya onun lakapları ile yazılan mühürler görülmektedir. Bu yazıların ardında, “Ali” ve onun mucizevi gücü inancı vardır (**Şkl:4.1**) (Gruber, 2012: 2-3).

Şekil:4.1 Al-sabah koleksiyonuna ait bir Safevi mührü (Gruber, 2012: 2).

Bu inancın yanında, mühürlerin sahibi, bunları kendi üzerlerinde taşımak veya elbiselere basmaları gelenek olarak bilinmektedir. Özellikle ilk dönemlerde mühürler çok çeşitli olarak “Dar-al İslam” ’da yapılmıştır. Osmanlı’da da bu gelenek sürdürülmekteydi. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde 17. yüzyılda İstanbul’da çeşitli hakkak¹² ve mühür yapımından bahsetmiştir. Taş ve gümüşten yapılan mühürlerin genelde Kur’an ayetleri ve çeşitli geometrik şekilleri vardır. Özellikle çok bilinen mühürler arasında Hz. Muhammed’in mührü¹³ ve Hz. Süleyman’ın mührü olduğu biliniyor ve üzerlerinde, tanrının isimleri yazılan çeşitli isimler yer alır. Daha sonra mühürler bir grafik tasarım veya sanat objesi olarak önemsenmiş ve 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar, Osmanlı kitap ve kumaşlarında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Osmanlının önde gelen kişileri tarafından özel yazılı elbiseler ve kitapların çok beğenilmesi ve ilgi görmesi, bu gelişmede önemli rol oynamıştır. Bu ilgi sonucunda mühürler bir obje konumundan özel tasarlanan ve simgesel bir anlam taşıyan nesneye geçişini sağlamış ve çeşitli kullanıma ulaşmıştır. Bu kullanım amaçların biri, koruyucu ve şifa verici özelliğidir. Bazen bu

¹² Hakkak anlamı mühürü kazıyıp işleyen kişi anlamında kullanılmıştır. Bu kelime taş kazıyanlarada verilmiş bir isimdir (Gruber, 2012: 23).

¹³ Hz. Muhammed’in mührüne “ mührü nubuvvet” adı verilmiştir.

mühürlerin baskısı olan elbiseleri giymek veya mühürleri kendileriyle taşımak yine korunma amaçlı olduğu bilinmektedir. Güçlü bir inançla devam ettirilen bu geleneğin, mühürleri gören veya taşımanın kişilere olumlu bir etki bıraktığı düşünülmektedir. Osmanlı'da koruyucu gücüne inanılan en önemli ve bilinen mühür Hz. Süleyman'ın mühürüdür. Evliya Çelebi'nin yazdıklarına göre bu mühürü duvar yapımında kullanılmış ve taş ve tuğlanın üzerinde bile bir koruyucu sembol olarak görmek mümkündür. Koruyucu elbiselerde de yine 6 kollu yıldızın içinde bu mühürü görmek mümkündür (Şkl:4.2) (Gruber, 2012: 2-6).

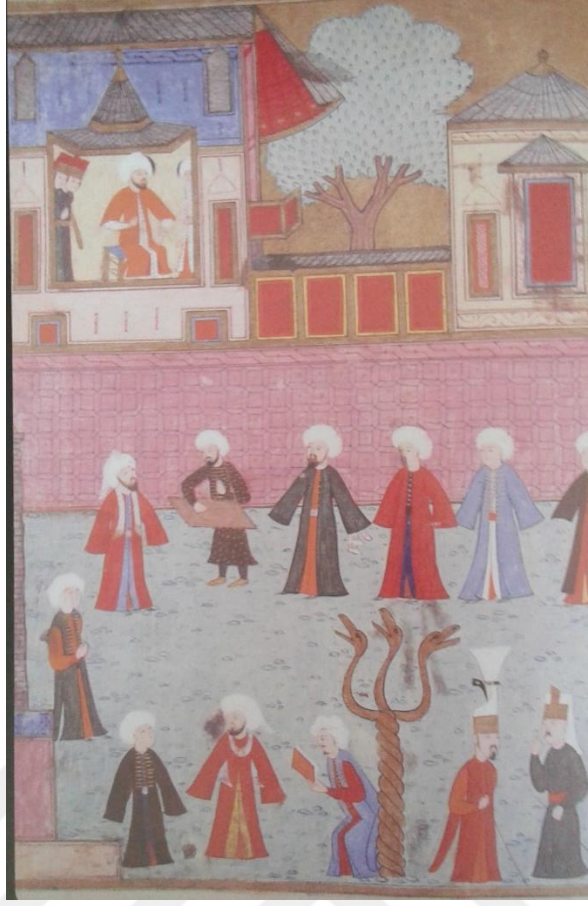

Şekil:4.2 Mühürleri saklama keseleri: (Ceddi, 2003: 123).

4.2 Mühürlerin Çeşitleri

Mühürlerin farklı çeşitlerini görmek mümkündür. Yuvarlak, beyzi, oval, altıgen, armudi gibi adlandırılan çeşitli şekiller vardır. Mühürleri genellikle cepte veya bir kese içinde boyuna asılarak taşınır. 17. yüzyılda hakkaki sanatı en parlak dönemini yaşamıştır (Ceddi, 2003: 123). Osmanlı döneminde hakkaklık gelişmiş ve çok işlevi olan bir meslekti. Evliya Çelebi Seyahat namesinde IV. Murad (1623-1640) İstanbul'da hakkakların 3 dalda Firuze, Yeşim ve Akik taşı üzerinde çalışdıkları ve bunlardan en önemli ve meşhur isimlerinden “Üveys Karnı” olduğu biliniyor. Bu dönemde 105 hakkak 35 dükkan'da çalışan olduğu yazılmıştır (Ceddi, 2003: 580).

Osmanlı mühürlerinde Farsça ve Arapça yazılar görmek mümkündür, bunların gelişmiş yazı biçimiyle öne çıkan örnekleri vardır ama bazen yazı hatalarında olduğu görülebilir.

Şekil:4.3 Hakkakların geçişi (Ceddi, 2003: 581).

4.3 Mühürlerin Yapımı

Osmanlı dönemi'nde hakkaklar esnaf loncalarına bağlı olarak guruplara ayrılmış bir meslek dalı olarak biliniyor. Evliya Çelebinin anlatımlarında “ Esnaf-ı hakkakan” kazıcılar esnafı anlamında kullanılmış ve pirleri hakkak “Abdullah Yümnî” nin adı geçmiştir. “Esnaf-ı mühür künan” mühür yapan esnaf ismiyle tanıtılmış ve pirleri Hazreti Osman olarak biliniyor ve bu kişiler genellikle vezirlerin mühürlerini kazıdıkları bilinmektedir. Üçüncü kısım “Esnaf-ı mührü-künanı simü heyakil” “gümüştten heykeli mühür hak eden” esnaf anlamında kullanılmış ve gümüş mühür ve tılsimat kazıyan başka bir esnaftır. Şahıs mühürlerinde bazen isim yazılmadan koruyucu özelliğine inanılan bazı ibareler yazıldığı görülmüştür. Koruyucu dualar tılsımlı sözcükler, bu yazıların yazılan kitabın, belgenin veya eşyanın yazılan yazının hayırlı olması, sağlıklı kalması kötülükten

ve nazardan korunması ve imza yerine geçen mühürler kullanılmıştır. Bu gelenek Osmanlı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Bu yazıların yanısıra, “Beduh” isimleri veya “Ebcet” hesabıyla yazılan mühürlerin kullanıldığı bilinmektedir (Gruber, 2012: 23).

Şekil:4.4 Mühürlerin taşınma şekli (Ceddi, 2003: 126).

Yazma eserlerin genelde 1A yüzünde birden fazla mühür görmek mümkündür. Bu mühürlerden birinin vakıf mührü olması mühtemeldir. Yazma eserlerdeki mühürler cilt, tezhip, minyatür, yazı v.b gibi yazmanın önemli unsurlarından oldukları biliniyor. vakıf mühürleri, vakıf yapan kişiler tarafından kitaplara basılır. Bazen bu mühürlede vâkıfın şartları da yazılmıştır. Bu mühürlerde yazılan yazılar zaman içinde klişe haline gelmiş ve vâkıfın mesleği, adı, babasının adı, vakfın tarihi, kitabın nereye vakfedildiği, nerde kullanılması istendiği şartları yazılmıştır. Mühürlerin genellikle Arapça, Türkçe ve Farsça olduğu biliniyor.

Mührün bir yazının farklı yerlerinde tekrar olarak basılması, özellikle İlhanlılar döneminde, yazının çeşitli bölümlerinin onaylanması anlamında kullanılmıştır. Daha sonra bu gelenek değişmiş ve mühürler sadece birkez basılmıştır. Altın damgaları genellikle finansal ve iktisadi konulu yazılarda kullanıldığı biliniyor. Bu mühürler yazılı sayı ve rakamların yanında bu yazıyı tasdik etmek için kullanılmıştır. Timur mührünü mektupların sonunda, Karakoyunlu ve Akkoyunlu padişahlar üst sağ köşede, tuğranın altında ve bazende yazının sonuna basmışlardır (Ceddi, 2003: 220).

Padişahlar önem verdikleri kişilere mektup yazdıklarında, mührü sayfanın arka bölümüne bastıkları bilinmektedir. Bazı yazılarda padişahın mührü yanında önemli başka kişilerin mührü bulunmaktadır. Bunlar bazen yazının şahitleri veya tasdikcileri olabilir (Ceddi, 2003:227).

Mühürler özel keselerde saklanıp, kullandıktan sonra başka kimse tarafından kullanılmaması için kese mühürlenip sandığa konulurdu. Mühürlerin kağıda daha okunur çıkması için kağıdın nemli olması istenirdi (Şkl:4.4).

Bazen mühürlerin yazısında şiiresel bir yazı kullanılmıştır. Yazılı belgelerin üzerinde tarihlere göre bazı mühürlerin çok uzun süre kullanıldığı bazısının sadece kısa bir dönemde ve bir kaç belge ve yazıda kullanıldığı görülmektedir (Porter, 2017: 8). Padişahların birden fazla mühürlerinin olması yaygın bir gelenek olarak görülmektedir.¹⁴ Bu mühürlerin en önemlisini boynunda taşımakta oldukları bilinmektedir. Kütüphaneye ait mühürler, padişah mühürlerinden sonra en sıklıkla görünen mühürlerdir (Porter, 2017: 9).

¹⁴ Şardene göre I. Şah Süleymana ait 4 farklı padişah mührü aynı dönemde kullanılmıştır (Porter, 2017: 9).

Sahaf mührleri veya mücellid mührleri kitapları yenileyip, onaranlar, şiraze dikişini ve cilt yapımın, varakklar ve sahaflar tarafından yapılırdı. Bu kişiler yangından, nemden, kemirgenlerden ve mikroorganizmalardan hasara uğramış kitapların çevresini ve yazılarını yenileyip kaplayarak, yeni ciltlerle kitaplar korunurdu. Padişahlar sarayda çalışacak sahafların en ustalarını seçmişlerdir.¹⁵ Genelde cilt yapımı ve süslemesi, kitapların içerikleri ile uygun olması istenmiştir. kitapların ciltlerinde kitap sahibi veya yaptıranın ismine'de rastlamak mümkündür (Şkl:4.5) (Ceddi, 2003: 551).

Şekil:4.5 Sahaf mührleri örnekleri (Ceddi, 2003: 563).

¹⁵ Safevi padişahı, şah İsmailin malvarlığı yazıldığı tomar İstanbul "Topkapı saray" ında bulunmaktadır. Burada padişahın mücellitlere isimleri yazılmış ve "cemaeti mücellidin şeyh zade, zeynettin ali, saadetin müzehhip" adları geçmektedir (Ceddi, 2003: 551).

4.4 Osmanlı Mühürleri

Osmanlı'da mühürlerin genellikle yüzük şeklinde oldukları ve kullanılmadıkları zaman ipek kese içinde, boyundan asıldıkları bilinmektedir. Bu geleneğin 18. yüzyıla kadar devam ettiği bilinmektedir. Mühür genellikle “Vezir-i Azam” tarafından taşındığı bilinmektedir. Osmanlı'da mühür basımının II. Mehmed Dönemi (1444-1481)'den beri belgelerde kullanılmaya başladığı bilinmektedir. Daha sonraki ilk padişah mührü, bir yüzük şeklinde I. Selime (1512-20) ait olduğu bilinmektedir. Daire şeklinde olan bu mühür, dörtgen bir çizimi vardır ve yazısı tersten kazılmıştır ve üzerinde Arapça yazıyla “ *Tavakkultu ala Khaligi*” yazısı yazılmıştır. Sultanın ismi yazının ortasında görülmektedir. Mühürlerin üstünde yazılan tuğralar ile ilgili Topkapı Sarayında bulunan III. Ahmed'e ait mühüründe görülmektedir. Bu dönemde tuğra yazısı ayrıca mühürlerde de görülmeye başlamıştır (Porter, 2017: 11).

Sahte mühürlerin yapımı'da mühürlerin gelişimi sırasında önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Mühürlerin kullanımının başlanmasının ilk dönemlerden beri sahte mühürlerin'de kullanılmaya başlamıştır. 18. yüzyıldan sonra hakkakların mühürler üstünde adlarının yazıldığı görülmektedir (Porter, 2017: 12).

Mühürler 14. yüzyıldan önce daha çok Arapça yazıldığı bilinmektedir, 14. yüzyıldan sonra yazılan mühürler farsça veya arapça ve farsça olduğu örneklerde görülmektedir (Porter 2017:17). Bu dönemde mühürler daha çok daire şeklinde ve oval olduğu ve yazılan yazının “Nash” hattıyla yazıldığı ve genellikle mühür sahibinin adının yazıldığı yazılar vardır (Porter, 2017: 18). Daha sonraki dönemde özellikle 16. yüzyıldan sonra yazılan yazı “Nastalîk” olarak değişmiştir. Bu yazı alt satırdan üst satıra doğru okunmaktadır. Mühürlerde tarih yazımı 14. Yüzyılın sonlarından beri görülmektedir (Porter, 2017:20).

Osmanlı mühürleri özellikle vakıf mühürlerinde yasal bir ritüelin göstergesi olarak kullanılmış ve vakıf kurumunun en kısa ve net göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu mührün ayrıca koruyucu etkisi olduğuna inanılır. Bu gelenek Osmanlı'nın zengin kültürel geçmişi yanısıra, vakfeden kişinin isteklerini içermektedir ve genelde tanrı için korunması ve geleceğe aktarılması istenmiştir (Gruber, 2012: 6). Çok eski dönemlerden beri kullanılan mühürler yetki ve mülkiyet belgesidir. En eski mühürleri Mısırda papirüsler üzerinde görmek mümkündür. her kültürde önemli bir yere sahip olan mühürler özellikle batıda, okuma ve yazmanın yaygınlaşması ile birlikte önemi azalmıştır. Şahıs Mühürlerin yerini zaman içinde imzalar almıştır. Buna karşılık doğuda mühürler, imzadan daha önemli bir yere sahip olmuş ve imzayı tevsik etmek için kullanılmıştır. En eski Müslüman mührü Mısır Fatihisi ve Valisi "Amebin al Asa" ya aittir (Kut and Bayraktar, 1984: 11-13). Mühürler önemli ve değer verilen eşyalar olduğu için kaybedilmemesi önemli bir konuydu ve genellikle sahipleri öldüğü zaman onlarla birlikte gömülürdü (İşbilir Aydın, 2007: 15). Bu mühürler genellikle sahipleri tarafından özel keselerde taşınırdı. Padişahların mühürleri¹⁶ saltanatlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Her padişahın kendine özgü bir mührü vardı ve sultanlar değiştiğinde mühürlerde değişiyordu. Genellikle Osmanlı padişahları, mühürlerini imzaları ve tuğra şeklinde 3-4 tane yaptırmışlardır. Bu mühürlerin birini kendi yanlarında ve diğer "Mühr-i Hümayun" veya "Hatem-i Şerif" adı verilen mühürleri Hasodabaşına veya Hazinedara verilir. Bu gelenek ikinci meşrutiyet (1908) yılına kadar devam ettiği biliniyor (Kut and Bayraktar, 1984: 11-13). Osmanlı mühürleri genel olarak 4 başlık altında toplanıp araştırılabilir.

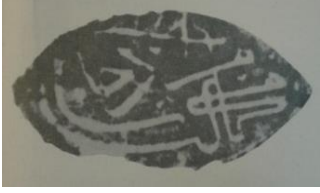

- 1- Şahsi mühürler
- 2- Resmi mühürler
- 3- Makam mühürleri
- 4- Tılsımlar, Sanat ve Bilim mühürleri

¹⁶ Osmanlı ve İranda padişah mühürleri "Mühr-i Hümayun" adı ile anılır (Ceddi, 2003:551).

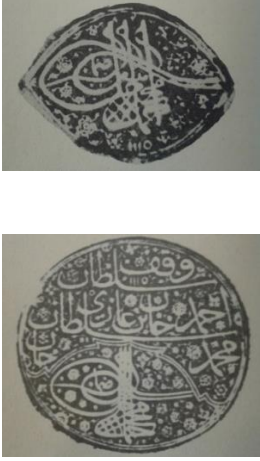
Resmi mühürlerin, makam veya kurumlara bağlı olarak kullanıldığı biliniyor, Şahıslara ait olan mühürler “Zat ismi” ile de tanımlanabilirken, vakıf ve tılsım mühürleri olarak kullanım amacına göre mühürler kullanılmıştır (Tali, 2013: 196-197).

Osmanlı döneminde mühürlerin yazıyı temsil eden ve hukuki açıdan bağlayıcı özelliği vardı. Mühürlerin imza yerine kullanıldığı’da bu dönemde görülmüştür. Daha yakın dönemlerde mühür ve imza birlikte kullanılmış ve bu gelenek günümüze kadar ulaşmıştır. Mühürlerin çeşitli bir yapım Şekilleri olsada, genellikle Şahıs mühürleri, kişinin inancına ve bağlı olduğu dine dayalı olduğu görülmektedir. Mühürlerin boyutları 14-25 cm aralığında olmuş ve küçük boyutlu olmalarının ekonomik aı yanısıra, peygamberin mhrnden daha küçük olmasına zen gösterilmiştir. Bu geleneği padişahların bile srdrdğu görülmüştür (Gruber, 2012: 24). Mühürler Osmanlı döneminde bir kaç çeşit yapıldığı ve farklı kişiler tarafından taşındığı bilinmektedir. Her padişahın birkaç mührü olup biri devlet hükümdarlarına gönderilen belgelerde kullanılması için padişahın yanında taşınırdı, ikinci mühür vekilinde veya veziriazam’da, kullanma yetkisi ile birlikte taşınır, ncs HasodabaŐı ve Harem Haznedarı olan kadına’da bir mühür verilirdi (İŞbilir Aydın, 2007: 43). Hammer’a göre Osmanlı’da en önemli mühür Sadrazam’da bulunmaktadır ve bunu bir iple boynundan geçirip, göğsünün üzerinde taşımaktadır (Hammer, 1999: 10).

Tablo-4.1 Şahıs Vakıf Mühürleri Tablosu

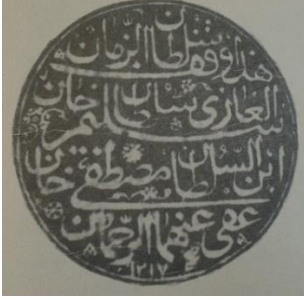

	II. Mehmet-Fatih (1444,1451-1481)	Faith kütüphanesi 1474 yılında kurulmuş ve kütüphanesi mihrabın iki tarafında yer almıştır. Burada ilk dönemlerde 800 yakın kitap olduğu muhtemeldir (Kut,Bayraktar1984:17).	oval
	II. Bayezid-veli (1481-1512)	İstanbul'da II. Bayezid tarafından vakfedilen bir kütüphane yoktur ama, padişah için hazırlanan kitapları ve okuduğu kitapların ilk ve son sayfalarına kendi mührünü bastığı ve kitabın ismi ve yazarın ismini kendi el yazısıyla kitapta yazdığı görülmektedir (Kut,Bayraktar1984:21).	oval
	I.Selim Yavuz (1512-1520)	İstanbul'da vakıf kütüphanesi veya koleksiyonu olmayan yavuz'un adına "selimname" ler yazılmıştır. iki mührü olduğu biliniyor (Kut,Bayraktar1984:22-23) Mührün üstünde yazılan yazılar "Tevekküli'ala haliki Sultan selim şah" "benim güvenim yaradanımadır" anlamına gelen Arapça yazı yazılmıştır	Oval daire

		2. Mühründe “ <i>Selim Şah Bin Bayezid Han El-muzaffer daima</i> ”	
	I.Süleyman Kanuni (1520-1566)	Süleymaniye Külliyesi içinde yer alan, “Süleymaniye kütüphanedesi” I. Mahmut(1730-1754) döneminde 1751 yılında kurulmuştur. Vakıflar genel müdürlüğü arşivinde bulunan vakfiyede, hafızı kütüb ve katib-I kütüb personelinin veziri azam tarafından seçilmesi şart konulmuştur (Kut,Bayraktar1984:24).	oval
	III. Murad (1574-1595)	Bu mührü çok sayıda kitapta rastlamak mümkündür ama İstanbul’da adına kurulmuş bir kütüphane yoktur (Kut,Bayraktar1984:26).	oval
	I. Ahmed (1603-1617)	Sultan I.Ahmed tarafında İstanbul’da içinde 1618 yılında kurmuştur kütüphane’de kitaplar daha sonra Kütüphanesine ve daha sonra Süleymaniye kütüphanesine nakledilmiştir. Mührüde yazılı olan ibare: “ <i>Ahmed şah bin Mehmed han</i> <i>El muzaffer da’ima</i> ” (Kut,Bayraktar1984:28).	oval

	<p>III. Ahmed (1703-1730)</p>	<p>Sultan III. Ahmed döneminde İstanbul'da beş kütüphane inşa edilmiştir. Raşidi tarihinde belirtildiğine göre, nadir eserlerin memleket dışına çıkartılması yasaklanmıştır.</p> <p><i>“Men-i bey'i kütüb be- tüccar-ı etraf İstanbulda olan sahhaf taifesi tama-I hamları sebebiyle bi- nihaye kütüb-I mu'tebereyi etraf u ek-nafa belki memalik-I osmaniye'den haric ba'zı aher memleetlere gönderiup İstanbul'da kütüb-I nefisenin kiletine ba-iş olmağla ilm-I şerifin indirasını muktezidir, diyü diyar-I ahere ticaret vechi üzre min ba'd kitab gönderilmek hususi men'olınmak babında asitane-I sa'adet ka'im-makamı ve İstanbul kadısı ve gümrük eminine hitaben emri ali işdar olarak...”</i> (Kut,Bayraktar1984:29).</p> <p>III. Ayasofya camisi ve Laleli kütüphanelerinde III.Ahmed'in mühürüne rastlamak mümkündür (Kut,Bayraktar1984:29).</p> <p>Mühürler üstünde yazılan yazılar</p> <p><i>“Vakf-I sultan ahmed han bin gazi</i></p> <p><i>Sultan Mehmed han 1703</i></p> <p><i>Ahmed şah bin Mehmed han</i></p> <p><i>El-muzaffer da'ima”</i></p> <p>2. Mührü</p> <p><i>“Ahmed şah bin Mehmed han</i></p> <p><i>El-muzaffer</i> <i>da'ima”</i> (Kut,Bayraktar1984:28).</p>	<p>Oval daire</p>
---	---	---	-----------------------

	<p>I. Mahmud</p> <p>(1730-1754)</p>	<p>Mühürde yazan ibare:</p> <p><i>“Elhamdü lillahi llezgi hedana li haza ve ma küнна li nehtediye levla en hedanallah</i></p> <p><i>vakf-I Mahmud han bin Mustafa şah el muzaffer da-ima”</i></p> <p><i>“Allaha hamdolsun. eğer Allah bizi doğru yola itmeseydi biz doğru yolu bulamazdık”</i> (Kut,Bayraktar1984:31).</p> <p>Ayasofya Kütüphanesi, Ayasofya Camisi içinde 1740 yılında kurulmuştur. Padişahın vakfından sonra, Galatasaray Kütüphanesinden bazı kitaplar buraya getirilmiş. Bu dönemde Ayasofya Cami içindeki kütüphaneden sonra, Fatih Cami yanında ve Galatasarayı içinde kütüphane kurulmuştur (Kut,Bayraktar1984:34).</p>	<p>daire</p>

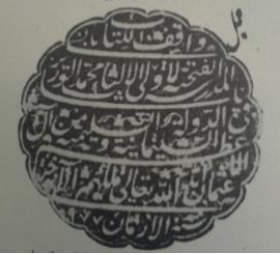
	<p>III. Osman (1754-1757)</p>	<p>- Bu dönemde Nur u osmaniye kütüphanesinin inşasına başlanması önemli bir gelişmedir.</p> <p><i>“Elhamdü lillahi llezgi hedana li haza ve ma künnâ li nehtediye levla en hedanallah Osman han binMustafa şah</i></p> <p><i>El-muzaffer da-ima”</i> (Kut,Bayraktar1984:35).</p>	<p>daire</p>
	<p>III. Mustafa (1757-1774)</p>	<p>-Vakf-I Mustafa şah bin ahmed han salis</p> <p><i>el muzaffer da'ima</i></p> <p>Laleli kütüphanesi 1702-3 yılında kurulmuştur. Buradaki kitapların bazıları III.Mustafa, bazıları III.Selim tarafından vakfedilmiştir (Kut,Bayraktar1984:37).</p>	<p>daire</p>
	<p>I. Abdülhamid (1774-1789)</p>	<p>Hamidiye Kütüphanesi, hamidiye külliyesi içinde bu dönemde yapılmıştır.bu kütüphane 1780 yılında yapılmıştır.</p> <p><i>“Elhamdü lillahi llezgi hedana li haza ve ma künnâ li nehtediye levla en hedanallah vakf-I abdül-hamid han bin ahmed han el-muzaffer da'ima”</i></p>	<p>daire</p>

	<p>III.Selim</p> <p>(1789-1807)</p>	<p>-“<i>Haza vakfu sultani’z zaman el-gazi sultan selim han ibn sultan Mustafa han afa’anhuma er-rahman</i> “</p> <p>“<i>Bu Zamanın sultanı, Sultan Mustafa oğlu Gazi Sultan Selim han’ın vakfidır. Allah o ikisini affetsin</i>”</p>	<p>Daire</p> <p>kare</p>
		<p>Bu dönemde Laleli Caminin yanında laleli medresesinde III. Mustafa’nın kitapları vardır ve kitaplarda her iki padişahın mühürleride vardır (Kut,Bayraktar1984:41)</p> <p>2. Mühür</p> <p>“<i>Selim han bin Mustafa şah</i></p> <p><i>El muzaffer daima</i>”</p>	
		<p>3. Mühür</p> <p>“<i>Selim han bin Mustafa han</i></p> <p><i>El muzaffer daima</i>”</p>	
		<p>“<i>Tevekküli’ ala haliki</i>” nin anlamı “<i>benim güvenim beni yaradanadır.</i>” Bu dönemde Sultan III.Selimin annesi Mihrişah Sultan tarafından kütüphanede III.Selimin Mürü basılmıştır (Kut,Bayraktar1984:43).</p>	

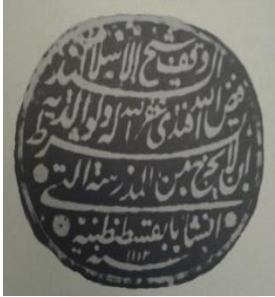

	<p>II. Mahmud (1808-1839)</p>	<p>-“Mahmud bin 'abdü'l-hamid han <i>El-muzaffer da'ima</i>”</p> <p>Sağ üst: <i>adil</i></p> <p>“Min kütüb-I mühendishane-I humayun der- hasköy”</p> <p>“hasköy’de mühandisahane-I humayun kitaplarından.”</p> <p>Bu kütüphane faith cami ders hocalarından ve vefa lisesi hocalarından tirovalı Mehmet efendinin vakfettiği kitaplar vardır ve II. Mahmudun mührü kitaplarda vardır (Kut,Bayraktar1984:45).</p>	<p>damla</p>
---	--	--	--------------

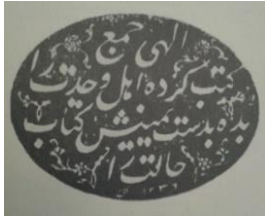
	<p>Turhan Valide Sultan, IV. Mehmed’in annesi</p>	<p>-“Turcu Rahmete Rabbiha’s –Subhan Validetü s-Sultan Gazi Mehmed Han 1072- 1661” “yüce allah’tan rahmet umar Gazi Mehmet Hanı’in annesi”</p> <p>kitaplarını Eminönü yeni Camiye vakfettiği kitaplard görülmektedir (Kut,Bayraktar1984:52).</p>	<p>daire</p>
---	---	--	--------------

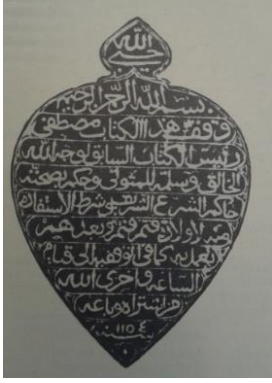

	<p>III. Sultan Ahmed in annesi, Gülnuş Emrullah Valide Sultan</p>	<p>-“<i>Valide-I sultan ahmed han-salis1124-1712</i>”</p> <p>“<i>III.Sultan Ahmed hanın annesi</i>”</p> <p>III. Sultan Ahmed in annesi, Gülnuş Emrullah Valide Sultan, Üsküdar’da yaptırdığı cami Cedid Valide camisine kitap vakfetmiştir. (Kut,Bayraktar1984:54).</p>	<p>daire</p>
	<p>Mihrişah sultan</p>	<p>“<i>Kad vakafat haza'l-kitab</i> <i>Mihrişah Sultan Ümmü Emiri'l</i> <i>Mu'minin Sultan Selim Han</i> <i>Bi-şerti en la yuhraca'an hizaneti</i>”</p> <p>“<i>bu kitabı müminlerin emiri Sultan Selim han'ın annesi Mihrişah Sultan kütüphaneden çıkarılmamak şartıyla vakfetmiştir.</i>” (Kut,Bayraktar1984:57)</p>	<p>daire</p>

		<p>Ibrahim Paşa, Kanuni Sultan Süleyman döneminde ikinci sadrazam olarak biliniyor. Rüstem Paşa, yine Kanuni'nin Sadrazamı ve kızı Mihrimah Sultanla evlenmiştir Rüstem Paşanın kütüphanesi, Mahmud Paşa camisinin yanında yapılmıştır (Kut,Bayraktar1984:68-69).</p> <p>1. <i>“Be-müht-i hatem-i hatm-i nübüvvet kez reh-i tazim</i></p> <p><i>Şud ez can bende-i sultan süleyman şah Ibrahim”</i></p> <p>2....<i>Bi'l-meliki'l-ilah...rüstem'abdullah tarih-i 944-1537-8</i></p>	daire
	<p>Ünlü Osmanlı sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa, sultan II. Selim döneminde, Eyüp'da medrese kurmuş ve buradaki kitaplara eşi sultan II. Selim'in kızı, İsmihan Sultanın mühürü basılmıştır (Kut,Bayraktar1984:70).</p>	<p><i>“vakıfu'l kitab bani'l- medreseti'l- fethiyye li-uli'l elbab Mehmed paşa el-vezirü'l-a'zam fi'd-devleti's- süleymaniyye ve's-selimiyye min ali Osman ebedellahu ta'ala mulkehum ila ahiri'l-ezaman 977 1569”</i></p> <p><i>“kitabın vakfı osmanoğullarından süleymaniye ve selimiye devletinde veziriazam ve fethiye medresei'nin banisi olan veziriazam devlet adamı Mehmet paşa'dır. Yüce allah onun mülkünü dünya durdukça var etsin”</i></p>	daire

	<p><i>Köprülü Mehmed paşa, köprülü kütüphanenesi İstanbul'da kurulan ve ilk müstakil binaya sahip olan kütüphane olarak, bu konuda yeni bir değişim yaratmıştır (Kut,Bayraktar 1984:77).</i></p>	<p><i>-“vakf-I köbrili Mehmed paşa sene 1072-1661”</i></p>	<p>daire</p>
	<p><i>Şehid Ali Paşa.Sultan. Ahmed döneminde sadrazam ve sultanın kızı ile evli olduğu bilinmektedir. Şehzade cami tarafında 1715 yılında bir kütüphane inşa ettirmiştir. Bu dönemde bu vezir tarafından alınan önemli bir karar dışarı kitap çıkarılmaması olmuştur (Kut,Bayraktar1984: 86).</i></p>	<p><i>-“mimma vakfahu el-vezir eş-şehid ali paşa rahimetu'llahu ta'ala bi-şerti en la yuhraca min hizaneti 1130-1718”</i></p> <p><i>“ Vezir Şehit Ali Paşa (yüce allah onu esirgesin)'nın kütüphaneden çıkarılmamak şartıyla vakfettiklerindedir”</i></p>	<p>daire</p>

	<p style="text-align: center;">Şeyhülislam mühürleri</p> <p>Fezullah Effendi 1637-1703 İstanbul'da inşa ettirdiği kütüphanesinde, kitapların çıkarılmamak şartıyla vakfetmiştir ve bu konu mühürün üstünde yazılmıştır. Burada Fezullah Efendinin oğlu Murtaza Efendinin de mühürü vardır (Kut,Bayraktar1984:102).</p>	<p>-“<i>Vakafa şeyhül-islam es-seyyid fezullah effendi gafara'llahu lehu ve li-valideyhi bi-şerti en la yuhraca mine'l-medreseti'lleti enşa'aha bi-konstantiniyye</i>1112-1700”.</p>	<p>daire</p>
	<p>Ak Mahmud zade Es Seyyid Zeynel Abidin 1667-1750 Sultan II. Mahmud döneminde, karısı Saliha Hatunun vakfettiği kitapların Zeynel Abiding Effendi tarafından mühürlenmiştir (Kut,Bayraktar1984:104).</p>	<p>-“<i>vakafa haza'l-kitab el-merhum</i></p> <p><i>Ak Mahmud-zade es-seyyid Mehmed zeyne'l-abidin efendin bi-şerti en la yuhraca min hızanetihı</i></p> <p>1167-1751”</p> <p>“<i>bu kitabı merhum ak mahmut-zade seyyit Mehmet zeyne'l-abidin effendi, kütüphanesinden çıkarılmaması şartı ile vakfetti</i>”</p>	<p>daire</p>

	<p>kazasker mühürleri</p> <p>Molla Çelebi kütüphanesi Fındıklıda yapılmıştır ve mührün üstünde yazıldığına göre evladına ve evlatlarının evlatlarının nesline ve sonrada ulemaya vakfetmiştir (Kut,Bayraktar1984:118).</p>	<p>-“mine’l kütübi’l-mevkufa’ala evladi’l vakıf ve evladi evladihi leyse lehumu’l niyabetü ve’l-kaza neslen be’de neslinsumme’ale’lulema”.</p> <p>“ vakıfın evladına ve onların evlatlarına, evladının nesline vekalet verilmemek üzere nesile ve sonra da ulemaya vakfedilen kitaplardan”.</p>	daire
	<p>Kadızade burhaneddin koleksiyonundaki kitapları şehzade cami içinde bulunan kütüphaneye vakfetmiştir. Bu vakıf mührü çok sade bir şekildedir (Kut,Bayraktar1984:142).</p>	<p>-“vakf-I burhane’d-din effendi”</p>	daire
	<p>Halet Effendi, birçok görevde bulunmuş ve Paris elçiliğininde yapmış Galata mevlevihanesinde bir kütüphane yaptırmış ve kütüphanenin ilk vakfiyesi 19. yüzyılın ilk yıllarına ait olduğunu gösteriyor. Bu vakıf mührü farsça ve şiir dileinde yazılması diğerlerinden farklı olan bir konudur (Kut,Bayraktar1984:147).</p>	<p>-“ilahi cem-’I kütüb-kerde ehl-I vahdetra bidih bedest-I yemineş kitab-I haletra. 1236-1820”</p> <p>“ ilahi kitap toplayan vahdet ehlinin (halet) inin kitabını sağ eline ver.”</p>	oval

	<p>Mustafa effendi reisül küttab (ölüm 1749) tarafından toplam 1216 kitap, 1203 yazma, 13 basma kitap vakfedilmiştir (Kut,Bayraktar1984:183).</p>	<p>-“<i>hasbiya'llah bismi'llahir-rahmani'rahim vakfa haza'l kitab Mustafa reisü'l-küttabi'-sabık li-vechi'llahi'lhalika ve sellemehu li'l-mütevelli ve hakemehu bi-sıhhatihi hâkimü2ş'ser I's şerif bi-şerti'l istifadeti minhu li evladihi fesümme fesümme ve ba2dehum lyu2melu bihi kemafi'l-vakfiyeti ila kıyami's sa'ati ve ahza'llahu meni'sterahu ve ba'ahu. qq54-q741</i>”.</p> <p>“Allah bana yeter. Bu kitabı sabık reisülküttab Mustafa effendi mütevelliye teslim etti. Şeriat hâkimi onun doğruluğuna hükmetti. Evladının ve soyundan daha sonra gelenlerin ve onlardan sonra da kıyamet gününe kadar vakfiyedeki gibi amel olunmasına şartıyla vakfetti. Onu satan ve satın alanların allah yüzünü kara etsin”.1163-1749</p>	<p>damla</p>
	<p>Anadolu ve Rumeli mühürleri</p> <p>Abdu'r-Rahman ibn Ahmed Emin es-Sirozi tarafından vakfdilen kitaplar Serezden gelmiş ve sandıklarda Sultan Ahmed camisinin mahfilinde toplanmıştır. Daha sonra Süleymaniye kütüphanesine nakledilmiştir (Kut,Bayraktar1984:202).</p>	<p>-“<i>vakafa haza'l-kitab es-seyyid Abdurrahman ibn ahmed emin es-sirozi ve şarta taşarrufeha li-a'lemi evladihi batnen ba'de batnin ve esteizü billahi ta'ala ini'nkaraza'l ilmu'anhum yadu'a fi kütüb-hane-I siroz ve yutala'a fiha ve ceruhu'aleyhi bi-fazilihi ta'ala 1237-1821</i>”</p> <p>“bu kitapları Abdurrahman ibn Ahmed Emin Sirozi vakfetti ve neslinden nesile evlatlarının en bilgisinin</p>	<p>oval</p>

		<i>kullanmasını, Allah saklasın neslinin tükenmesi halinde Siroz kütüphanesin 'ne konması ve orada mütalaa edilmesini ve Allah'ın fazlıyla sevabın kendisine olmasını şart koştu”</i>	
	Vakf-ı kütüphane-ı Süleymaniye (Kut,Bayraktar1984:216).	-“ <i>Vakf-ı kütüphane-ı Süleymaniyye</i> ”	kare
	Ahmed Cevdet alim ve devlet adamı olan kitaplarının bir kısmını Bayezid devlet kütüphanesine vakfetmiştir (Kut,Bayraktar1984:220).	-“ <i>Ahmed Cevdet</i> ”1312-1895	daire
	Şeyh Vefa(Kut,Bayraktar1984:230).	-“ <i>Mühr-i Vefa</i> ”	oval

4.5 Vakıf Mühürleri

Vakıf mühürlerinin yapım amaçları, vakfedilen eserlere basılmaktır ve bu amaçla yapılmıştır. Bu mühürlerde vakfeden kişinin adı, bazı örneklerde babasının adı, mesleği ve ne maksad ve hangi şartlarla, kitapları vakfettiği ve tarih yazılmaktadır. Padişahlara ait olan vakıf mühürlerinde vakıf kelimesinin yanında ayetlerde görülmektedir (Kut and Bayraktar, 1984: 12).

Padişahın vakıf mühürleri, birkaç şekilde görülür.

1. Padişahın mührünün (Tuğra) yanına vâkıf kelimesi ve üstüne ayet eklenir. Genellikle ayet “Araf” Suresinin 43. Ayetinden yazılır.
2. Padişah mührünün üst tarafına vakfeden kişinin adı yazılır.
3. Padişahın vâkıfı olduğunu bildiren bir vakıf mührü ayrıca basılır (Kut and Bayraktar, 1984: 11-13).

Mühürlerin genellikle mürekkep veya balmumu ile kağıt veya basılacak yüzeyde kullanıldıkları biliniyor. Mühürler için, mühür mürekkebi denilen bir mürekkep kullanıldığı bilinmektedir ve bu mürekkep muhtemelen “isten” yapılmıştır ve kuru olarak kullanılırdı. Daha sonra ıslak parmakla alınarak mührü sürülür ve ayrıca basılacak olan kağıt’da nemlendirilir ve daha sonra mührün üstünde olan mürekkep kuruduktan sonra kağıda basılırdı. Mühürlerin kağıda düz çıkması için ters kazındıkları bilinmektedir. Balmumu ile basılmak istenen mühürler için, yanan mum kağıda dökülür ve mum soğuduktan sonra mühür basılırdı (Ceddi, 2003: 216). Kitap mühürleri’de yine şahıslar ve Padişahlar tarafından kullanılmıştır. Bazen kitapları mühürlemek için özel mühürler kullandıkları biliniyor. Vakıf mühürleri, kitaplar ve kütüphanelerde görülen mühürlerdir. Bu mühürlerde genellikle vakıf yapan kişinin adı yazılmıştır (Ceddi, 2003: 376-377).

Vakıf mührüleri kitaplar dışında başka vakfedilen eşyalar üzerinde basılmıştır bunların bir örneği, çini kaselerde görülebilir (Şkl:4.6) (Ceddi, 2003: 226).

Şekil:4.6 vakıf mührü, vakfedilen bir kase üzerine basılmıştır (Ceddi, 2003: 226).

4.6 Tasahüp Mührüleri Ve Temellükler

Temellük anlamı, bir malın kullanım hakkını şahıslara, mülkiyeti Allaha ait olmak üzere, başkasının mülkiyetine vermek (temlik) mülkiyetini almak (temellük) anlamındadır (Akbulut, 2009: 65). Temellük yazıları kil tabletlerde ortaya çıkmış ve daha sonra devam etmiş bir gelenektir. Mezapotamyanın geleneklerine göre yazılan tabletlerde "kolofon"¹⁷ adı verilen bu yazılar yazının bittiği anlamına gelen ve kil tabletlerin üstünde yazının bittiğini gösteren bir yazıdır. Genel olarak bu yazılarda hatırlatma satırı, tabletin numarası, tabletin ait olduğu serinin başlığı, tabletteki satır sayısı, tabletin hangi prosedüre göre yazıldığı, orjinal kaynağı, kâtibin adı, tabletin sahibinin adı, tabletin yazılmasını istediği kişinin adı, kimin denetiminde yazıldığı, kopya üretiminin amacı, katibin tabletin gelecekteki durumu hakkında dilekleri, beddua, kutsama ve dualar,

¹⁷ Kolophon

tabletin yazıldığı tarih, tabletin düzeni ve fiziksel özellikleri yazılmıştır (Alkan, 2007: 23).

Mühürlere kazınan tasarım temsili bir şekilde birey ve tanımlayıcıyı gösteren bir semboldür. Genellikle sahibi ve görevi ile ilgili önemli ipuçlarına sahiptir. Burada üstünde durulan en önemli nokta aidiyeti göstermektir ve genellikle mühürün sahibiyle örtüşmesi istenmektedir (İşbilir Aydın, 2007: 35).

Yazılan yazının veya kitabın ilk sahibi, yazarı olarak bilinmektedir. Genellikle el yazımları kitaplarında, ilk sayfada veya yazının kenarı “zahriye” adı verilen bölümde, yazar adı veya yazının kimin isteği tarafından yazıldığı, yazının yazıldığı tarih ve mekan ismi yer almaktadır (Şkl:4.6 ve 4.7)

Temellük göstergesi olarak mühürlerin kullanıldığından söz edildi. Bu mühürlerin üzerinde genellikle kısa bir şekilde mühür sahibinin ismi yer almaktadır. Yazılan isimlerde genellikle kişiler için aynı sıfatlar kullanılmıştır, tanrının kulu veya hizmetçisi anlamına gelen “Abdullah” çoğu mühürde görülmektedir. Tanrıya güvenen ve inanan anlamında kullanılan başka sıfatlar yinede çok kullanılan sıfatlar arasındadır. Bu sıfatların yazılmasında genellikle kişilerin adlarından yola çıkarak çeşitli örnekler oluşturulmuştur. Temellük yazıları veya mühürlerinin çoğunda mal sahibi kişinin ismi dualar ile birlikte anılmıştır. Vakfedilen kitaplar içinde “vakıf mührü” basıldığı ve bazen büyük harflerle “vakf” "وقف" kelimesi yazılmıştır. Bu yazılan bilgiler genelde aynı şekilde klişe olarak hazırlanmıştır (Gacek, 1987: 90). Bazen vakıfname yazıları başka kişilerin eline geçmiş, silinmiş veya karalanmıştır (Şkl:4.8).

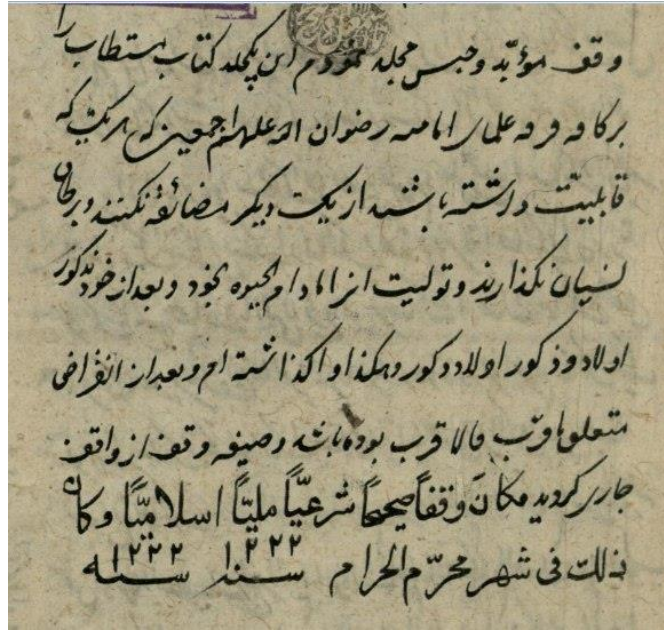
1. Besmele veya hamdele veya herikisi
2. Vâkfin şartları
3. Vakfeden kişinin(vâkıfın)ismi
4. Vakfedilen şeyin niteliği, yapı, yer, köy, kitap
5. Vakfin gelirinin nerede kullanılması istendiği
6. Vâkıfın şartları

7. Vakfedilme tarihi¹⁸
8. Vakfın şahitlerinin isimleri

Şekil:4.8 farklı temellük kayıt örnekleri (Gacek, 1987: 91).

¹⁸ Tarih yazısı kısa bir şekilde rakamlar ve yazının yazıldığı ay ise hicri ayların ilk veya son harfleri yazılarak kısaltılmıştır (Gacek, 1987: 89).

Şekil:4.9 Mülkiyet yazısı örneği: kitabın sahibi kendinden sonra vakfettiği kitapları çocuklarına devrettiğini açıklayan bir yazı. (Gacek, 1987: 91).

Bu arada silinen ve geri alınan mühürler veya vakıf kayıtlarında vardır. Şah Abbas tarafından Şeyh Sefi Türbesine vakfedilmiş kitapların ilk sayfasında yazılan vakfiye yazısı, bu kitapları yağmalayan Ruslar tarafından kapatılmıştır. Bu kitaplar daha sonra Türkiye'ye getirilmiştir (Jafarian özel koleksiyonundan bir örnek).

Şekil:4.10 Silinen vakıf yazıları örneği (<https://commons.wikimedia.org>).

4.7 Tescil Yazıları

Zahriye bölümünde vâkıf tarafından yazılan, kitapları hangi şartlarla vakfettiği yazılır, iran kitaplarında örneklerinde, araştırılan örneklerde, kitabın emanete verilmemesi, üzerinden kopya edilmemesi, bulunduğu şehirden dışarı çıkarılmaması, sadece kütüphanede okunması ve tek bir yaprağının bile ayrılmaması, kiraya verilmemesi ve hiçbir koşulda satılmaması istenmiştir ve yazılmıştır (Yegane, 2015: 6). Buna benzer yazıları Osmanlı mühürlerinde de rastlamak mümkündür. Vakıfnameler genellikle Hamdele ve Besmeleyle başlayıp daha sonra vakfın ismi yazılır. Bazen vakfın şer'îye kuralları çerçevesinde hazırlanması için bir Şer'îye Meclisi kurulduğu bilinmektedir. Daha sonra vakfiyenin şer'î esaslara göre yönetilmesi için "Mütevelli" tayin edildiği biliniyor. Mütevelli genellikle iki kişi olduğu muhtemeldir. Vakfiyenin sonunda vakfın bozulmaması, vakfeden kişinin vakfı kendi gönül rızası olarak yaptığı ve bulunan şahitlerin imzaları yer alır. Daha sonra yazılan vakfiyeler bölgenin kadısı tarafından onaylanması için imzalanıp, mühürlenir. Buna "Tescil yazısı" adı verilir ve genelde vakfiyenin başında Arapça ve noktasız yazılarla yer alır (Şkl:4.9)(Cunbur, 1962: 5).

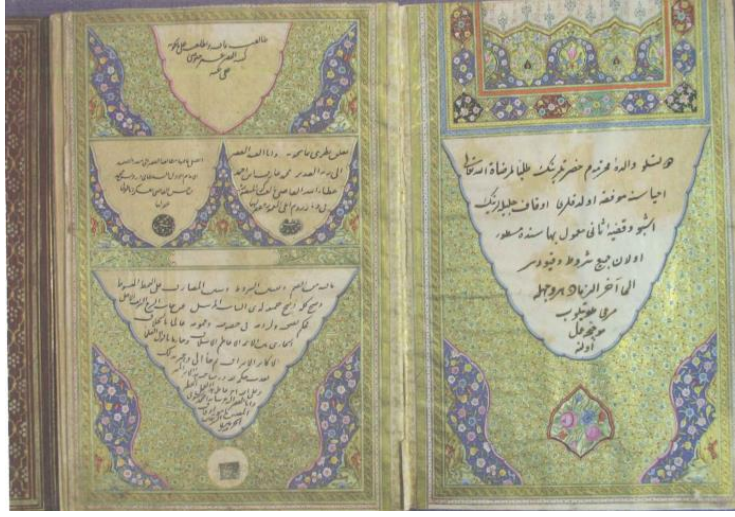
Özellikle vakfiyelerde söz edilen kütüphanelerin kuruluş amaçları, kütüphanelerin kurucularının kitapları koruyup, okumak isteyen kişilere ulaşmasını bildirmişlerdir (Şkl:4.10,4.11).

Vakfiye kitabı örneği:

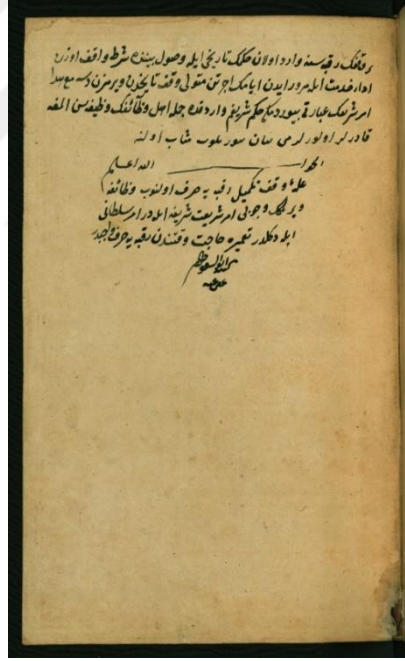

Şekil:4.11 Süslemeli Bismillah yazısı hayvan ve bitkisel motiflerle süslenmiştir.

Sultan Osman III. Mührü ve tescil yazısı vardır. Ayrıca İbrahim Hanif vakıf mührü vardır (thedigitalwalters.org).

Şekil:4.12 Mihrişah Sultanın vakfettiği eserler için hazırlanan vakfiye
(YoltarYıldırım, 2011: 892).

Şekil:4.13 Kitapların zamanında tamir edilmesine ilişkin bir yazı.

(<http://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W591/description.html>).

4.8 Tılsım Yazıları Ve Mühürleri

Tılsımın kelime anlamı itibari ile esrarlı bir kuvvet taşıdığına inanılan bir şey, canlı veya cansız bir çare olarak biliniyor. Tarih boyunca gelişmiş bir kavram ve günümüzde'de var olan bir anlamdır. Bugün hala uygulanmakta olduğu biliniyor. inançların devamı ve etkisinin sürdürülebilmesi için kullanılan mühürler ve tılsımlı mühürler, insana güç ve kuvvet veren doğa üstü bir inanç göstergesidir. Doğa üstü güçlere inananlar, geleceği tahmin etmek veya istediği birşeyi çağırmak, kelimeler, rakamlar veya harfler içeren yazıları genelde bronz üzerinde hakkaklar tarafından kazanmıştır (Ceddi 2003:392). Özellikle Türkler arasında önemli bir yere sahip olan yazılı tılsımlar, küçük kuranlar veya muska halinde bir kadife veya deri kesenin içinde veya altın ve gümüş kutular içine konulmuştur. Boyunlarından asıldıkları, savaşlarda veya uzun yola çıkan kişiler tarafından koruyucu olarak kullanılmıştır. Özellikle kuaranın bazı ayetleri özel olarak kullanıldığı biliniyor. türk askerlerin hepsi, bu tür koruyucu kuran veya yazıları taşıdıkları yazılmıştır (Şkl:4.14) (Khalili, 2003: 43).

Şekil:4.14 Tılsımlı yazılar arasında, tomarlar önemli bir yere sahiptir. Bu yazılar rulo halinde hazırlanıp, küçük bir yerde saklanması mümkün olan yazılar halinde hazırlanmıştır (Khalili, 2003:47).

Bu yazıda, kitaplar ve belgelerde koruma amaçlı yazılan dualar, şekiller ve rakamlar'dan bahsedilmektedir. Bu yöntem yer darlığı veya esere gizem katmak için kısaltılması makbuldür. Bunların arasında harfler, kelimeler veya sayısal karşılıkların(Ebcad) rakamlarının kullanıldığı bilinmektedir (Perk, 2010: 9). Tılsım mühürlerinin üzerlerinde

taşıdıkları yazı, sayı, harflerden dolayı birbirlerine benzedikleri bilinmektedir. Üzerlerinde kişisel bilgiler bulunmamaktadır, dini yazılar ve anlaşılmaması istendiği için şifreli ibareler ve şekiller vardır. Bu şifreli yazılar bir şekil içinde hazırlanıp, yazıldıkları için büyük ölçülü oldukları görülmektedir. Çok çeşitli formları ve şekilleri vardır. Üzerindeki yazı basıldığında düz çıkması için ters kazanmıştır. Özenle işlenen bir işçiliğe sahip oldukları bilinmektedir (Perk, 2010: 25).

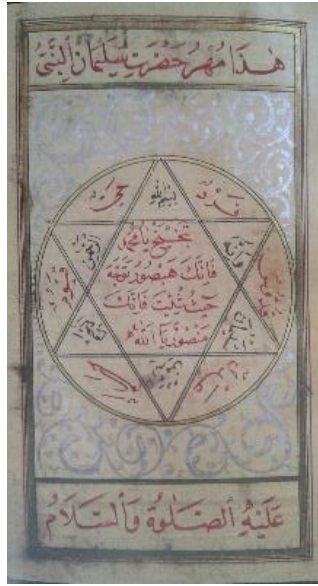
4.8.1 Tılsım mühürlerinde işlenmiş konular

-H.Z. Fatmanın eli

Tasavvuf'ta "âli aba" adı verilmiş ve peygamberin Hz. Ali kızı Fatma ve Hasan ve Hüseyini abasının altında toplamış, bu durum açık bir el ile sembolize edilmiş ve Hz. Fatma'nın "eli" olarak bilinen bu elin kişiyi kötülüklerden koruduğuna inanılır. Ayrıca sahibine sabır ve sadakat getirdiğine inanılır (Perk, 2010: 25).

-Mühr-i Süleyman

Süleyman peygamberin mührüne verilen isimdir altı köşeli bir yıldız şeklinde tasarlanan bu mühür, rivayetlere göre cennetde Adem'e verilmiş olduğu, daha sonra Hz. Süleymanın sağ parmağına takılmış ve kırmızı bir taşı olduğu bilinmektedir. Bu mührün talihsizliklerden ve kötülükten koruduğuna inanılır (Perk, 2010: 25). Eski mitolojiye göre Hazreti Süleymanın gücü yüzüyünden ve mühründen gelmekteydi. Birgün Süleyman denizen kıyısında durmuş ve denize girmek ister, elindeki yüzüyü çıkarır ve bir hayali yaratığa verir, sudan çıktıktan sonra yüzüğü bulamaz ve hayali yaratık Süleymanın yerine padişah olur ve Süleymanın padişahlığını kimse kabul etmez. Bir gün Süleyman sudan bir balık yakalar ve yüzüğünü balığın karnından bulur (Şkl:4.15) (Ceddi, 2003: 77).

Şekil:4.15 Hz. Süleymanın mührü (Ceddi, 2003: 58).

-Allah'ın güzel isimleri-esma-ı hüсна

Allah'ın nasıl bir varlık olduğuna dair, özelliklerini, niteliklerini, hangi vasıflara sahip olduğu ve olmadığı özellikleri yazılmıştır. Bu sıfatlar genellikle 99 tane olduğu bilinsede, daha fazla kelime vardır. Allah'ın güzel isimleri anlamına gelen “Esmâ-ı hüсна” genelde açıkça yazılmış veya ebced hesabıyla'da çokca kullanılmıştır (Perk, 2010: 26).

-Ayetlerin yazılması

Bakara suresi 255. Ayet, Bakara Suresinin 137. Ayeti, Al Imran Suresi'nin 2. Ayeti, Buruc Suresi 11. Ayeti, Enbiya Suresini 69 ve 107 ayeti, An'am Suresi 13. Ayeti, Fatiha Suresi, Fetih Suresi 1 ve 3. Ayeti, İbrahim Suresi'nin 46. Ayeti, Esra Suresinin 82. Ayeti, Kadir Suresinin 5. Ayeti, Kalem Suresinin 51. Ve 52 ayetleri, Kevser Suresi, Nar Suresi, Neml Suresi30 ayeti, Meryem Suresi 1. Ayeti, Meryem Suresi 2. Ayet, Saaf Suresi 13. Ayet, Saffat Suresi79.109.120.130. ayetleri, Şura Suresi1.ve2. ayetleri, Yasin Suresi1.Ve 2. V2e 58. Ayetleri, Zümer Suresi 73. Ayetlerinin son cümleleri (Perk, 2010: 31).

-Din büyüklerinin isimlerinin yazılması

Peygamber, Hz. Muhammed, Resullullah, Allah'ın elçisi ve habibullah, Allah'ın sevdiği dostu Hz. Adem safiyullah, Allah'ın seçtiği kul, Hz. Nuh Neciyullah, Allahın sırdaşı, yanısıra başka kişilerin isimleri veya lakapları yazıldığı bilinmektedir.

Besmele esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla Kur'anın 1. Suresi fatihanın 1. Ayeti (Perk, 2010: 31).

-Dört büyük meleğin isimleri

Melek kelimesi haberci ve kuvvet anlamında olduğu biliniyor. Israfil, Azrail, Mikail, Cebrail isimlerini taşıyan melekler vardır. Bu isimler bazı mühürlerde görülmektedir (Perk, 2010: 31).

İslam dünyasında tılsımlı mühürler, koruma amaçlı veya şans getirici olarak kullanılmıştır. Tılsımlı mühürler farklı formlarda yapılmış ve tanrının isimleri, meleklerin isimleri veya eshab-i kehf isimleri, ebced rakamları ve harfler görülmektedir (İşbilir Aydın, 2007: 29).

-Ebced

Arapça alfabedeki her harfin sayısal değerinin karşılığıdır. Bu sisteme dayanarak rakamsal değerleri yazıya çevirmek ve harfleri rakamlara çevirmek mümkün olduğu için önemlidir. Bu hesaplara "Ebced hesabı" veya "Hisab-ı cümle" adı verilmiştir (Perk, 2010:32). Ebced rakamları alfabetik sayılar, kelimeler ve cümlelerin sayısal değerlerini hesaplayarak, bir tür şifreleme ve anlam çıkarmaya dayanır (Ceddi, 2003: 39). Ebced hesabı özellikle tarih düşmeye veya bir isim veya kelimeyi kısaltarak rakamlarla anlatmak ve yazmak için kullanılmıştır. Bu özelliğinden dolayı şirlerde ve edebi yazılarda kullanıldığı görülmektedir özellikle din büyüklerinin isimlerinin çok kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlıda özellikle padişahların kullandığı tılsımlı elbiselerde ebced

hesabı veya özel olarak tasarlanan ve yazılan yazılara rastlamak mümkündür (Şkl:4.16) (Gruber, 2012: 23).

Şekil:4.16 Tılsımlı elbiseler

[http:\(www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2015/arts-islamic-world-115223/lot.315.html\)](http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2015/arts-islamic-world-115223/lot.315.html).

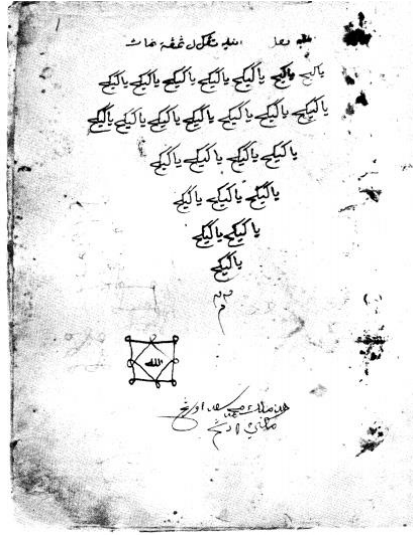
4.8.2 Kebikec

Yazılı eserler çeşitli yollardan koruma çabalarından biride bitkilerden yardım alarak gerçekleşmiştir. Bu bitkiler arasında hem doğal olarak etkisi kanıtlanmış ve hemde zaman içinde bir tılsımlı isim olarak kullanılan kebikec bitkisi vardır. Kebikec bitkisinin doğal olarak bir mantar karşıtı bitki olduğu araştırmalar sonucunda anlaşılmıştır (Şkl:25). Mantarlar özellikle kağıt ve kitaplar gibi yazılı kaynaklara zarar veren ve onları zaman içinde yokeden mikroorganizmalar oldukları biliniyor. kebikec gibi başka farklı bitkilerinde mantar karşıtı etkisi araştırılmıştır. Hurma ağacının kabuğundaki liflerinde bu mikroorganizmalara karşı bir barrier oluşturduğu ve koruma kalkanı gibi olduğu bilinmektedir. Bu gibi sonuçlar doğal bitkilerin, özellikle hassas olan yazılı eserlerde nasıl yan etkisi olmadan bşr koruma işlevinin olduğunu açıklamıştır. Bu bilgiler özellikle eski

zamanlardan beri bilindiğinden yazılı kaynaklar ve organik olan malzemeleri mikroorganizmalardan korumak adına “kebkecin” çok kullanıldığı biliniyor. Bu bitki kurutulup öğütüldükten sonra, yaprakların arasına yerleştirilmiş veya sayfalara yazı yazılmadan bu bitkinin suyuyla yıkandığını anlatılmaktadır. Zaman içinde bu işlem unutulmuş ve sadece bitkinin ismi hafızalarda kalarak, bu isim bir tılsım ve koruyucu anlamında kitapları ve yazıları yok olmaktan korumak anlamında yazılmıştır. Kebkec kelimesinin birden fazla sayfalara yazılması veya ya kebkec bu yazıyı koru gibi cümleler, yazılı eserlerin bazılarında rastlamak mümkündür (Şkl:4.17) (Şkl:4.18) (Rabani and Azadi, 2014: 105) (Perumal and Wheeler, 1997:12).

Şekil:4.17 Botanik bilimi kitabında Kebkec bitkisinin çizimi (Rabani and Azadi, 2014: 105).

Şekil:4.18 kebikec kelimesinin tekrarlanarak yazılmış bir kitabın ilk sayfasından örnek (Gacek, 1986:53).

5. SONUÇ

Osmanlı Dönemin'den yazılı belgeler ve kitapların günümüze ulaşımında etkili faktörler Kitabın yapısal özellikleri, genelde kitabı korumak ve bozulmaları en düşük seviyeye indirmesi için tasarlanmıştır. Sertap bölümü kitabın sayfalarının aşınması ve kıvrılmasını önler, aynı zamanda kitabı tamamen kapanmasını sağlayarak, sayfaların havayla temasını en aza indirir. Sayfaların hava ve nemle bağlantısı azaldığında küf ve mikroorganizma oluşması zorlaşır ve böcek gelişimide ortadan kalkar (Somer, 2016: 260). Koruma açısından kağıdın yapım malzemesi ve liflerin hazırlanması ve dövülmesi, ve kağıt üretiminde kullanılan yöntem önemlidir. Kağıdın temasda olduğu malzemeler, aher, mürekkep, boya, yapıştırıcı, cilt ve mahfaza gibi hepsi önemli bir etken olarak bilinmektedir. Bu faktörlerin yanında, yazılı belgeler özellikle kitapların kullanmaya bağlı olarak aşınmaları önemli bir yıprama etkisidir. Özellikle kitaplar ve önemli yazılarda seçilen malzemeye dikkat edilmesi ve özen gösterilmesi, Bunu vurgulamak için özel deriler aylarca işlenerek kitapların ciltleri için kullanılması veya çeşitli süslemeli mukavvalardan yapılan ciltler kullanılmıştır. Ayrıca kitapları, kitap kurtlarından korumak için, geleneksel yöntemlere başvurulduğu, bazen yapıştırıcıya şap, teneker veya tütün suyu ilave edildiği bilinmektedir (Somer, 2016: 263). Yazılan Kur'an kitapları için titiz bir şekilde malzemenin ele alınması, Osmanlı dönemi'nde önemli bir bilgidir. Kağıtların hazırlandığı liflerin çok dövülmeden uzun liflerle hazırlanması, onların neme bağlı çekişmelere karşı dayanıklı olmalarına neden olmuş ve madensel katkı maddesi katılmadığı için, zaman içinde asitleşme sorunu yaşanmamıştır bunun yerine kağıtlara doğal bir alkali madde olan kireç katılmış ve asit oluşumunu engellemiştir (Somer, 2016: 263).

Özellikle cild yapımı saray tarafından önemsenmiş ve mücellitlerden eskiyen ve yıpranan ciltleri yenilemeleri istenmiştir. Özellikle bu konuda, mücellidler ve hafızı kütüplerin önemli rol oynadıkları ve mücellitlerin hafızı kütüplerden daha eski bir tarihten beri özellikle kitapların ciltlerinin onarımı ve yenilenmesi için çalıştıkları bilinmektedir. Yinede kitaplar mehfezelerde, belgeler tahta veya mukavva kutularında ve fermen ve beratlar kuburlar içinde ve antlaşmalar atlas keseler içinde korunduğu bilinmektedir (Genç ve diğerleri, 2010:31). Vakıf kütüphanelerin gelişimi sonucunda kütüphanede kitapların korunması önemli bir konu olarak gelişmiş, kitapların korunarak hizmete sunulması ve araştırmak isteyen insanlarına yararlı olmaları vakıfnamelerde istenen en önemli şart olarak tekrarlanmıştır. Özellikle kitapların vakıflar sayesinde önemli sayıda korundukları veya istinsaha alınıp sayı olarak çoğaltıldığı bilinmektedir. Özellikle vakfetmek için yazılan ve hazırlanan nefis eserlerin sipariş edildiği, kitap sanatlarının ve kitap sanatlarına bağlı olan başka sanatların geliştirdiği vakıf kurumları sayesinde gelişen bir sanat dalı olduğu bilinmektedir. Kitap sanatlarının ayrıca saray tarafında önemsenerek geliştiği önemli bir gerçektir. kütüphanelerin ve vakıf kütüphanelerin gelişimi yazılı eserlerin korunmasında önemli bir merkez haline gelmiş, çoğu zaman bir onarım atölyesi olarak kullanılmış ve mücellitlerden veya hafızı kütüplerden kitapları kütüphanede onarmaları veya ciltlerini yenilemeleri istenmiştir. Bu doğrultuda kitapların okunmak için bile ödünç verilmemesi, kütüphanelerin kitapların kayp olmaması için aldığı bir önlem olarak görülmelidir.

Vakıf kütüphanelerinde çeşitli yöntemlerle kitapların korunması önemsenmiş ve basılan mühürler ve yazılan temellük yazıları veya vakfiye şartları önemsenmiş ve bir gelenek haline gelmiştir. Bu mühürler veya yazılar kitabın nereye ve kime ait olduğunu göstererek, alınan yere geri dönüşümünü kolaylaştırmıştır. Özel şahıslara ait olan kitaplarda'da bu mühürler veya yazıları görmek mümkündür. Eski zamanlardan beri tılsımlar ve şifreli yazılar özellikle halk arasında veya padişahlar için önemli olmuş ve korumacı veya güzel ve olumlu talih veya şans getirici olarak kullanılmıştır. Tılsımlı yazılar kitapları korumak içinde kullanıldığı özellikle kitapların ilk sayfalarında yazılan yazılarda görülmüştür.

Yazılı belgelerin gelişiminde en önemli katkı sağlayan faktörlerden bir diğeri “varraklar” olarak bilinen meslek gurubudur. Bu kelime kitapçılık alanında kullanılan “kitap satan” veya “kopyalama işlemini yapan kişi” anlamında kullanılmıştır (Salimgandomi, 2008: 241) Daha detaylı bir açıklamada, varakların kitapları onardıkları, yazıları düzelttikleri ve kitapları kopyalayayıp satan kişiler, toplumda önemli bir yere sahip oldukları bilinmektedir. Bazen hattatlar, varraklık işinide üstlenerek, kopyaladıkları kitapları sattıkları bilinmektedir (Salimgandomi, 2008: 240). Varrakların kitapların korunmasındaki rolünün, mevcut asıl nüshaların korunması ve ödünç işleminde kopyalanan nushaların ödünç verilmesi ile bağlantılı olarak biliniyor. Varrakların üstlendiği bu önemli göreve bu önemli detay özellikle kitapların çokca kopyalandığı dönemlerde İspanya ve Mısırda rastlanılmaktadır (Salimgandomi, 2008:241).

Hat sanatçılarının geçmiş hat sanatına yeniden ilgi duymaya başlamaları da, eski kitaplara ve yazmalarına ilgi uyandırmaya başlamış ve özellikle Şeyh Hamdullah (15. yy) Ahmet Karahisari (15. yy) ve Hafız Osman (16. yy) önemli hat sanatçılarından sonra, eski el yazma kitaplar onarılmış veya tezhip yapılmıştır (Khalili, 2004: 78). Sonuç olarak kitap sanatları ve kitapların günümüze ulaşmasında farklı tarihi gelişmelerin ve geleneklerin etkisinin büyük bir pay sahibi olduğu görülmektedir. Bu gelenekler, özellikle bir toplumda gelişmemiş farklı toplum ve kültürlerden birbirini etkilemiştir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, İ (2009). Vakıf kurumu mahiyeti ve tarihi gelişimi. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 9(16):21-36
- Aktan, A (1988). Osmanlı vesikalatında kullanılan kağıt, kalem, mürekkep ve namelerin teşhizi. Ankara üniversitesi ilahiyat tetkikleri dergisi. sayı 8.
- Alkan, N (2007). “Anadolu’nun ilk kütüphaneleri”, 38. İCANAS, uluslararası asya ve kuzey afrika çalışmaları kongresi. Ankara.
- Alpay, M (1990). “Değişen Kütüphane Anlayışı ve Münif Paşa”. Kütüphane Dünyası Yarına Bağlayan Köprü içinde. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- Altay, A (2015). The libraries in the ottoman state. journal of Balkan libraries union.vol.3.no 2.
- Anameriç, H (1967). Osmanlılar’da kütüphane kültürü ve bilimsel yaşama etkisi, “Türk kütüphaneciliği dergisi”.
- Anameriç, H (2006). İstanbul köprülü yazma eser kütüphanesi. “Türk kütüphaneciliği dergisi”.
- Anameriç, H (2012). Osmanlılar’da kütüphane kültürü. Nevşehir. Ankara üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi bilgi ve belge yönetimi bölümü. 48. kütüphane haftası 28 Mart.

- Aslam,M.S,Ghoudhary,B.,Uzair,M.,Ijaz,A.S (2012).The Genus RANUNCULUS: A Phytochemical and Ethnopharmacological Review, “International Journal of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences”, Vol 4. ISSN- 0975-1491
- Aydın,B (2010). İstanbul kütüphaneleri tarihine dair araştırmalar. 38. İCANAS, uluslararası asya ve kuzey afrika çalışmaları kongresi.Ankara.
- Barrow.w.j (1992). El yazmaları ve belgeler bozulmaları ve onarımları. Çeviren: neslihan uraz. Türk kütüphaneciler derneği istanbul şubesi yayınları no:14.
- Bayraktar, N (1966).İstanbuldaki vakıf kütüphaneler ve süleymaniye kütüphanesi,25 Eylül 1966 yılında T.K.D üçüncü kurultayında okunan bildiri. Türk kütüphaneciliği, vol 15.iss.3.134-138.
- Berk, S (2003). Osmanlı tılsım mühürleri, büyü ve sanat dergisi. Bahar. Sayı:29.
- Binark, İ (1975). eski kitapçılık sanatlarımız.anlara.kazan türkleri kültür ve dayanışma derneği yayınları.
- Bozcu, F (2010). Osmanlı sarayında sanatçı ve zanaatçı teşkilatı ehl i hiref, uzmanlık tezi. T.C.kültür ve tuzrizim bakanlığı kültür varlıkları ve müzeler genel müdürlüğü.istanbul.
- Çağman, F .Tanındı,Z (1996). Remarks on some manuscripts frome topkapi palace - treasury in the context of ottoman safavid relations. Muqarnas.vol 13.pp 132.148.
- Çavdar,T.vakıf kütüphaneleri.”vakıflar dergisi” özel sayısı.
- Ceddi, M. Cevat (2003). Mühür ve hakkaklık ansiklopedisi, Tahran, Asare Honari yayın evi islami meclisi kütüphanesi

- Cephanecigil, G (2016). Teaching the “science of antiquities” in the late ottoman Turkey: Eckhard unger and “İlm-i asar-ı atika medhali” [introduction to the science of antiquities]. A/Z ITU Journal Of The Faculty Of Architecture, 13(2), 175-184.
- Çığ, K (1971).Türk kitap kapları.M.U. derman (yayına hazırlayan).2. baskı istanbul yapı kredi yayınları.
- Cunbur, M (1957). İlk dernek küphanelerimiz,”Türk kütüphaneciler derneği”. Ankara şubesi konferansı.
- Cunbur, M (1962).Vakfiyelere göre eski Türk Kütüphanelerinin Yönetimi, “Türk kütüphaneciler derneği”. Ankara şubesi konferansı.
- Cunbur, M (1968). Kanuni devrinde kitap sanatı, kütüphaneleri ve süleymaniye kütüphanesi.”Türk kütüphaneciler derneği”, vol.17,p 134-142.
- Cüneyd,Y.M (2009). İslam aleminde vakıf kütüphaneciliğın doğuşu ve gelişimi(kültür mirasının içeriğı) türkçesi:süheyl sapan.kent ışıkları no 32.
- Deniz, A (2016). Vakıf sistemi ve osmanlı yönetiminde kars vilayetinde kurulan vakıfların analizi. Sosyal bilimler dergisi yıl:3.sayı:6.
- Elayyan,M (1990).The history of the Arabic-islamic libraries: 7. th to 14. th centuries.libraries review.vol.22.pp.119-135.
- Eren, F (1983). Osmanlı dönemi vakıfları. <http://acikerisim.fsm.edu.tr>.
- Erünsal, İ. E (1988). Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Erünsal, İ. E (1991).Türk kütüphaneleri tarihi kuruluştan tanzimata kadar osmanlı vakıf kütüphaneleri. Atatürk kültür merkezi yayını22 ankara.

Erünsal, İ. E (2007). Osmanlılarda sahafılık ve sahafılar yeni bazı belge ve bilgiler, the journal of ottoman studies, İstanbul.

Erünsal, İ. E (2007).Ottoman foundation libraries their history and organization, the journal of ottoman studies, İstanbul.

Erünsal, İ. E (2014). “Medival ottoman libraries”, başkanlık atatürk kültür merkezi.

Erünsal, İ. E (2015). Osmanlılarda kütüphaneler ve kütüphanecilik tarihi gelişim ve organizasyonu Timtaş yayınları. mart İstanbul.

Gacek A (1986). “The Use of Kabikaj in Arabic Manuscripts” Manuscripts of the Middle East, 1: 49–53.

Galitekin, A (2013). Ibrahim müteferrika eserlerinden yalova kağıthanesi, istanbul büyükşehir belediyesi kültür.A.Ş. yayınları

Gianni,C (2016). History of libraries in the Islamic world: a visiul guide. Published by: gimiano editore.

Gruber, C (2012). “power and protection: late ottoman seal designs” hadeeth-ad-dar volume 38. P 1-6.

Hachelaf, A. Zellagui, A; Touil, Ahmed; Rhouati, Salah (2013). chemical composition analysis antifungal properties Ranunculus arvensis L., Pharmacophore.

HAMMER,P. J. VON (1999). “Osmanlı mühürleri” İstanbul, Pera yayıncılık,çev:Ümit Öztürk.

Holben E.,M (2014). “Historical perspectives in the conservation of works of art on paper”,published by the getty conservation institute.

İcimsoy, A. O. Erünsal İ. E (2008). The Legacy of the Ottoman Library in the Libraries of the Turkish Republic. Libri, 58, 47-57.

İlden,S (2010). Yazılı eserlerde korumanın (konservasyonun) tarihi ve türkiyede kitap konservasyonu çalışmaları, Atatürk Üniversitesi dergisi. Volume: 0, Issue: 14 117-123.

İşbilir aydın,B (2007). Kimlik betimleyici tasarımlar: mühürler.cumhuriyet üniversitesi,sosyal bilimler enstitüsü.yüksek lisans tezi.

Jochum,U (2004). “The gnosis of media”, the library quarterly: information, community, policy vol.74. no.1 p:21-41.

Kathpalia Y (1973). Conservation and restoration of archive materials,published by the united nations educational, scientific and cultural organization 7 place de fontenoy,paris.

Kağıtçı.M.A (1936). kağıtçılık tarihçesi.istanbul kader basımevi.

Khalili, N (2003).The Art of the Pen: Calligraphy of the 14th to 20th Centuries: 5 (Nasser D.Khalili Collection of Islamic Art).

Khalili, N (2013). The Art of Adornment: Jewellery of the Islamic Lands: v. xvii (The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art).

Khalili,N (2004) .After Timur: Qur'ans of the 15th and 16th Centuries AD (The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art).

Khubanirabbani,M.azadi,M.zolfaghari,B.dehghan,P (2014) . herbal conservation of old papers and kabikej. Faslname ganjine asnad. Year:26. Spring.

Koller, M (2002). Learning from the history of preventive conservation,works of art on paper books, documents and photographs. published by the getty conservation institute.

Kropf, E (2013). “historical repair,recycling and recovering phenomena in the Islamic binding of the university of Michigan library: Suave mechanicals, essays on the history of bookbinding, editor -Julia miller,the legacy press vol1.

Küçük, M (1999). “Türkiyede yazma eserler sorunu ve çözüm önerileri”. Türk kütüphaneciliği.13,1. 40-49.

Kural, N (2010). The preservation of ottoman manuscripts, studies in conservation.55.sup:2.40-44.

Kuruloğlu, F (2010). “Osmanlı devletinde müzecilik”, tarih okulu, ocak-nisan.sayı VI.45-61.

Kut,G. Bayraktar,N (1984). “Yazma eserlerde vakıf mühürleri”, kültür ve turizm bakanlığı yayınları,ankara

M.K.Shaw,Wendy (2004). “Osmanlı müzeciliği, müzeler, arkeoloji ve tarihinin görselleştirilmesi”, çeviren: esin soğancılar..istanbul.

Melvyn J (1978). Traditional Repair Of Archival Documents, The Paper Conservator, 3:1, 9-17.

Miller, J (2014). "Books will speak plain".a hand book for identifying describing historical bindings. The legacy press.

Mohammadnia,M (2010).Naghshe vaghf dar ijade ketabkhane dar iran,"Ayneye Pajuhesh".no 115.

Motaghedi,K (2015).waqaf tradition and its influence on Iranian art of book. Honarname astan ghods razavi. vol:8.spring.

Nefes zade İ (1776). glzârı sevab.İbrahim ethem.

Öcalan, H (2007). Bursa da tekke hayatı ve kitap(tekke kütüphanesi) ,38. İCANAS, uluslararası asya ve kuzey afrika çalışmaları kongresi.Ankara.

Odabaş,H (2000). Osmanlılarda kitap ve kütüphane geleneği, yeni türkiye, osmanlı özel sayısı.IV kültür ve sanat yıl 6, sayı 34. Temmuz- ağustos. 56-73.

Odabaş,H. Odabaş.Z.Y (2008). Osmanlı yazma eser ve belgelerinin sanatsal özellikleri ve türkiye'de geliştirilen katalog sistemlerinde nadir eserlerin sanatsal özelliklerine ilişkin yaşanan niteleme sorunları. literature and history of Turkish or Turkic volume 3/2 spring2008.

Odabaş, H (2011). Osmanlı yazma eserleri ve Türkiyede yazma eser kütüphaneciliği, journal of social of the Turkish world .winter.vol 56. P 143-164.

Odabaş,H (2011). Osmanlı yazma eserleri ve Türkiyede yazma eser kütüphaneciliği.bilgi,kış,.sayı 56,sayfa143-164.

- Özen, M.E (1998). Türk cilt sanatı, Türkiye iş bankası kültür yayınları.ankara bellek tanıtım.
- Perk, H (2010). Osmanlı tılsım mühürleri haluk perk müzesi istanbul.
- Perumal,p. Wheeler,m (1997).traditional practices for the control of insects in india. V & A conservation journal 23. 8-9.
- Pollock, J. W (1988). Kabı: Kaj To Book Pouches: Library Preservation Magic And Technique In Syria Of The 1880's And The 1980's West. Mela Notes, (44),8-10.
- Porter.V (2017).Arabic and Persian seals and amulets in the british museum. sylvia Humphrey, nigel meeks and Margaret sax.publisher: the british musuesm.
- Qasem, J. R (1996). Fungicidal activity of extracts of *Ranunculus asiaticus* and other weeds against *Fusarium oxysporum* f. sp. *lycopersici*. "Annals of Applied Biology", 128, 533-540.
- Rettig, S. Farhad, M (2017). and The art of the Qur'an : treasures from the Museum of Turkish and Islamic Arts. Washington, D.C. : Arthur M. Sackler Gallery, Smithsonian Institution.
- Rukancı,F. Anameriç, H (2009). libraries in the middle east during ottoman empire(1517-1918).librai,vol.59.pp145-154.
- Salimgandomi,H (2008). varraqs and their role on libraries improvment. Ketabdari va arshiv va noskhe pajohi.aiine pajooresh. Spring.No:65.
- Sajadikhorasgani,M (1996). book waqf during safavid period. Ketabdari va arshiv va noskhe pajohi.aiine pajooresh.No:38.

Sernikli,A (2007). “Elyazması eserlerimizin dünü, bugünü, yarını.eski eserler ve müzecilik,kütüphanecilik, arşiv dökümantasyon”. Cilt IX,V türk kültürü kongresi,cumhuriyetten günümüze Türk kültürünün dünü,bugünü ve geleceği(17-21).

Şimşek, F. Dinç, G (2009). XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar. Uludag University dergisi . Volume: 10, Issue: 16 101-127.

Somer, Ş (2013). Osmanlı arşiv belgelerinin günümüze ulaşımının nedenleri: kağıt, mürekkep cilt özellikleri. III. balkanlar ve ortadoğu ülkeleri muhasebe ve muhasebe tarihi konferansı.istanbul üniversitesi, edebiyat fakültesi.

Steingass,F.J (1977). “A Comprehensive Persian-English Dictionary”, London.

(Taha Toros Arşivi Siyaset 85: 8). arşivi

Tali,Ş (2013). kayseri etnografya müzesinde bulunan osmanlı dönemi mühürleri üzerinde bir değerlendirme.uluslararası sosyal araştırmalar dergisi.cilt 6.sayı27.

Temel, H (2007). Ahilik teşkilatının halkın eğitim ve öğretimindeki rolü. Yüksek lisans tezi.selçuk üniversitesi, konya.

Tanımd,Z (1986). 13-14 yüzyıllarda yazılmış kuranların kanuni döneminde yenilenmesi.topkapı saray müzesi yıllık 1, Istanbul 140-152.

Tanımdı,Z (1993). Türk cilt sanatı(kitap kapları) başlangıcından bugüne türk sanatı.ankara.

Tanırdı,Z (2017). illumination and decorative designs in Qur'anic manuscripts, The art of the Qur'an : treasures from the Museum of Turkish and Islamic Arts . Washington, D.C. : Arthur M. Sackler Gallery, Smithsonian Institution.

Ünver S (1956). ŞARKTA KİTAP SEVGİSİ Türk Kütüphaneciliği , Vol 5, Iss 2, Pp 172-174.

Ünver, A.S (1962). 15. yüzyılda türkiyede kullanılan kağıtlar ve su damgaları.belleten. 104.739-762.

Yavuz, M, (2009). Kebîkeç ve Düğün çiçeği: Ranunculus asiaticus YENİ TIP TARİHİ

Yiğit,Alı.Yaşar,Aşkın (2001). Mühürler ve baytarnameler, Avrasya veteriner bilimleri dergisi vol.27 selçuk üniversitesi.

Yılmaz, B (2013). İlk çağ Anadolu uygarlıklarında kütüphane / arşiv kurumu. B. Yılmaz (Ed.). Anadolu kütüphaneleri içinde (ss. 37-57). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Yoltar Yıldırım,A (2011). Codicology and illuminated endowment deeds of royal ottoman women from the seventeenth to the nineteenth centuries.14. th international congress of Turkish art. Paris college the art. 19-21 september.